

<https://doi.org/10.15388/vu.thesis.580>
<https://orcid.org/0000-0002-2661-3978>

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ LITERATŪROS IR TAUTOSAKOS INSTITUTAS

Antanas Keturakis

Apibrėžtumas ir jo raiška romanų kalbose: tipologinis ir diachroninis aspektai

DAKTARO DISERTACIJA

Humanitariniai mokslai,
Filologija (H 004)

VILNIUS 2023

Disertacija rengta 2012–2017 ir 2023 metais Vilniaus universiteto Filologijos fakultete.

Disertacija ginama eksternu.

Mokslinis vadovas – prof. habil. dr. Axel Holvoet (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – H 004) (2012 - 2017 m.).

Mokslinis konsultantas – prof. habil. dr. Axel Holvoet (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – H 004) (2023 - 2024 m.).

Gynimo taryba:

Pirmininkas – doc. dr. Miguel Karl Villanueva Svensson (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – H 004).

Nariai:

prof. habil. dr. Fatima Eloeva (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – H 004),

prof. dr. Jurgis Pakerys (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – H 004),

prof. habil. dr. Daniel Petit (École Normale Supérieure (ENS) universitetas Paryžiuje, Prancūzija, humanitariniai mokslai, filologija – H 004),

dr. Artūras Ratkus (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – H 004).

Disertacija ginama viešame Gynimo tarybos posėdyje 2024 m. sausio mėn. 24 d. 12 val. Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto 92 (Z. Zinkevičiaus) auditorijoje. Adresas: Universiteto g. 5, Vilnius, Lietuva, tel. +370 5 268 7207; el. paštas flf@flf.vu.lt

Disertaciją galima peržiūrėti Vilniaus universiteto bibliotekose ir VU interneto svetainėje adresu:

<https://www.vu.lt/naujienos/ivykiu-kalendorius>

<https://doi.org/10.15388/vu.thesis.580>

<https://orcid.org/0000-0002-2661-3978>

VILNIUS UNIVERSITY

INSTITUTE OF LITHUANIAN LITERATURE AND FOLKLORE

Antanas Keturakis

Definiteness and its Marking in Romance Languages: Typological and Diachronic Aspects

DOCTORAL DISSERTATION

Humanities,
Philology (H 004)

VILNIUS 2023

The dissertation was prepared between 2012 and 2017 and in 2023 (Vilnius University Faculty of Philology).

The dissertation is defended on an external basis.

Academic supervisor – Prof. Habil. Dr. Axel Holvoet (Vilnius University, Humanities, Philology – H 004) (2012 - 2017).

Academic consultant – Prof. Habil. Dr. Axel Holvoet (Vilnius University, Humanities, Philology – H 004) (2023 - 2024).

This doctoral dissertation will be defended in a public meeting of the Dissertation Defence Panel:

Chairman – Assoc. Prof. Dr. Miguel Karl Villanueva Svensson (Vilnius University, Humanities, Philology – H 004).

Members:

Prof. Habil. Dr. Fatima Eloeva (Vilnius University, Humanities, Philology – H 004),

Prof. Dr. Jurgis Pakerys (Vilnius University, Humanities, Philology – H 004),

Prof. Habil. Dr. Daniel Petit (École Normale Supérieure (ENS) Paris, France, Humanities, Philology – H 004),

Dr. Artūras Ratkus (Vilnius University, humanities, philology – H 004).

The dissertation shall be defended at a public meeting of the Dissertation Defence Panel at 12:00 on 24 January 2024 in Room 92 (Z. Zinkevičiaus) of the Faculty of Philology, Vilnius University.

Address: Universiteto st. 5, Vilnius, Lithuania.

Tel. +370 5 268 7207; e-mail: flf@flf.vu.lt

The text of this dissertation can be accessed at the libraries of Vilnius University, as well as on the website of Vilnius University:

<https://www.vu.lt/naujienos/ivykiu-kalendorius>

SANTRUMPOS

angl. – anglų kalba

AL – rumunų kalbos funkcinis elementas (plačiau žr. 3.3.3 skyrių)

ART.DEM – rodomasis artikelis

DEF – žymimasis artikelis

DEM – deiktinio kontrasto neturintis rodomasis įvardis

DEM₁ – artimojo rodymo rodomasis įvardis

DEM₂ – vidutinio / tolimojo rodymo rodomasis įvardis

DEM₃ – tolimojo rodymo rodomasis įvardis

EMPH – emfatinis įvardis

GEN – genityvo linksnis

IN – lokatyvo reikšmę turintis prielinksnis

INDF – nežymimasis artikelis

INF - bendratis

it. – italų kalba

N - daiktavardis

OF – funkcinis žodžių sąsają reiškiantis elementas

PART – dalies artikelis

pranc. – prancūzų kalba

PREP - prielinksnis

PTCP - dalelytė

REFL - sangrąžos dalelytė

rum. – rumunų kalba

vengr. – vengrų kalba

TURINYS

ĮVADAS.....	7
1 TEORINIAI TYRIMO PAGRINDAI.....	13
1.1 Pagrindinių sąvokų apibrėžimai.....	13
1.2 Apibrėžtumo gramatinė kategorija.....	14
1.3 Apibrėžtumo tipai.....	25
1.4 Tipologinio apibrėžtumo rodiklių aprašo perspektyva.....	46
1.5 Istorinio apibrėžtumo rodiklių aprašo perspektyva.....	49
2 APIBRĖŽTUMO ŽYMĖJIMAS VĒLYVOJOJE LOTYNŲ KALBOJE.....	58
2.1 Lotynų kalbos įvardžių sistema.....	59
2.2 Romėnų gramatikų liudijimai.....	61
2.3 Rodomųjų įvardžių vartojimas su apibrėžtais vardažodžiais <i>Itinerarium Egeriae</i>	63
2.4 Apibendrinimas.....	78
3 APIBRĖŽTUMO ŽYMĖJIMAS RUMUNŲ IR ITALŲ KALBOSE .	79
3.1 Rumunų kalbos apibrėžtumo žymėjimo sistema.....	80
3.2 Italų kalbos apibrėžtumo žymėjimo sistema.....	82
3.3 Apibrėžtumo žymėjimas šiuolaikinėse rumunų ir italų kalbose.....	84
3.4 Daiktavardiniai junginiai be determinantų.....	122
3.5 Apibendrinimas.....	131
4 SEMANTINIAI ŽEMĖLAPIAI.....	133
4.1 Semantinio žemėlapių metodas.....	133
4.2 Universali apibrėžtumo semantinė erdvė.....	136
4.3 Vėlyvosios lotynų kalbos demonstratyvų semantinis žemėlapis.....	139
4.4 Rumunų ir italų kalbų apibrėžtumo rodiklių semantinis žemėlapis.....	139
IŠVADOS.....	142
ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS.....	145
LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	146
SUMMARY.....	156
APIE AUTORIŲ.....	165
PADĖKA.....	167
PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS.....	168

IVADAS

Ši disertacija skirta apibrėžtumo kategorijos tipologijos ir romanų kalbų apibrėžtumo rodiklių funkcijų problematikai tirti, prieš akis turint ir bendresnę apibrėžtumo kategorijos tipologijos perspektyvą. Pirmiausia, remiantis teksto *Itinerarium Egeriae* analize, aptariamos romanų kalbų prokalbės vėlyvosios lotynų kalbos įvardžių reikšmės ir jų galimos funkcijos apibrėžtumui žymėti. Tuomet aptariamos dviejų morfologiškai skirtingas apibrėžtumo žymėjimo sistemas turinčių romanų kalbų – rumunų ir italų – apibrėžtumo kategorijos žymiklių funkcijos, analizuojamos jų reikšmės tipologiniame kontekste.

Tiriamoji problema ir tyrimo objektas. Apibrėžtumo kategorijos tipologija daugiausiai tirta remiantis anglų kalbos medžiaga. Tas pasakytina ir apie kognityvinės kalbotyros prieigos taikymą apibrėžtumui tirti. Nors esama nemažai darbų, skirtų vėlyvosios lotynų kalbos demonstratyvų tyrimams bei italų ar rumunų kalbų artikelių tyrimams, šių kalbų duomenys dar nebuvo tirti remiantis apibrėžtumo semantiniu turiniu kaip *tertium comparationis*. Kadangi rumunų kalbos priklausymas Balkanų kalbų arealui lemia ypatingą morfologinę apibrėžtumo raišką joje, svarbu ištyti, ar ši ypatinga apibrėžtumo morfologinė raiška čia žymi tą patį turinį kaip ir italų kalboje.

Darant prielaidą, kad gramatinių reikšmių kognityvinė konfiguracija yra universali (Haspelmath 2003), o apibrėžtumo semantinė erdvė lietuvių kalbotyroje kol kas yra tikrinta ir tikslinta remiantis tik baltų ir germanų kalbų bei hebrajų kalbos duomenimis (Spraukienė 2011; Trakymaitė 2021), svarbu ją patikrinti ir patikslinti įtraukiant kitų, tarp jų ir romanų (bei, jei įmanoma, lotynų) kalbų duomenis.

Kadangi šios disertacijos tyrimo objektas yra bendrieji apibrėžtumo kategorijos raiškos principai tiriamosiose kalbose, darbe apsiribojama apibrėžiamųjų deskripcijų ir junginių su nežymimaisiais artikeliais analize. Dėl šios priežasties netiriama tikrinių vardų apibrėžtumo specifika ir atvejai, kai su jais vartojami apibrėžtumo rodikliai. Netiriamas įvardinių junginių apibrėžtumas bei apibrėžtumo rodiklių formų morfologinės ypatybės. Nereferentinė vartoseną ir be determinantų vartojami daiktavardžiai (taip pat ir neiginiuose) aptariami tiek, kiek būtina aptariant tiriamąją problemą.

Disertacijos pagrindinis **tikslas** yra remiantis apibrėžtumo kategorijos semantiniu turiniu kaip *tertium comparationis* ištyti apibrėžtumo rodiklių reikšmių tipus dviejose morfologiškai skirtingą apibrėžtumo raišką turinčiose roma-

nų kalbose¹ – tam pasirinktos italų ir rumunų kalbos – ir jų bendroje prokalbėje – vėlyvojoje lotynų kalboje. Disertacijoje siekiama, nubraižant šių kalbų apibrėžtumo rodiklių semantinius žemėlapius, palyginti šių kalbų apibrėžtumo rodiklių funkcijas bei šio tyrimo rezultatus panaudoti universaliems apibrėžtumo principams aptarti. Šiam tikslui pasiekti disertacijoje keliami tokie **uždaviniai**:

1. Ištirti, ar naujausioje apibrėžtumo problematikai skirtoje literatūroje siūloma apibrėžtumo funkcijų tipologija yra pakankama ir tiksli, aprašant tiriamąsias kalbas, ją patikslinti taikant kognityvinės gramatikos prieigą.
2. Ištirti kokie demonstratyvai ir kokiais atvejais atliko apibrėžtumo žymėjimo funkciją vėlyvojoje lotynų kalboje.
3. Ištirti, ar lotynų kalbos įvardis *ille* turėjo ypatingas reikšmes ar vartojimo kontekstus, kurie sudarė sąlygas šiam įvardžiui tapti gramatikalizuotu apibrėžtumo rodikliu tiriamosiose romanų kalbose.
4. Ištirti, kokiems apibrėžtumo tipams žymėti vartojami rumunų kalbos žymimieji ir nežymimieji artikkeliai.
5. Ištirti, kokiems apibrėžtumo tipams žymėti vartojami italų kalbos žymimieji ir nežymimieji artikkeliai.
6. Remiantis rumunų ir italų apibrėžtumo rodiklių funkcijų analize, patikslinti universalią apibrėžtumo semantinę erdvę.
7. Sudaryti vėlyvosios lotynų kalbos rodomųjų įvardžių, jeigu jie vartojami apibrėžtumui žymėti, semantinį žemėlapi.
8. Sudaryti šiuolaikinės rumunų kalbos apibrėžtumo rodiklių semantinį žemėlapi.
9. Sudaryti šiuolaikinės italų kalbos apibrėžtumo rodiklių semantinį žemėlapi.

Tyrimo metodai. Pagrindinis disertacijoje naudojamas tyrimo metodas – kokybinė autentiškų lotynų, rumunų ir italų kalbų pavyzdžių analizė. Pažymėtina, kad kokybinė analizė naudojama ne tik nustatyti, kokie universalūs apibrėžtumo tipai yra gramatiškai žymimi tiriamosiose kalbose, bet ir kokias reikšmes (išskirtus apibrėžtumo tipus) atspindi naudojami apibrėžtumo rodikliai. Taigi, norint pasiekti disertacijoje keliamus tikslus ir įvykdyti numatytus uždavinius, atlikta ir formos (apibrėžtumo rodiklių), ir turinio (universalios apibrėžtumo

¹ Apie apibrėžtumo žymėjimo sistemas rumunų ir italų kalbose žr. 3.1 ir 3.2 skyrius.

reikšmių visumos) kokybinė analizė minėtose kalbose. Siekiant išryškinti tipologinį bei diachronį apibrėžtumo raiškos tiriamosiose kalbose aspektą, taikomas semantinio žemėlapijo metodas.

Disertacijos naujumas ir aktualumas. Disertacijoje nauja tai, kad apibrėžtumas ir jo raiška lotynų, italų ir ypač rumunų kalbose tiriamas taikant kognityvinės gramatikos prieigą. Šiuolaikiniai apibrėžtumo žymėjimo rumunų kalboje tyrimai iš esmės naudojami generatyvinės gramatikos modeliu (plg.: Pană Dindelegan 2013; Dobrovie-Sorin et al. 2013), kognityvinis modelis tokiuose tyrimuose dar nėra taikytas. Dėl skirtingos metodologijos disertacijos tyrimo rezultatai yra aktualūs romanų kalbotyros kontekste, nes nauji rezultatai gali papildyti ankstesnių tyrimų duomenis bei pateikti naujus argumentus ir paaiškinimus iki šiol problematiškiems klausimams spręsti.

Disertacija aktuali ir apibrėžtumo kategorijos tipologiniams tyrimams. Semantinio žemėlapijo metodas dar nebuvo taikytas tiriant romanų kalbų apibrėžtumo rodiklių sistemas, tad šio tyrimo metu romanų – italų ir prancūzų – kalbų apibrėžtumo rodikliams tirti taikoma nauja tyrimo metodologija. Be to, šių kalbų duomenys leidžia patikrinti ir patikslinti universalią apibrėžtumo reikšmių konfigūraciją, kuri galės būti naudojama kitų kalbų apibrėžtumo sistemoms tirti. Nauja ir tai, kad semantinio žemėlapijo metodas taikomas diachroniniams apibrėžtumo gramatinių rodiklių variantams tirti, nes iki šiol sudaryti semantiniai apibrėžtumo rodiklių žemėlapiai (Spraukienė 2011: 140-160; Holvoet, Spraukienė 2012: 93) nors ir rėmėsi istoriniais duomenimis, tačiau pateikė tik sinchroninius apibrėžtumo rodiklių semantinius žemėlapius.

Pastaraisiais metais plečiantis romanų kalbų studijoms Lietuvoje ir ypač Vilniaus universitete, disertacija tampa aktuali ir lietuvių kalbotyros kontekste, plečiant romanistikos tyrimus Lietuvoje. Netiesiogiai disertacijos aktualumas iškyla ir kalbant apie lietuvių kalbos tyrimus. Pastarojo meto lietuvių kalbos apibrėžtumo tyrimai (Spraukienė 2011; Holvoet, Spraukienė 2012) didžiausią dėmesį skyrė apibrėžiamiesiems būdvardžiams ir jų funkcijoms tirti. Lietuvių kalbos artoido funkcijas būtina tirti plačiau, ypač tipologiniu požiūriu, lyginant jas su kitų kalbų (tarp jų ir lotynų) negramatikalizuotų apibrėžtumo rodiklių funkcijomis.

Empirinė medžiaga. Šio tyrimo metu naudota dviejų tipų duomenys: kokybinei analizei rinkti pavyzdžiai iš literatūrinės kalbos, o papildomi duomenys apie apibrėžtumo rodiklius, kaip įprasta tipologiniuose tyrimuose, rinkti

iš deskriptyvinių kalbų aprašų. Lotynų kalbos apibrėžtumo rodiklių kokybinei analizei naudotas IV a. pabaigos tekstas *Itinerarium Egeriae*². Rumunų ir italų kalbų kokybinės analizės junginių korpusą sudaro virš 5000 junginių rumunų ir jų atitikmenų italų kalbose, surinktų iš Mircea Cărtărescu straipsnių ir trumpų istorijų rinkinio *De ce iubim femeile*³ ir jo vertimo į italų kalbą *Perché amiamo le donne* bei Sue Townsend dienoraščio romano *The secret diary of Adrian Mole*⁴ vertimo į rumunų (*Jurnalul secret al lui Adrian Mole*) ir italų (*Il diario segreto di Adrian Mole*) kalbas. Esant reikalui kaip *tertium comparationis* naudojamas Mircea Cărtărescu knygos vertimas į anglų kalbą *Why we love women*. Siekiant gausiau iliustruoti kai kuriuos kalbinius reiškinius italų kalboje, skaitmeninei paieškai naudotas Umberto Eco romano *Il nome della rosa*⁵ tekstas.

Tyrimo metu, kaip pagrindine tyrimo medžiaga, naudotasi šiais deskriptyviniais tiriamųjų kalbų aprašais. Kaip rumunų kalbos aprašas naudotos Panos Dindelegan deskriptyvinė rumunų kalbos gramatika su diachronių pokyčių komentarais (Pană Dindelegan 2013) bei Dobrovie-Sorin ir Giurgejos redaguota rumunų kalbos gramatika (Dobrovie-Sorin, Giurgea 2013). Italų kalbos duomenys imti iš Seriannio italų kalbos gramatikos (Serianni 2006) bei Maiden ir Robustelli redaguotos deskriptyvinės italų kalbos gramatikos (Maiden, Robustelli 2000/2007).

Darbo struktūra. Disertaciją sudaro įvadas, kuriame pristatomi tyrimo objektas ir problema, darbo tikslas ir keliami uždaviniai, naudota empirinė medžiaga bei supažindinama su darbo struktūra. Pirmajame skyriuje aptariami tiriamajai problemai skirta literatūra, analizuojama gramatinė apibrėžtumo kategorija, jos tipai ir raiška tipologiniu ir diachroniniu požiūriu. Taip pat aptariamos darbai svarbios skirtingos referencijos ir referentiškumo sampratos, apibrėžiamos darbe vartojamos sąvokos bei teorinės prielaidos, kuriomis remiamasi tyrime. Antrasis skyrius skirtas apibrėžtumo raiškos problematikai vėlyvojoje lotynų kalboje. Šiame skyriuje patiekama vėlyvosios lotynų kalbos tekste *Itinerarium Egeriae* vartojamų įvardžių reikšmių analizė, remiantis išskirtais universaliais apibrėžtumo tipais bei netiesioginių šaltinių – romėnų gramatikų darbų, skirtų apibrėžtumui lotynų kalboje, analize. Trečiajame skyriuje aptariama apibrėžtumo kategorijos raiška rumunų ir italų kalbose. Re-

²Egerijos kelionės aprašymas

³Kodėl mes mylime moteris

⁴Slaptas Adriano Moulou dienoraštis

⁵Rožės vardas

miantis kokybine apibrėžiamųjų deskripcijų analize aptariamą apibrėžiamą ir neapibrėžiamą interpretaciją lemiančios kalbinės priežastys, apibrėžtumo tipologija bei, remiantis rumunų ir italų kalbų medžiaga, analizuojama referentiškumo problematika diskurse. Ketvirtasis skyrius skirtas semantinio žemėlapiu metodui ir universaliai apibrėžtumo tipų kognityvinei konfigūracijai aptarti. Šiame skyriuje, naudojant italų ir rumunų kalbų kokybinės apibrėžiamųjų deskripcijų analizės rezultatus, tikslinama literatūroje pateikta universali semantinė erdvė. Aptariama naujų, anksčiau literatūroje neaptartų, apibrėžtumo tipų vieta joje bei šių tipų sąsajos su kitais apibrėžtumo tipais. Skyrius baigiamas lotynų kalbos artroido bei italų ir rumunų kalbų apibrėžtumo (ir neapibrėžtumo) rodiklių semantiniais žemėlapiais. Disertacijos teksto pabaigoje pateikiamos tyrimo išvados ir naudotos literatūros sąrašas.

Ginamieji teiginiai:

1. Apibrėžtumas, kaip gramatinė kategorija, pirmiausia sietinas su vardažodžio grįstumo (angl. *grounding*) statusu aktualiojoje diskurso erdvėje. Kaip apibrėžti interpretuojami tie vardažodžiai, kurių referentai aktualiojoje diskurso erdvėje pateikiami kaip galintys būti nedviprasmiškai susieti su kognityviniu pagrindu, kurį sudaro kalbėtojas, klausytojas ir betarpiška jų tarpusavio komunikavimo aplinka. Kaip neapibrėžti pristatomi referentai, kurių nedviprasmiškai susieti su kognityviniu pagrindu negalima. Kalbėtojas dažnu atveju turi galimybę, priklausomai nuo komunikacinių tikslų ir pasakojimo požiūrio taško (angl. *view point*), pasirinkti pristatyti vardažodį kaip apibrėžtą arba ne.
2. Universaliojoje apibrėžtumo semantinėje erdvėje šalia literatūroje aptariamų išskirtini ir modifikacinis bei reliacinis apibrėžtumo tipai. Modifikacinio apibrėžtumo atveju apibrėžiamą vardažodžio interpretaciją lemia junginyje vartojamas jo referenciją tikslinantis (faktiškai į vardažodinio junginio referento unikalumą ir/ ar inkliuzyvumą nurodantis) modifikatorius. Tokie modifikatoriai gali lemti specifinį apibrėžtumo žymėjimą. Reliacinio apibrėžtumo atveju vardažodžio apibrėžtumą lemia įvairiomis sintaksinėmis konstrukcijomis sukuriama atskaitos taško konstrukcija. Tokia konstrukcija gali turėti grįstą vardažodį arba eksplicitiškai įvardyti kitą galimą kognityvinį pagrindą, su kuriuo gali būti nedviprasmiškai susietas apibrėžiamo vardažodžio referentas.
3. Vėlyvojoje lotynų kalboje įvardžiai *ille* ir *ipse* galėjo atlikti lietuvių kalbos artroidui tipologiškai artimo nesugramatinto apibrėžtumo rodiklio funkci-

jas, tačiau didelį šių įvardžių dažnumą *Itinerarium Egeriae* tekste paaiškina ne tiek jų, kaip artroidų, funkcijos, kiek stilistinės teksto ypatybės. Vėlyvosios lotynų kalbos tekstuose artroidas pasirodo tik su tais apibrėžtumo tipais, kuriems žymėti vartojamas ir rodomasis įvardis, tai yra artroidu niekada nežymimas inferentinis ar situacinis apibrėžtumas.

4. Rumunų ir italų kalbose apibrėžtumo rodikliais žymimi deiktinis, anaforinis, modifikacinis, reliacinis, inferentinis, situacinis bei generiniai D tipo bei taskonominis apibrėžtumo tipai. Žymimųjų artikelių vartojimo skirtumus šiose kalbose lemia ne skirtinga apibrėžtumo rodiklių distribucija universaliojoje apibrėžtumo semantinėje erdvėje, o jų įsitvirtinimas arba skirtingas vardažodžio interpretavimas apibrėžtumo požiūriu kai kuriose konstrukcijose.

Tipografiniai susitarimai. Visi disertacijoje pateikiami pavyzdžiai pateikiami pasviruoju šriftu. Antrajame skyriuje prie pavyzdžių, parašytų ne anglų ar lietuvių kalbomis, nurodoma kalba. Skyriuje, skirtame lotynų kalbai, pavyzdžių kalba nenurodoma, o rumunų ir italų kalbų apibrėžtumo rodikliams aptarti skirtame skyriuje, siekiant aiškumo, pavyzdžių kalba nurodoma visuomet, net jeigu pateikiamas tik vienos kalbos pavyzdys. Visi ne lietuvių kalbos pavyzdžiai verčiami į lietuvių kalbą ir glosuojami, nurodant kalbamų gramatinių rodiklių vietą. Antrajame skyriuje, ilgesni lotynų kalbos pavyzdžiai glosuojami ne ištaisai, tačiau pateikiami viso pavyzdžio vertimai. Visuose pavyzdžiuose glosuojama tik ta gramatinė informacija, kuriai lietuvių kalboje nėra atitikmenų ir kuri negali būti perteikta lietuvių kalbos žodžių formomis bei yra aktuali kalbamo pavyzdžio analizei. Kadangi rumunų kalboje nominatyvo ir akuzatyvo bei genityvo ir datyvo formos sutampa, gloseje pateikiamas linksnis, funkciškai atitinkantis vartoseną originale, net jeigu linksnio forma nėra atskirai koduojama gramatiniais rodikliais. Atskirai gloseje žymimos tik lotynų kalbos abliatyvo formos, kurios neturi atitikmens lietuvių kalboje. Jeigu analizuojami pavyzdžių elementai, jie visame darbe pateikiami paryškintu šriftu.

Disertacijoje siekta ieškoti lietuviškų atitikmenų terminams, kurie į lietuvių kalbą dar neišversti arba kurių vertimas nėra nusistovėjęs. Tai ypač pasakytina apie kognityvinėje kalbotyroje taikomus terminus. Aiškumo dėlei prie tokių vertimų dažnai pateikiami ir angliški (ar kitos originalo kalbos) atitikmenys.

1. TEORINIAI TYRIMO PAGRINDAI

1.1. Pagrindinių sąvokų apibrėžimai

AKTUALIOJI DISKURSO ERDVĖ – kognityvinėje gramatikoje taip vadinama esinių visuma, esanti betarpiškoje diskurso aplinkoje tam tikru pokalbio momentu (Langacker 1991: 97, 547). Pokalbis vyksta į aktualiąją diskurso erdvę įtraukiant vis naujus esinius, juos siejant su jau aktualiojoje diskurso erdvėje esančiais ir galiausiai juos išstumiant į aktualiosios diskurso erdvės periferiją.

APIBRĖŽTUMAS – vardažodžio kategorija, susijusi su konkretaus esinio ar esinių aibės identifikavimu diskurse (Spraukienė 2011: 13). Pagrindinius teorinius apibrėžtumo aspektus tyrė Lyonsas (1999) bei Hawkinsas (1978). Apibrėžtumo problematika neišvengiamai aptariama ir apibrėžtumo rodiklių funkcijas bei reikšmes tyrusių lingvistų darbuose (plg. Guillaume 1919; Christophersen 1939; Langacker 1991; Epstein 1993; Bakker 2009; Hertenberg 2015; Holvoet ir Tamulionienė 2006).

APIBRĖŽIAMOJI DEKRIPCIJA – šiuo kalbos filosofijos terminu vadinamas apibrėžtas vardažodis, kurio pagrindinis dėmuo yra bendrinis daiktavardis (Russell 1905).

APIBRĖŽTUMO RODIKLIS – morfologiškai išreikštas kalbos elementas, kurio pagrindinė arba viena iš funkcijų yra apibrėžtų vardažodžių žymėjimas kalboje (plg. Lyons 1999: 320-321). Šiuo terminu vadinami ne tik tipiniai apibrėžtumo rodikliai Europos kalbose artikeliai, bet ir kiti su apibrėžtumo žymėjimu siejami elementai – apibrėžtumą žymintys įvardžiai artroidai (žr. 2.5.1 skyrių), taip pat apibrėžiamieji afiksai, klitikai bei apibrėžiamieji būdvardžiai (plg. Spraukienė 2011: 15-20).

BAZINĖ MENTALINĖ ERDVĖ yra bendra kalbėtojo ir klausytojo žinių visuma, sudaranti kognityvinį pagrindą pokalbiui pradėti (Epstein 2002b: 341; Evans 2007: 10). Bazinės mentalinės erdvės centras – kalbėtojo ir pašnekovo figūros, su kuriomis (kaip ir su artimąja pokalbio aplinka) gali būti siejami naujai į diskursą įvedami konceptai (Radden ir Dirven 2007: 202).

DAIKTAVARDINIS JUNGINYS – tradiciškai lietuvių kalbotyroje taip vadinamas junginys, kurio pagrindinis dėmuo yra daiktavardis (Labutis 1998: 68). Tokia reikšmė terminas vartojamas ir šiame darbe. Jis nėra tapatus vakarų lingvistų darbuose vartojamam *noun phrase* arba *nominal* terminui, kurių atitikmeniu šiame darbe pasirinktas terminas VARDAŽODIS (apibrėžimą žr. toliau).

ESINYS – filosofijoje pradėtas vartoti terminas, kuriuo galima pavadinti visus realaus ir virtualaus pasaulio objektus ir subjektus. Kalbotyroje esiniu va-

dinamas kiekvienas galimas referencijos akto objektas (plg. Mikulskas 2006: 34). Šiame darbe sinonimiškai vartojamas ir terminas TIPO PAVYZDYS, kai siekiama išryškinti TIPO DESCRIPCIJOS ir TIPO PAVYZDŽIO opoziciją.

INKLIUZYVUMAS – apibrėžto vardažodžio savybė referencijos aktu apimti visus apibrėžiamąją deskripciją tenkinančius referentus ar visą neskaičiuotiniams daiktavardžiams žymimos masės kiekį (Holvoet ir Tamulionienė 2006: 17; Spraunienė 2011: 14).

VARDAŽODIS – šiame darbe vardažodis atitinka vakarų kalbotyroje vartojamą *noun phrase* arba *nominal* terminą. Sekant Langackeriu, vardažodžiais vadinami visi su kognityviniu pagrindu siejamus referentus žymintys junginiai (plg. Langacker 2004: 85) priešinant juos atributinei daiktavardžių vartosenai.

1.2. Apibrėžtumo gramatinė kategorija

Apibrėžtumas dažniausiai siejamas su poreikiu nurodyti apie kokį daiktą ar asmenį kalbama, t. y. su referencijos koordinavimu (Spraunienė 2011: 21). Vis dėlto apibrėžtumo tapatinimas su referentiškumu, o apibrėžtumo raiškos su referentiškumo žymėjimu yra problematiškas. Viena vertus, skirtingose kalbotyros kryptyse referentiškumo sąvoka suprantama skirtingai. Tradiciškai, referentiniu vardažodžiu laikomas junginys, kuris siejamas su tam tikru tikrovės esiniu (Spraunienė 2011: 16; Holvoet ir Tamulionienė 2006; Hawkins 1978; Haspelmath 1999). Kita vertus, pagrindiniuose kognityvinės lingvistikos darbuose kalbama apie apibrėžiamosios, neapibrėžiamosios (specifinės ir nespecifinės) bei generinės referencijos tipus (plg. Langacker 1991; A. Cruse 2004; Radden ir Dirven 2007). Tradiciškai nerefereentiniais laikomi predikatyvo pozicijoje esantys vardažodžiai kognityvistų laikomi nespecifinės referencijos vardažodžiais. Kaip pažymi Mikulskas, askriptyviniuose sakiniuose „subjekto vardažodžio referentas yra platesnės referentų klasės, įvardijamos predikatyvo vardažodžiu, narys“ (Mikulskas 2009: 143). Šiame darbe pasirinkta pastaroji referencijos samprata, kai kiekvienas vardažodis laikomas apibrėžiamąją, specifinę, nespecifinę ar generinę referenciją žyminčiu junginiu.

Problematiškas ir referencijos bei realaus pasaulio santykis. Autoriai, kalbėdami apie apibrėžtumą ir referenciją, dažnai pateikia neprobleminius referentiškumo koordinavimo pavyzdžius. Plg. Spraunienės pateikiamą pavyzdį (Spraunienė 2011: 16):

- (1) *Pastatas prastos būklės, būtina remontuoti stogą.*

Autorė teigia, kad pateiktame pavyzdyje vartojamo vardažodžio 'pastatas' refe-

rentas yra „<...> konkretus pastatas, už kurio priežiūrą kalbėtojas yra atsakingas arba kurį jis įsigijo ar ketina įsigyti, ar dėl kitų priežasčių pasirinko pokalbio tema“. Vis dėlto kai kurie autoriai pastebi, kad daugumos esinių negalima apibrėžti kaip objektyvaus pasaulio priklausinių. Nemaža jų dalis yra sąmonės konstruktai, todėl nors santykis tarp šnekos akto ir objektyvaus pasaulio egzistuoja, jis nėra tiesioginis. Tiesioginis santykis yra tik tarp šnekos akto ir subjektyvios patirties suformuoto pasaulio, todėl referencijos santykis su objektyvia tikrove yra problematiškas (Cruse 2004: 318; t.p. plg. Jackendoff 1983; Jackendoff 2003: 267-375, Langacker 2004: 85; Rijkhoff 2002: 22). Į tai būtina atsižvelgti ir apibrėžtumo bei jo raiškos tyrimuose.

Apibrėžtumo tyrimai, kaip pažymi Spraunienė, gali būti dvejopi: vienuose tyrimo objektu pasirenkamas semantinis apibrėžtumas, suvokiamas pagal artikelinėse kalbose koduojamą apibrėžtumo prototipą, ir tiriama, kokiomis priemonėmis jis gali būti koduojamas. Šis principas dažniausiai pasirenkamas kalbose, kuriose nėra pakankamai sugramatintos apibrėžtumo raiškos (plg. Holvoet ir Tamulionienė 2006; Mikulskas 2006). Kiti tyrimo objektu pasirenka apibrėžtumo raiškos rodiklius – artikelius, tiria jų reikšmes ir funkcijas, taigi nuo apibrėžtumo raiškos eina prie apibrėžtumo semantikos (Spraunienė 2011: 21). Autorės teigimu, kiekvienas apibrėžtumo problematikai skirtas darbas turėtų turėti *tertium comparationis*. Juo patogiau pasirenkti semantinį apibrėžtumo kategorijos turinį. Didžioji dalis apibrėžtumo problematikai skirtų darbų (Fraurud 1990; Lyons 1999; Epstein 2002 *inter alia*) daugiausia remiasi anglų kalbos duomenimis, tačiau *tertium comparationis* neturi būti tapatinamas su apibrėžtumo kategorijos turiniu bei raiška nei anglų, nei kurioje kitoje kalboje. Jis turėtų išryškėti lyginant apibrėžtumo kategorijos semantiką skirtingose kalbose (*ibid.*). Toks lyginimas yra galimas, nes apibrėžtumo rodiklių (ne tik artiklių) vartojimo principai prototipiniam apibrėžtumui⁶ žymėti veikiausiai yra universalūs, kadangi apibrėžtumas yra universali diskurso kategorija (Holvoet ir Tamulionienė 2006: 20). Tokiu atveju skirtinga apibrėžtumo rodiklių vartosena pirmiausia būtų tikėtina situacijose, kuriose nutolstama nuo prototipinio apibrėžtumo⁷, bei situacijose, kuriose esama skirtingų kalbinių apibrėžtimų (angl. *weighted constrains*).⁸

⁶Plačiau apie prototipinį apibrėžtumą žr. 1.3 skyrių.

⁷Plg. generinio apibrėžtumo žymėjimą. Plačiau žr. 1.3.8 skyrių.

⁸Dėl konkrečių romanų kalbų pavyzdžių žr. 3.3.4 skyrių.

1.2.1. Apibrėžtumo semantika

Apibrėžtumo kategorija dažniausiai siejama su ŽINOMUMU (angl. *familiarity*), UNIKALUMU (angl. *uniqueness*), INKLIUZYVUMU (angl. *inclusiveness*) bei IDENTIFIKUOJAMUMU (angl. *identifiability*). Pastaruoju metu, ypač kognityvistai, apibrėžtumą ėmė sieti su PASIEKIAMUMU (angl. *accessibility*). Ilgiausią tradiciją turi apibrėžtumo siejimas su unikalumu (Russell 1905). Russellui unikalumas yra viena iš trijų būtinųjų sąlygų, kad apibrėžiamoji deskripcija būtų interpretuojama kaip teisinga. Plg. autoriaus pateikiamą pavyzdį (*ibid.* 479):

- (2) *The king of France is bald.*
DEF karalius OF Prancūzijos yra plikas
'Prancūzijos karalius yra plikas.'

Tam, kad aukščiau pateikiamas teiginys būtų teisingas, būtinos trys sąlygos:

1. Prancūzija turi karalių.
2. Yra tik vienas Prancūzijos karalius.
3. Šis asmuo yra plikas.

Svarbu yra tai, kad Russellui unikalumo sąlyga yra tai, kas skiria pavyzdžius su apibrėžiamąja ir neapibrėžiamąja formomis (angl. *The king of France is bald* vs. *A king of France is bald*). Vis dėlto pastebėtina, kad autorius unikalumą suprantą kaip loginę sąlygą, siejamą su realaus pasaulio referentų visuma, o ne kaip pragmatinę implikaciją. Būtent tokia unikalumo, kaip būtinos apibrėžto vardažodžio sąlygos, samprata buvo kritikuojama vėlesnių autorių (plg. Lyons 1999: 14).

Kiti autoriai (Christophersen 1939; Heim 1982; Ambrazas 1997) apibrėžtumą sieja su žinomumu. Christophersenas žinomumą sieja su bendru kalbėtojo ir klausytojo žinių fondu. Anot autoriaus, kalbėtojas visuomet žino, apie kokį esinį kalba, tačiau žymimojo artikelio vartojimas implikuoja, kad šis esinys yra žinomas ir klausytojui (Christophersen 1939: 28). Christopherseno žinomumo teorijoje egzistuoja bendras žinių fondas, pagal kurį tiek kalbėtojas, tiek klausytojas gali išskirti esinį, apie kurį kalbama. Tai nebūtinai turi būti žinios apie patį kalbamąjį esinį. Esinys pašnekovų gali būti interpretuojamas kaip žinomas, jeigu jis gali būti susietas su kitu jiems žinomu esiniu. Anot autoriaus, būtent toks gebėjimas interpretuoti turimą informaciją leidžia diskurse vartoti „asociatyvias anaforas“ ir įvedus į diskursą neapibrėžtą esinį (*a book*) vėliau su juo susijusius esinius įvesti su žymimuoju artikeliu (*the author*), taigi kaip žinomus klausytojui (*ibid.* 72-73).

Heim, siekdama pagrįsti žinomumo teoriją, pasitelkia aplanko dokumentų metaforą (Heim 1982). Anot autorės, kiekvienas diskursas yra tarsi aplankas, į kurį yra nuolat įdedami nauji dokumentai – referentai. Tam, kad vardažodis būtų interpretuojamas kaip apibrėžtas, jis turi būti koreferentiškas su tame aplanke esančiu referentu. Jeigu minimas referentas neturi atitinkamo dokumento aplanke, yra sukuriamas šį referentą atitinkantis dokumentas, o vardažodis interpretuojamas kaip neapibrėžtas (*ibid.* 300). Heim žinomumo teorijoje svarbu yra tai, kad žinomumo reikalavimas taikomas ne referentams realiaame pasaulyje, o juos atitinkantiems „dokumentams“ diskurse. Taigi formaliai apibrėžtumas susiejamas su diskurso referentų organizacija, o ne referencijos koordinavimu realiame pasaulyje.

Su žinomumu apibrėžtumas siejamas ir dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje (Ambrazas 1997: 174-175), plg.: „<...> įvardžiuotinės [būdvardžių] formos žymi daikto ypatybę, kartu nurodydamos, kad tas daiktas žinomas“. Nors dabartinės lietuvių kalbos gramatikos autoriai plačiau neaptaria žinomumu grindžiamos apibrėžtumo sampratos, paprastai taip galima paaiškinti vardažodžių apibrėžtumą, kai klausytojas žino vardažodžio referentą iš betarpiškos bendravimo situacijos, bendrųjų žinių, dėl diskurso anaforinių ar asociatyvių ryšių (Lyons 1999: 4).

Hawkinsas pirmasis į apibrėžtumo tyrimus įvedė pragmatinį kriterijų ir siejo apibrėžtumą su šnekos akto teorija (Hawkins 1978). Anot autoriaus, kalbėtojas, vartodamas apibrėžiamąją deskripciją, įveda į diskursą kalbamąjį referentą, nurodo klausytojui, kad jis gali būti randamas tam tikroje pragmatinėje esinių aibėje ir kad apibrėžiamoji deskripcija apima visus toje pragmatinėje aibėje ją tenkinančius referentus⁹ (*ibid.* 167). Plg. Lyonso pateikiamą pavyzdį (Lyons 1999: 11):

- (3) a. *I've washed **the dishes.***
Aš-esu išplovęs DEF indai
'Išploviau indus.'
- b. *I've washed **all the dishes.***
Aš-esu išplovęs visi DEF indai
'Išploviau visus indus.'

Pirmajame pavyzdyje vardažodis *dishes* yra apibrėžtas, nes jis įtraukia visus galimus referentus. Referencijos požiūriu jis sutampa su antruoju pavyzdžiu,

⁹Pažymėtina, kad rodomieji įvardžiai, su kuriais vartojami vardažodžiai visada interpretuojami kaip apibrėžti, netenkina inkliuzyvumo kriterijaus (Lyons 1999: 17).

kuriame eksplicitiškai pasakyta *all the dishes* ‘visus indus’. Unikalumas Hawkinsui yra inkluzijos teorijos dalis, tiesiog vienaskaita vartojamų vardažodžių referentų visumą tesudaro vienas vienintelis referentas (Hawkins 1978: 160):

- (4) *I've washed the cup.*
Aš-esu išplovęs DEF puodelis
‘Išploviau puodelį.’

Svarbu paminėti, kad Hawkinso teorijoje referento paieška ir inkluzijos bei unikalumo požymių taikymas atliekamas ne visų galimų referentų aibėje, o tam tikrose pragmatinėse aibėse, apimančiose tik dalį visų galimų referentų (Spraukienė 2011: 23). Dėl šios priežasties, Hawkinso inkluzijos bei unikalumo požymiai yra ne loginiai (kaip Rusello teorijoje), o pragmatiniai.

Kai kurie autoriai (Lyons 1999; Holvoet ir Tamulionienė 2006; Spraukienė 2011; Hertzberg 2015) apibrėžtumą siejį su vardažodžio referento identifikuojamumu, dažnai referento unikalumą (inkliuzyvumą) ar žinomumą pateikdami kaip sąlygas, kad klausytojas galėtų referentą identifikuoti. Be to, Lyonsas pastebi, kad kai kuriais atvejais nei unikalumo (inkliuzyvumo), nei žinomumo kriterijų taikymas nepaaiškina, kodėl vardažodis yra apibrėžtas (Lyons 1999: 6):

- (5) *Pass me the hammer, will you?*
Paduok man DEF plaktukas paduosi?
‘Paduok man plaktuką, gerai?’
- (6) *Beware of the dog.*
Saugokis OF DEF šuo
‘Saugokis šuns’

Aukščiau pateiktuose pavyzdžiuose tiek vardažodis *the hammer* ‘plaktuką’, tiek *the dog* ‘šuns’ gali būti apibrėžti, nepaisant to, ar kalbėtojas iš anksto žino apie konkretaus plaktuko ar konkretaus šuns egzistavimą. Jam nėra būtinos jokios išankstinės žinios siekiant interpretuoti duotus vardažodžius kaip apibrėžtus. Anot Lyonso, klausytojas gebės identifikuoti referentus, nes apibrėžiamoji deskripcija nurodo, kad „jis žino arba gali suprasti (angl. *work out*)“, apie kurią tikrovės esinį kalbama (*ibid.* 6) ¹⁰. Lyonsas pateikia panašų pavyzdį, kurio nepaaiškina unikalumo teorija (*ibid.* 14):

¹⁰Reikia pažymėti, kad Lyonsas apibrėžtumą laiko gramatine kategorija, kurią turi tik tos kalbos, kurios yra sugramatinusios apibrėžtumo raišką (Lyons 1999: 320). Identifikuojamumas autoriaus laikoma universalia pragmatine kategorija, nebūtinai turinčia gramatinę raišką (*ibid.* 319).

- (7) *[In a hallway where all four doors are closed. The speaker is dressed in coat and hat, and has a suitcase in each hand]*

Open **the door** for me, please.

Atidaryk DEF durys man prašau

‘[Koridoriuje, kuriame yra ketverios uždarytos durys. Kalbėtojas apsilikęs palta ir užsidėjęs kepurę rankoje nešasi lagaminą] Atidaryk, prašau, duris.’

Siekiant paaiškinti, kodėl vardažodis *the door* ‘durys’ yra apibrėžtas remiantis unikalumo (ar inkliuzyvumo) kriterijumi, tenka arba įtraukti papildomą pragmatinį kriterijų, arba išplėsti unikalumo sąvoką (plg. Hertenberg 2015: 32).

Lyonsas identifikuojamumo kriterijų pateikia kaip klausytojo gebėjimą nedviprasmiškai susieti apibrėžtą vardažodį su tam tikru realaus pasaulio esiniu. Dėl šios priežasties Lyonso identifikuojamumo teorija negali paaiškinti tokių pavyzdžių (pavyzdžiai iš Lyons 1999: 7,8):

- (8) *[Nurse entering operating theatre]*

*I wonder who is **the anaesthetist** today.*

Aš galvoju kas yra DEF anesteziologas šiandien

‘[Seselė, įeidama į operacinę] Įdomu, kas šiandien bus anesteziologas.’

- (9) ***The winner** of this competition will get a*

DEF laimėtojas OF DEM₁ konkursas gaus INDF

week in Bahamas for two.

savaitė LOC Bahamai dviem.

‘Šio konkurso laimėtojas gaus savaitę Bahamuose dviem’

Hertenberg, komentuodama tokio tipo pavyzdžius, išskiria du referentų tipus. Pirmasis – realaus pasaulio referentai, t. y. tokie referentai, kuriuos klausytojas gali nedviprasmiškai identifikuoti išgirdęs apibrėžiamąją deskripciją. Tokį referencijos tipą aptaria Lyonsas, kalbėdamas apie apibrėžtų vardažodžių identifikuojamumą. Kitas referentų tipas – diskurso referentai (Hertenberg 2015: 34). Plg. (pavyzdys iš *ibid.* 28):

- (10) *Yesterday I met **the love** of my life.*

Vakar aš sutikau DEF meilė OF mano gyvenimas

‘Vakar sutikau savo gyvenimo meilę.’

Klausytojas gali sėkmingai interpretuoti junginį *the love of my life* ‘mano gyvenimo meilė’ kaip apibrėžtą, nepaisant to, ar jis pažįsta asmenį, kurį kalbėtojas vadina savo gyvenimo meile (realaus pasaulio referentas), ar jis pirmą

kartą išgirsta kalbėtoją apie jį kalbant. Pastaruoju atveju vien apibrėžiamosios deskripcijos vartojimas leidžia sukurti referentą diskurse ir jį identifikuoti. Panašiai autorė aiškina ir pavyzdžius apie anesteziologą bei laimėtoją. Pasitelkdama Heim aplanko dokumentų metaforą, Hertenberg teigia, kad pavartojus apibrėžiamąją deskripciją *The winner of this competition* yra sukuriamas dokumentas tokiu pačiu pavadinimu ir referencijos aktas tuomet sieja vardažodį su šiuo dokumentu, nors realiame pasaulyje šios deskripcijos referentas neegzistuoja (Hertenberg 2015). Taigi apibrėžtumas, anot autorės, yra DISKURSO REFERENTŲ IDENTIFIKUOJAMUMAS. Kiekvienas realaus pasaulio referentas diskurse turi jį atitinkantį diskurso referentą ir, jei klausytojas žino, kad diskurso referentas neturi atitikties realiame pasaulyje, tuomet jo identifikavimas nėra būtina sąlygai apibrėžiamajai deskripcijai vartoti (*ibid.* 35, 70).

Pastaruoju metu apibrėžtumą pradėta sieti su PASIEKIAMUMO (angl. *accessibility* sąvoka (Epstein 1999 68; 2002; Bakker 2009). Dar Langackeris, aptardamas anglų kalbos žymimojo artikelio reikšmę, pastebėjo, kad sėkmingam referencijos koordinavimui kalbėtojas ir klausytojas turi turėti mentalinį kontaktą su apibrėžiamąją deskripciją tenkinančiu tipo pavyzdžiu arba pats vardažodis gali šį kontaktą užtikrinti (Langacker 1991: 91). Tokia apibrėžtis dera su Lyonso referento identifikacijos apibrėžimu, tačiau Epsteino ir ypač Bakker studijos parodė, kad unikali identifikacija yra pernelyg restriktyvus apibrėžtumo sąlygų apibrėžimas (Bakker 2009).

Bakker, tirdama senosios graikų kalbos žymimojo artikelio vartoseną, kaip ir Epsteinai, pastebėjo, kad apibrėžiamosios deskripcijos referentas nebūtinai turi būti unikaliai identifikuojamas esinys, anot autorės pakankama sąlyga yra tai, kad klausytojas gebėtų referentą nedviprasmiškai susieti su tam tikra kognityvine struktūra (kognityvinės kalbotyros atstovų vadinama pagrindu (angl. *ground*), plg. Langacker 1991; 1993; 1995; 2000; 2002; 2008; Radden, Dirven 2007). Anot Langackerio „pagrindą sudaro kalbos aktas, kalbėtojas, klausytojas, jų tarpusavio santykis (angl. *interaction*) ir artimosios [pokalbio] aplinkybės (ypač pokalbio laikas ir vieta)“. Ši gebėjimą gali užtikrinti pati propozija, klausytojas apie kognityvinės struktūros ir referento sąsają iš anksto žinoti neprivalo (*ibid.* 164, pavyzdys autorės):

- (11) *If you arrive in Mexico City, make your way to*
Jei tu atvyksi į Meksiko miestas nueik į
the Zócalo.
DEF Zócalo
'Jei nuvyksi į Meksiką, aplankyk Zócalo'

Nedaugelis angliakalbių, nemokančių ispaniškai ar nesidominčių Meksika, žino, kas yra *Zócalo*. Vis dėlto, kaip pažymi autorė, dėl apibrėžiamosios formos vartojimo klausytojas gebės tokį referentą nedviprasmiškai susieti su Meksiko miestu. Tokios kognityvinės sąsajos užtenka, kad vardažodis būtų interpretuojamas kaip apibrėžtas ir kad tokia descripcija būtų sėkmingai suprasta klausytojo.

Bakker pastebi, kad kognityvinė struktūra, su kuria klausytojas sieja referentą, nebūtinai turi būti koks nors esinys, tai gali būti ir situacija. Plg. autorės pateikiamą pavyzdį (Bakker 2009: 159):

- (12) a. *I had trouble with **the car** yesterday. **The carburetor** was dirty.*
 Aš turėjau bėdų su DEF mašina vakar DEF
 karbiuratorius buvo nešvarus
 ‘Vakar turėjau bėdų su mašina. Užsikimšo karbiuratorius’
- b. *I had trouble with **the car** yesterday. **?The ashtray** was dirty.*
 Aš turėjau bėdos su DEF mašina vakar DEF
 peleninė buvo nešvari
 ‘Vakar turėjau bėdų su mašina. Peleninė buvo nešvari’

Abiem pateiktais atvejais klausytojas antrųjų sakinių vardažodžių *the carburetor* ‘karbiuratorius’ ir *the ashtray* ‘peleninė’ referentus gali nedviprasmiškai susieti su prieš tai į diskursą įvestu referentu *the car* ‘mašina’. Vis dėlto antrasis pavyzdys nėra gramatiškas. Bakker teigia, kad tokiu atveju referentas siejamas ne su kitu referentu, o su kognityvine problemų-su-automobiliu (angl. *having-trouble-with-a-car*) schema. Su tokiu kognityviniu pagrindu galima nedviprasmiškai susieti karbiuratorių, tačiau ne peleninę. Aktualiojoje diskurso erdvėje aktyvuota kognityvinė sugedusio automobilio schema paprasčiausiai „neturi numatytos pozicijos (angl. *slot*) peleninėms“ (*ibid.*).

Kognityviniuose apibrėžtumo tyrimuose teigiama, kad apibrėžiamosios descripcijos pasirinkimas, priešingai negu, pavyzdžiui, Hawkinso teorijoje¹¹ (Hawkins 1978: 97), priklauso ne nuo klausytojo žinių ar gebėjimų išskirti reikiamą referentą, o nuo kalbėtojo kalbinių tikslų (Epstein 2002 371; Bakker 2009 160). Tai, anot Bakker, akivaizdu iš paties Hawkinso pateiktų parafrazių (Bakker 2009: 160):

¹¹Toks požiūris sutinkamas ir lietuvių kalbotyroje (Plg. Ambrazas red. 1997: 174; Spraukienė 2011: 13).

- (13) a. *What's wrong with Bill? Oh, the woman he*
 Kad-yra blogai su Bilas ai DEF moteris jis
went out with last night was nasty to him.
 susitiko su praeita naktis buvo bjauri jam
 'Kas nutiko Bilui? Ai, moteris, su kuria jis susitiko praetą vakarą,
 bjauriai su juo elgėsi.'
- b. *What's wrong with Bill? Oh he went out with*
 Kad-yra blogai su Bilas ai jis išėjo su
a woman last night and she was nasty
 INDF moterimi praėjusi naktis ir ji buvo bjauri
to him.
 jam
 'Kas nutiko Bilui? Jis susitiko su moterimi praeitą naktį ir ji su juo
 bjauriai elgėsi'

Anot Bakker „vardažodžio apibrėžtumas priklauso ne nuo to, ar [klaustytojas] gali referentą susieti su jam žinoma kognityvine struktūra, bet nuo to, ar kalbėtojas pristato jį kaip tokį“ (Bakker 2009: 160).

Apibendrinant išdėstytus teorinius modelius matyti, kad įvairių teorinių modelių šalininkai ypač pastaruoju metu linkę apibrėžtumą sieti su referento identifikuojamumu. Manychiau, svarbu išskirti keletą šio požiūrio aspektų. Pirmiausia, referento identifikuojamumas nebūtinai reiškia realaus pasaulio konkretaus esinio išskyrimą. Kaip teigia Herzenberg, apibrėžtumas yra diskurso referentų (nebūtinai turinčių atitikmenį realiame pasaulyje) identifikacija (Hertzenberg 2015: 70). Antra, kaip pagrindą identifikacijai, remiantis Epsteinu ir Bakker studijomis, galima išskirti diskurso referento nedviprasmišką siejimą su tam tikra kognityvine struktūra (pagrindu). Apibrėžiamosios deskripcijos vartojimas praneša klausytojui, kad referentas yra pasiekiamas aktualiojoje diskurso erdvėje (Epstein 2002) ir galimas susieti su jam pasiekiamą (angl. *available*) kognityvine struktūra (Bakker 2009: 162). Tradiciškai su apibrėžtumu siejamos unikalumo, žinomumo ar inkliuzyvumo sąlygos padeda užtikrinti, kad referento siejimas su kognityviniu pagrindu yra, kaip teigia Bakker, nedviprasmiškas. Taigi apibrėžiamųjų deskripcijų atveju galima kalbėti tik apie sąlyginę referento identifikaciją, kai objektyvios ar subjektyvios tikrovės esinys klausytojui kognityviniu požiūriu yra pasiekiamas dėl santykio su tam tikru kognityviniu pagrindu. Šia reikšme terminas referento identifikacija vartojamas ir šiame darbe¹².

¹²Referento (figūros) siejimas su pagrindu (angl. *anchoring*) kaip viena iš apibrėžto var-

1.2.2. Neapibrėžtumo semantika

Naujausiuose apibrėžtumo problematikai skirtuose darbuose neapibrėžtumas dažnai siejamas su apibrėžtumą lemiančių sąlygų – žinomumo, unikalumo ir inkluzyvumo – priešingybe (Holvoet ir Tamulionienė 2006: 17). Pašnekovas negali identifikuoti diskurso referento, nes nesant apibrėžtumą lemiančių sąlygų, tampa neįmanomas jo siejimas su tam tikru kognityviniu pagrindu (Bakker 2009: 160). Plg.:

- (14) *Suvalgiau pyrago.* (neapibrėžtas masės kiekis, netenkinamas inkluzijos kriterijus)
- (15) *Norėčiau kokio nors saldainio.* (neapibrėžtas referentas, netenkinamas unikalumo kriterijus)

Neapibrėžtumą su vardažodžio referento neidentifikuojamumu sieja ir Lyonsas (Lyons 1999: 13, pavyzdys autoriaus):

- (16) *I met a lion-tamer this morning.*
Aš sutikau INDF liūtų tramdytojas DEM₁ rytas
Šįryt sutikau liūtų tramdytoją.

Pašnekovui nėra pateikiama jokie kito konteksto ar pragmatinės aibės, kuriuose jis galėtų identifikuoti referentą. Sakinyje vartojamas nežymimasis artikelis, kuriuo kalbėtojas klausytojui perteikia informaciją, kad šio vardažodžio referento jam ieškoti nereikia (*ibid.*).

Spraunienė, remdamasi Hawkinsu, teigia, kad neapibrėžtumo rodiklis gali žymėti priklausymą tam tikrai pragmatinei aibei, tačiau tai yra pokalbio implikatūra, kuri gali būti atšaukta (pavyzdžiai iš Hawkins 1991: 418 *apud* Sprau-nienė 2011: 18):

- (17) *A senator resigns.*
INDF senatorius atsistatydina
'Atsistatydina senatorius'

Autoriai teigia, kad tokia antraštė laikraštyje JAV gali turėti implikatūrą, kad atsistatydina JAV senatorius, tačiau ji gali būti atšaukta:

dažodžio sąlygų pateikiama ne tik kognityvinės gramatikos atstovų. Ją galima sutikti ir kitų kalbotyros krypčių, pavyzdžiui, tipologų, darbuose (plg. Haspelmath 1999: 228), į kuriuos jis buvo paskolintas iš kognityvinės gramatikos atstovų darbų.

- (18) *A senator resigns, not a US senator, but
 DEF senatorius atsistatydina, ne INDF JAV senatorius bet
 a senator in Japan.
 INDF senatorius Japonijoje*

‘Atsistatydina senatorius, ne JAV senatorius, bet senatorius Japonijoje.

Hawkinsas teigia, kad priklausymo pragmatinei aibei implikatūra gali būti atšaukta tik vardažodžiuose su nežymimuoju artikeliu (*ibid.*), vis dėlto Hawkinso pateiktus pavyzdžius galima perfrazuoti ir į junginius su žymimuoju artikeliu:

- (19) a. *The president resigns.*
 DEF prezidentas atsistatydina
 ‘Atsistatydina prezidentas.’
- b. *The president resigns, not the US president
 DEF prezidentas atsistatydina, ne DEF JAV prezidentas
 but the president of Germany.
 bet DEF prezidentas Vokietijos.*
 ‘Atsistatydina prezidentas, ne JAV prezidentas, o Vokietijos prezidentas’

Manychiau, kad šiuo atveju referento priklausymo tam tikrai pragmatinei aibei implikatūrą kuria ne nežymimojo artikelio vartojimas, o pats vardažodis ir pokalbio aplinkybių visuma.

Neapibrėžtų vardažodžių vartoseną gali būti skirstoma į SPECIFINĘ ir NESPECIFINĘ, priklausomai nuo to, ar referento identifikuoti negali tik klausytojas, ar abu šnekos akto dalyviai. Specifinės vartosenos atveju vardažodžio referentas kalbėtojui yra žinomas, tačiau klausytojui pateikiamas kaip negalimas identifikuoti arba identifikacija pristatoma kaip nesvarbi kalbamam diskursui (A. Cruse 2004: 319). Plg.:

- (20) *I met a friend yesterday.*
 Aš sutikau INDF draugas vakar
 ‘Vakar sutikau draugą.’

Spraunienė pažymi, kad neapibrėžtų specifinių referentų identifikuojamumas iš kalbėtojo perspektyvos priartina tokius vardažodžius prie apibrėžiamosios vartosenos (Spraunienė 2011: 28). Neapibrėžiamosios nespecifinės referencijos atveju, referento negali identifikuoti nei kalbėtojas, nei klausytojas, tokio vardažodžio referentas gali neegzistuoti realiame pasaulyje:

- (21) *I wish I had a car.*
Aš norėčiau aš turėčiau INDF automobilis
'Norėčiau turėti automobilį.'

Pokalbyje toks sakinytis veikiausiai reikštų, kad kalbėtojas norėtų turėti kokį nors automobilį, neturėdamas galvoje konkretaus esinio. Vis dėlto nors tokie junginiai dažnai vadinami nereferentiniais, jie nebūtinai referento neturi (Spraunienė 2011: 28, pavyzdys autorės):

- (22) *Paduok man (kokį nors) puoduką.*

Tai, kad kalbėtojas kreipdamasis į klausytoją neturės galvoje konkretaus vardažodžio 'puodukas' referento (taigi klausytojas taip pat negalės jo identifikuoti), nesukliudys sėkmingam komunikaciniam aktui: klausytojas paduos kalbėtojui vieną iš galimų paduoti puodukų. Dėl šios priežasties Langackeris teigia, kad neapibrėžiamosios nespėcinės vartosenos vardažodžiai referentą turi, tik jis yra laisvai pasirenkamas iš visų deskripciją tenkinančių referentų (Langacker 1991; 2004: 85-88). Tokia neapibrėžiamosios referencijos samprata taikoma ir šiame darbe, o nereferentiniais vadinami tik tokie daiktavardžiai, kuriems referencijos sąvoka, o tuo pačiu ir apibrėžtumo žymėjimas, nėra aktualūs.

1.3. Apibrėžtumo tipai

Pagal pragmatinių aibių, kuriose randamas apibrėžiamosios deskripcijos referentas, ir jo identifikacijos pagrindą literatūroje išskiriami anafornis, modifikacinis, reliacinis, deiktinis, situacinis ir inferentinis apibrėžtumo tipai (Hawkins 1978; Chesterman 1991; Brizuela 1997; Haspelmath 1999; Lyons 1999; Spraunienė 2011). Anot Spraunienės, šie apibrėžtumo tipai sudaro apibrėžtumo kategorijos branduolį (*ibid.* 28). Pagal tai, ar vardažodžio apibrėžtumą lemia lingvistinis ar nelingvistinis kontekstai, šie apibrėžtumo tipai gali būti skiriami į endoforinius ir egzoforinius¹³ tipus (plg. Świątek 2014: 76). Endoforiniams tipams priskiriami anafornis, modifikacinis ir reliacinis, o egzoforiniams – deiktinis, situacinis ir inferentinis apibrėžtumo tipai. Galiausiai šiame skyriuje aptariamas nuo prototipinio apibrėžtumo nutolęs generinis apibrėžtumas.

¹³Lietuvių kalbotyroje endoforinę ir egzoforinę referenciją tyrė ir terminus vartojo Česnulienė (2012).

1.3.1. Deiktinis apibrėžtumas

Deiktinio apibrėžtumo atveju referento identifikacijos pagrindas yra artimasis kontekstas arba komunikacinė situacija. Referentas gali būti identifikuojamas, nes klausytojas jį mato, girdi ar kitaip suvokia pokalbio aplinkoje. Šios aplinkos esiniai natūraliai siejami su bazine mentaline erdve, kurios centras yra kalbėtojas, todėl gali būti apibrėžiamųjų deskripcijų referentai (plg. Epstein 2002b: 341). Deiktinė identifikacija yra pirminė rodomųjų įvardžių funkcija, tad deiktinio apibrėžtumo atveju žymimųjų artikelių ir rodomųjų įvardžių funkcijos gali persidengti (Hawkins 1978: 103; Lyons 1999: 55):

- (23) a. *Pass me **the bucket**, please!*
Paduok man DEF kibiras prašau
'Paduok, prašau, man kibirą'
- b. *Pass me **this/that bucket**, please!*
Paduok man DEM₁/DEM₂ kibiras prašau
'Paduok, prašau, man šitą/tą kibirą'

Žymimųjų artikelių ir rodomojo įvardžio vartosenos skirtumas su deiktiškai apibrėžtais vardažodžiais yra tas, kad rodomiesiems įvardžiams yra būdingas kontrastas kitų tos pačios kategorijos narių atžvilgiu. T. y. pagrindinė rodomųjų įvardžių funkcija yra lokalizacija, o ne identifikacija (Rosinas 2009: 86). Be to, rodomojo įvardžio vartoseną dažnai yra lydima kalbėtojo gesto (Hawkins 1978: 156; Rosinas 1996: 67 plg. Adams 2013: 506). Vis dėlto reikia pažymėti, kad ne visų kalbų rodomieji įvardžiai turi dvinarę ar trinarę sistemą, kuri leistų gramatiškai koduoti kontrastą kitų tos pačios kategorijos narių atžvilgiu. Keleto kalbų rodomųjų įvardžių sistemą sudaro tik vienas narys¹⁴. Plg. pranc. kalbos pavyzdį.:

- (24) *Passe-moi **ce seau**, s'il te plaît!*
paduok-man DEM kibiras prašau
'Paduok, prašau, man tą kibirą!'

Prancūzų kalbos rodomojo įvardžio *ce* analizė rodo, kad nepaisant deiktinio kontrasto nebuvimo, jis nėra tapęs artikelio funkcijas atliekančiu rodikliu (De Mulder ir Carlier 2006). Taigi deiktiniam apibrėžtumo tipui priskirtinos apibrėžiamosios deskripcijos, turinčios deiktinį elementą, o jų vardažodžių referentai gali būti identifikuojami remiantis semantiniu ar pragmatiniu kriterijumi, o ne

¹⁴Pasaulio kalbų atlaso duomenimis, iš 234 anotuotų kalbų erdvinis kontrastas morfologiškai nėra koduojamas septyniose iš jų (Diessel 2013).

formalia deiktinio kontrasto raiška. Tokiu atveju rodomasis įvardis yra galimas, tačiau neprivalomas, jį gali pakeisti žymimasis artikelis (plg. Spraunienė 2011: 29):

- (25) *Passe-moi le seau, s'il te plaît! (pranc.)*
paduok-man DEF kibiras prašau
'Paduok, prašau, man kibirą!'

Prie deiktinio apibrėžtumo tipo kai kurie autoriai priskiria ir diskurso deiksę (*ibid.* 30). Diskurso deiksė yra nuoroda į propozicijas ar jomis perteikiamus įvykius. Pavyzdžiui (pavyzdys iš Himmelmann 1996: 224):

- (26) *then he goes off, <...> and that's the end of*
tuomet jis išeina ir tai-yra DEF pabaiga OF
that story <...>
DEM₂ istorija
'Tuomet jis išeina <...> ir tuo istorija pasibaigia'

Anot Himmelmano, diskurso deiksės atveju vardažodžio referentiškumas yra kontraversiškas, vis dėlto, manyčiau, kad tokiu atveju referentas sukuriamas jo įvedimo į diskursą metu. Apibrėžtus vardažodžius ir diskurso deiksę sieja tai, kad abiem atvejais į diskursą įvedamas naujas referentas interpretuojamas kaip apibrėžtas, deiktinio apibrėžtumo atveju tai lemia artimoji pokalbio aplinka, o diskurso deiksės – artimasis lingvistinis kontekstas. Būtent referento sukūrimas vardažodžio įvedimo metu skiria diskurso deiksę nuo anaforinio apibrėžtumo, nors ši skirtis ne visuomet yra aiški (A. Cruse 2004: 337). Himmelmanno nuomone, diskurso deiksės skirtumas nuo kitų deiktiškai apibrėžtų vardažodžių yra tas, kad tokiu atveju referentas yra sukuriamas tik vardažodžio pasakymo momentu ir yra diskurso atkarpa arba visas pasakojimas (Himmelmann 1996: 224).

1.3.2. Anaforinis apibrėžtumas

Šiam apibrėžtumo tipui, kurį Hawkinsas (1978) vadina *anaphoric uses*¹⁵, priskiriami atvejai, kai vardažodžio referentas yra žinomas todėl, kad buvo minėtas ankstesniame kalbiniame kontekste (Spraunienė 2011: 32) ir tokiu būdu

¹⁵Pažymėtina, kad apibrėžtumo rodiklių vartoseną tiriančiuose darbuose sąvokos „anaforinis“ ir „kataforinis“ gali būti vartojamos ir kita reikšme negu šiame darbe. Weinrichas šiuos terminus vartoja kalbėdamas apie žymimąjį ir nežymimąjį artikelius: žymimąjį artikelį jis vadiną anaforiniu, o nežymimąjį – kataforiniu (Weinrich 1989).

įvestas į aktualiąją diskurso erdvę (plg. Brizuela 1999: 79). Plg. Spraunienės pateikiamą pavyzdį iš J. Biliūno „Laimės žiburio“:

- (27) *pasirodė **stebuklingas žiburys** <...> nė vienas <...> nepasilytėjo **stebuklingojo žiburio**.*

Reikia pabrėžti, kad anaforiniam apibrėžtumui priskiriami ne tik tie atvejai, kai pakartojamas tas pats vardažodis, tačiau ir tada, kai antecedentas ir jį pakeičiantis vardažodis yra koreferentiški sinonimai (*Buvau aplankyti močiutės... Senoji vis dar labai gerai laikosi*), kai antecedentą ir apibrėžtą vardažodį sieja hiperoniminiai santykiai (*Buvau išvykęs ir niekas nepaliejo gėlių. Grįžau, o augalėliai (hiperonimas) visai nugeibę*).

Kaip pažymi Langackeris, nors veiksmožodis ir jo nominalizacija nėra semantiškai identiškai, jie profiliuoja tą patį konceptą (pvz., angl. *explode – explosion*, pavyzdžiai autoriaus iš Langacker 2002: 98), taigi anaforinio apibrėžtumo atveju apibrėžto vardažodžio antecedentas gali būti ir veiksmožodinis junginys. Tokį pavyzdį pateikia Hawkinsas (Pavyzdys iš Hawkins 1978: 107):

- (28) *Mary **travelled** to Munich. **The journey** was long*
Mary keliavo į Miunchenas DEF kelionė buvo ilga
and tiring.
ir varginanti
‘Mary keliavo į Miuncheną. Kelionė buvo ilga ir varginanti.

Hawkinso teigimu, anaforinio apibrėžtumo atveju klausytojas turi ankstesniojoje diskurso aibėje rasti unikalumo reikalavimą atitinkantį deskripcijos turinį, kuris apibūdintų kalbamąjį esinį kaip turintį tokias savybes, kurios yra žinomos ir kalbėtojui, ir klausytojui (*ibid.* 110). Dėl šios priežasties kalbėtojas gali pasirinkti tokią deskripciją, kurią klausytojas gebės atpažinti (*ibid.* 122).

Spraunienės nuomone, nors dažniausiai anaforiniam apibrėžtumui iliustruoti pateikiamuose pavyzdžiuose antecedentas yra neapibrėžtas vardažodis, tačiau iš tiesų, anaforiškai apibrėžto vardažodžio antecedentas neapibrėžtas vardažodis būti neprivalo. Autorė pateikia pavyzdžius, kai apibrėžto vardažodžio antecedentai yra tikrinis daiktavardis bei vardažodis su savybiniu įvardžiu (pavyzdys iš Spraunienė 2011: 25):

- (29) *21 m. **Jane Lund**, 31 m. **Steenas Struve** <...> išvažiavo <...> nežinodami, ar jiems apskritai pavyks išvažiuoti iš Jugoslavijos. **Jaunoji pora** <...> buvo atvykusi atostogų.*
- (30) *Peteris nuvažiavo aplankyti savo mamos. **Senoji** nekaip jaučiasi.*

Apskritai referentai jau įvesti į aktualiąją diskurso erdvę, t. y. randami artimojoje fizinėje ar tekstinėje aplinkoje, yra lengviausiai identifikuojami klausytojo (plg. Lambrecht 1994: 106-108; Epstein 2002a: 48-50; Langacker 2000: 49). Taigi anaforiškai ir deiktiškai apibrėžti vardažodžiai apima pragmatines esinių aibes¹⁶, kuriose klausytojas pirmiausia ieško apibrėžiamąją deskripciją tenkinančio referento (Brizuela 1999: 79). Remiantis pragmatinių aibių pasiekiamumo teorija, šiame darbe anaforiniam apibrėžtumo tipui priskiriami visi vardažodžiai, kurie tekste turi anaforinį antecedentą, nepriklausomai nuo to, kokiam apibrėžtumo tipui jie priskirti įvedant juos į diskursą¹⁷.

1.3.3. Modifikacinis apibrėžtumas

Kaip atskirą apibrėžtumo tipą Hawkinsas išskiria į diskursą įvedamus vardažodžius su aiškinamaisiais modifikatoriais¹⁸. Hawkinsas pažymi, kad aiškinamieji modifikatoriai yra identifikuojamieji sakiniai, susiejantys naują referentą su klausytojui jau žinomu referentu arba artimuoju kontekstu (Hawkins 1978: 131-136):

- (31) *What's wrong with Bill? Oh, **the women he went out last night** was nasty to him.*
 Kas-yra blogai su Bilas ai DEF moteris jis susitiko
 praėjusi naktis buvo bjauri jam
 'Kas nutiko Bilui? Ai, moteris, su kuria jis praėjusį vakarą susitiko, bjauriai su juo elgėsi'
- (32) *Will you go and get me **the box** (that is) over there in the far left-hand corner.*
 FUT tu nueisi ir paimsi man def dėžė kuri yra
 ten LOC DEF tolimas kairys kampas
 'Ar galėtum nueiti ir atnešti man man dėžę, esančią štai ten, tolimajame kairiajame kampe?'

¹⁶Šių esinių visuma Lyonso vadinama situaciniu-tekstiniu rodymu (angl. *situational-textual ostention*). Autorius, tiriantis apibrėžtumą ne iš kognityvinės perspektyvos, taip pat atkreipia dėmesį į tai, kad tokių vardažodžių referentai yra lengviausiai pasiekiami klausytojui (Lyons 1999: 161).

¹⁷Literatūroje sutinkama ir siauresnė anaforinio apibrėžtumo interpretacija. Pavyzdžiui, Fraurud teigia, kad vardažodis, kuris gali būti priskiriamas anaforiniam apibrėžtumo tipui turėtų turėti neapibrėžtą antecedentą. Kitų vardažodžių (taip pat pirmą kartą vartojamų apibrėžtų vardažodžių (angl. *first-mention definites*)) apibrėžtumą, anot autorės, lemia kiti veiksniai (Fraurud 1990: 410).

¹⁸angl. „The ‘unfamiliar’ uses of the definite article in noun phrases with explanatory modifiers.“

Spraunienė, remdamasi danų akademinės gramatikos autoriais Hansenu ir Heltoftu, šį apibrėžtumo tipą vadina kataforiniu apibrėžtumu. Spraunienė teigia, kad kataforinio apibrėžtumo atveju, priešingai negu anaforinio apibrėžtumo atveju, kai referento identifikacijai reikalingą informaciją klausytojas randa ankstesniame diskurso kontekste, referento identifikacijai reikalinga informacija yra apibrėžto vardažodžio išplėstiniam postpoziciniame modifikatoriuje (Spraunienė 2011: 26). Vis dėlto reikia pastebėti, kad ne visose kalbose išplėstiniai modifikatoriai privalo būti vartojami postpoziciškai. Tokių modifikatorių prepozicinis vartojimas negalimas anglų ar prancūzų kalbose, tačiau įmanomas sudėtingą dalyvių sistemą turinčiose kalbose. Plg.:

- (33) a. **He went out last night the women (angl.).*
 Jis susitiko praėjusi naktis DEF moteris
- b. **Qui est sortie avec lui hier soir la femme (pranc.).*
 Kuri išėjo su jis vakar vakaras DEF moteris
- c. *Su juo vakar vakarieniavusi moteris.*

Siekiant tiksliau įvardyti šį apibrėžtumo tipą, šiame darbe pasirinktas MODIFIKACINIO APIBRĖŽTUMO terminas.

Pats Hawkinsas pripažįsta, kad tokią pačią funkciją kaip išplėstiniai modifikatoriai gali atlikti ir neišplėstinis daiktavardinis atributas (Hawkins 1978: 146-147):

- (34) *I don't like the colour red.*
 Aš NEG mėgstu DEF spalva raudona
 'Aš nemėgstu raudonos spalvos'

Spraunienės tyrimas rodo, kad identifikacinį požymį gali turėti ir būdvardis (Spraunienė 2011: 91), taigi vardažodžiai su neišplėstiniais būdvardiniais modifikatoriais, Bakker vadinamais referenciją nurodančiais modifikatoriais, (angl. *reference specifying modifiers*)¹⁹ (Bakker 2009: 226) taip pat gali padėti identifikuoti apibrėžiamosios deskripcijos referentą.

Vis dėlto ne kiekvienas būdvardinis modifikatorius yra restriktyvus ir padeda identifikuoti referentą. Galima išskirti tokius būdvardžių tipus (Radden ir Dirven 2007: 146; Bakker 2009: 226; Spraunienė 2011: 110-111): taksonominiai būdvardiniai modifikatoriai, nerestriktyviniai referentą apibūdinan-

¹⁹Plg. Langackerio vartojamą terminą „unikaliai identifikuojantys modifikatoriai“ (angl. *uniquely identifying modifiers*) (Langacker 2008: 494).

tys būdvardiniai modifikatoriai ir restriktyvieniai referenciją nurodantys modifikatoriai. Taksonominiai būdvardžiai nesuteikia papildomos informacijos, leidžiančios identifikuoti konkretų referentą, o sukuria naują, su junginyje vartojamu daiktavardžiu netapачią tipo deskripciją, pvz., angl. *a story – a short story*. Spraunienė prie tokios vartosenos priskiria ir pabrėžiamuosius būdvardžius, reiškiančius presuponuotą ypatybę, pavyzdžiui, geroji motinė, baisus slibinas (Spraunienė 2011: 111, pavyzdžiai autorės). Autorės nuomone, būdvardžiai tokiuose junginiuose „reiškia savotiškus TIPUS, būdvardžiai juose paprastai neinformatyvūs, jie žymi ypatybę, išplaukiančią iš paties daiktavardžio reikšmės, taigi presuponuojamą (saulė visada skaisti, slibinas visada baidus ir pan.)“. Lietuvių kalbos apibrėžiamųjų būdvardžių vartojimas tokiuose junginiuose nereiškia, kad pašnekovas gali identifikuoti duotojo tipo unikalų pavyzdį, referencija tokiu atveju yra rūšies arba tipo lygmenyje (*ibid.* 112).

Referentą apibūdinantys modifikatoriai (dar vadinami nerestriktyvinais) „suteikia informacijos apie tam tikrą referento ypatybę“ (Bakker 2009: 226), tačiau ši informacija nepadaeda pašnekovui identifikuoti referento. Plg. anaforinio apibrėžtumo pavyzdį, pateikiamą Spraunienės (2011: 88):

(35) *Jis stovi ir ruošiasi šauti šampaną. <...> Atsisėda ir žiūri į šaltą butelį.*

Autorė aiškina, kad modifikatorius ‘šaltas’ žymi savybę, kuri nėra numanoma, nebuvo anksčiau minėta su antecedentu, taigi ši savybė pašnekovui niekaip nepadaeda identifikuoti referento, o tik papildomai jį apibūdina.

Referenciją nurodantys modifikatoriai tikslina, kas yra apibrėžiamosios deskripcijos referentas, ir gali, tačiau neprivalo, nurodyti tam tikrą referento ypatybę (Bakker 2009: 226). Prie tokių referenciją nurodančių modifikatorių Bakker priskiria ir tokius modifikatorius kaip pastarasis, vėlesnis, buvęs, kurie tikslina, apie kurį referentą kalbama, tačiau paties referento necharakterizuoja²⁰. Vis dėlto autorė pripažįsta, kad tokie modifikatoriai sudaro mažą dalį visų referenciją nurodančių modifikatorių. Didesnioji tokių modifikatorių dalis, kaip ir referentą apibūdinantys modifikatoriai, priskiria referentui tam tikrą savybę. Pagrindinis šių modifikatorių tipų skirtumas yra pragmatinis. Referentą apibūdinantys modifikatoriai papildo pašnekovo žinias apie referentą, o referenciją nurodantys modifikatoriai užtikrina, kad pašnekovas identifikuos reikiamą referentą tam tikroje pragmatinėje esinių aibėje (*ibid.* 227). Plg. (pavyzdys iš *ibid.* 227, 23 išnaša):

²⁰ angl. „[modifiers] which do clarify which referent is meant, but do not give information on the nature of that referent“ (Bakker 2009: 226).

- (36) *No, I want **the red** apple.*
Ne aš noriu DEF raudonas obuolys
'Ne, aš noriu raudono obuolio.'

Pateiktame pavyzdyje vardažodis *apple* 'obuolys' yra apibrėžtas, o pašnekovas vardažodžio referentą gali identifikuoti remdamasis referentui priskirta savybe 'raudonas'. Spraunienė, kalbėdama apie būdvardžių tipus, tokio tipo modifikatorius vadina identifikaciniais (Spraunienė 2011: 12) arba turinčiais identifikacinį požymį (*ibid.* 91). Jos atliktas apibrėžtumo raiškos lietuvių kalboje tyrimas rodo, kad identifikacinis būdvardžio požymis gali lemti viso vardažodžio apibrėžtumo žymėjimą (*ibid.* 98). Kai identifikacinį požymį turintis modifikatorius ar restriktyvinius šalutinius sakinius yra pagrindas apibrėžiamajai vardažodžio interpretacijai, toks vardažodis šiame darbe priskiriamas modifikacinio apibrėžtumo tipui. Remiantis Bakker skirtimi tarp referentą apibūdinančių modifikatorių ir referenciją nurodančių modifikatorių (Bakker 2009: 226), šiame darbe referenciją nurodančiais modifikatoriais vadinami visi identifikacinį požymį nurodantys daiktavardžio adjunktai – tiek identifikacinį požymį turintys būdvardžiai, tiek restriktyviniai šalutiniai sakiniai.

Modifikaciniam apibrėžtumo tipui priskirtini ir vardažodžiai su vadinamaisiais INTENSIFIKATORIAIS (Siemund 2000; Hertenberg 2015: 67-70). Intensifikatoriai, kaip ir referenciją nurodantys modifikatoriai, skirtingai nuo apibrėžtumo rodiklių ne žymi, kad referentas yra identifikuojamas, o tikslina patį referencijos aktą. Intensifikatoriai padeda pašnekovui identifikuoti reikiamą referentą nepaisant to, kad jis yra netikėtas ar esantis galimų referentų aibės periferijoje. Plg. autorės pateikiamą pavyzdį (Hertenberg 2015: 67):

- (37) *The president **himself** wrote the letter.*
DEF prezidentas EMPH parašė DEF laiškas
'Pats prezidentas parašė laišką.'

Anot autorės, laiškų rašymas nėra įprasta prezidento užduotis, nes dažniausiai oficialūs laišakai yra ruošiami prezidento komandos. Taigi šiame (laiškų rašymo kontekste) prezidentas nėra centrinė figūra ir tikėtinas situacijos referentas. Būtent tokią netikėtumo konotaciją ir sukuria pateiktame pavyzdyje vartojamas intensifikatorius *himself* 'pats' (*ibid.* 68).

Kita vertus, Siemundas pažymi, kad intensifikatoriai gali būti vartojami pabrėžti referento pragmatinį iškilumą, dėl kurio pašnekovui lengviau identifikuoti vardažodžio referentą (Siemund 2000: 128):

- (38) *John's wife is an actress. John himself is*
 Johno žmona yra INDF aktorė. Johnas EMPH yra
a musician.
 INDF muzikantas
 'Johno žmona aktorė. Pats Johnas - muzikantas'

Nors, Siemundo nuomone, intensifikatoriaus *himself* 'pats' vartojimas yra pagrįstas tik tuo, kad pasakojimas yra apie Johną, Herzenberg nuomone, tokie, kaip ir visi kiti intensifikatorių vartojimo atvejai implikuoja tam tikrą kontrastą tarp keleto diskurso referentų (Hertzenberg 2015: 69). Tokią hipotezę patvirtintų ir pateikto pavyzdžio galimas vertimas į lietuvių kalbą 'Johno žmona – aktorė. O Johnas – muzikantas'. Priešinamasis jungtukas kuria kontrastą tarp Johno ir jo žmonos, kaip galimų šios situacijos referentų.

Pažymėtina, kad semantinis kontrastas, sukuriamas vartojant intensifikatorius, skiriasi nuo jau aptarto rodomųjų įvardžių kontrasto. Su rodomaisiais įvardžiais vartojamų vardažodžių referentai išskiriami kitų tos pačios kategorijos narių atžvilgiu (Rosinas 1996: 67, 2009: 85), o intensifikatoriai išskiria referentą iš grupės skirtingų, bet turinčių tam tikrų bendrų ypatybių referentų (Siemund 2000: 347):

- (39) *That president wrote the letter.*
 DEM₂ prezidentas parašė DEF laiškas
 'Tas prezidentas parašė laišką.'
- (40) *The president himself wrote the letter.*
 DEF prezidentas EMPH parašė DEF laiškas
 'Pats prezidentas parašė laišką.'

Pirmajame pavyzdyje pašnekovas išskiria vieną referentą iš keleto, atitinkančių deskripciją *president* (tas prezidentas, o ne šitas). Kita vertus, antrajame pavyzdyje pateiktas sakinytis tokio kontrasto reikšti negali (*ibid.* 347).

Manychiau, kad būtent modifikaciniam apibrėžtumo tipui priskirtini ir kai kurie su referenciją nurodančiais modifikatoriais vartojamų tikrinių daiktavardžių atvejai²¹. Sugramatintą apibrėžtumo raišką turinčiose kalbose tikriniai daiktavardžiai dažnai negali būti vartojami su artikeliais:

- (41) **I know the John very well.*
 Aš pažįstu DEF Johnas labai gerai

²¹Quirkas *et al.* teigia, kad būtent tokių modifikatorių vartojimas lėmė artikelių vartojimą su kai kuriais tikriniais vardais anglų kalboje, pavyzdžiui, *the United Kingdom* 'Jungtinė Karalystė' (Quirk ir kt. 1985: 149).

‘Johną pažįstu labai gerai’

Lyonsas pastebi, kad netgi tokiose kalbose kaip anglų, kur tikriniai daiktavardžiai su artikeliu paprastai nevartojami, artikelis gali ir privalo būti vartojamas, kai tikrinis vardažodis turi „restriktyvinį modifikatorių“²². Plg. autoriaus pavyzdį (Lyons 1999: 21):

- (42) *The John I introduced you to last night.*
DEF Johnas aš pristačiau tave INF.PTCP praeita naktis
‘Johnas, su kuriuo tave supažindinau praeitą vakarą’

Tokiais atvejais tikrinis daiktavardis klasifikuojamas kaip bendrinis, t. y. tipas ‘*John*’ turi ne vieną tipo pavyzdį, o keletą, kurie duotoje deskripcijoje sudaro kontrastą (pvz. *John that I introduced you to* ‘Johnas, su kuriuo tave supažindinau’ ir ‘*John that I work with* ‘Johnas, su kuriuo aš drauge dirbu’) (plg. Quirk ir kt. 1985: 149).

Spraunienė prie kataforinio apibrėžtumo atvejų aptaria ir REKOGNICINĘ VARTOSENĄ, itin būdingą rodomiesiems įvardžiams. Pagrindinis šios vartosenos bruožas yra tas, kad kalbėtojas, nebūdamas tikras, ar pašnekovas gebės identifikuoti referentą, vardažodį išplečia modifikatoriais ir dažnai jį palydi tokiais priduriamaisiais klausimais kaip *you know?* ‘žinai’ ar ‘*remember?* ‘prisiminti?’ (Himmelmann 1996: 230; Spraunienė 2011: 31). Himmelmannas pateikia tokį rekognicinės vartosenos pavyzdį (Himmelmann 1996: 230):

- (43) *it was filmed in California, those dusty kind*
tai buvo nufilmuota Kalifornijoje DEM₂ dulkėtas tipas
of hills that they have out here by Stockton <...>.
kalvų kuris jie turi ten prie Stocktonas
‘tai buvo filmuojama Kalifornijoje, tose dulkėtose kalvose, esančiose prie Stocktono’

Kaip rodo pavyzdys, dažniausiai tokie rekogniciškai su demonstratyvais vartojami vardažodžiai yra mažo inherentinio temiškumo, jie dažniausiai, nors nebūtinai, minimi pirmą kartą. Be to, siekiant palengvinti referento identifikaciją, į rekognicinį paminėjimą įtrauktas papildomas išplėstinis modifikatorius (Spraunienė 2011: 37). Himmelmannas teigia, kad sėkmingai rekognicinei vartosenai yra būtinos specifinės dažnai vien kalbėtojo ir klausytojo turimos

²²Šiame darbe tokiems modifikatoriams įvardyti vartojamas referenciją nurodančio modifikatoriaus terminas

specifinės žinios (Himmelman 1996: 233). Dėl šios priežasties dažnai rekogniciškai vardažodžiai vartojami su itin išplėtais sudėtingais modifikatoriais. Anot Spraunienės, būtent tokių modifikatorių vartojimas sieja rekognicinę vartoseną su modifikaciniu apibrėžtumo tipu²³.

Vis dėlto tarp rekognicinės vartosenos ir modifikacinio apibrėžtumo tipui priskiriamų vardažodžių esama ir skirtumų. Visų pirma, rekognicinei vartosenai būdingi labiau išplėsti modifikatoriai, modifikacinio apibrėžtumo atveju jie dažnai būna trumpesni. Formalusis šių tipų skyrimo kriterijus galėtų būti apibrėžtumo rodiklių distribucija. Modifikacinio apibrėžtumo atveju vardažodis gali būti vartojamas tiek su formaliaisiais apibrėžtumo rodikliais, tiek su rodomaisiais įvardžiais. Rekognicinės vartosenos atveju linkstama vartoti rodomuosius įvardžius, kartais formalieji apibrėžtumo rodikliai jų apskritai negali pakeisti (Spraunienė 2011: 37).

1.3.4. Reliacinis apibrėžtumas

Kai kurie autoriai šalia modifikacinio apibrėžtumo tipo išskiria ir reliacinį apibrėžtumo tipą (Brizuela 1999: 76). Šio apibrėžtumo tipo skirtis nuo modifikacinio apibrėžtumo tipo yra ta, kad reliacinio apibrėžtumo atveju vardažodis gali būti interpretuojamas kaip apibrėžtas dėl kognityvinės referento sąsajos su kitu diskurso referentu. Langackeris šią strategiją vadina referencijos atskaitos taško modeliu (angl. *reference point model*) ir pažymi, kad „mes dažnai pasitelkiame tam tikrą esinį, kad užtikrintume mentalinį kontaktą su kitu“ (Langacker 1993, 1995: 58). Prototipiniu reliacinio apibrėžtumo pavyzdžiu galima laikyti apibrėžiamąsias deskripcijas su savybiniais įvardžiais:

- (44) *My wife finished her PhD thesis before me.*
Mano žmona pabaigė jos disertaciją prieš mane
'Mano žmona disertaciją pabaigė anksčiau negu aš'

Vardažodis *wife* 'žmona' pavyzdyje (44) yra apibrėžtas, nes klausytojui mentaliniam kontaktui užtikrinti pakanka referento sąsajos su kalbėtoju. Pažymėtina, kad reliacinio apibrėžtumo atveju apibrėžiamąją deskripciją gali tenkinti ne vienas referentas, tačiau pati sąsaja su vienu iš pokalbio dalyvių leidžia deskripciją interpretuoti kaip apibrėžtą:

- (45) *I cannot come because my brother is coming to*
Aš negaliu ateiti nes mano brolis atvyksta į

²³Spraunienė modifikacinį apibrėžtumo tipą vadina kataforiniu apibrėžtumu (2011: 34-37).

town.

miestas

‘Negaliu ateiti, nes atvyksta mano brolis’

Vardažodis *brother* ‘brolis’ šiame pavyzdyje suvokiamas kaip apibrėžtas nepaisant to, kad kalbėtojas gali turėti ne vieną brolių. Panašiai kaip ir anksčiau aptartais atvejais, sėkmingai apibrėžiamosios deskripcijos interpretacijai nėra būtinos klausytojo žinios, apie kokį konkrečiai tikrovės esinį kalbama. Tai, kad klausytojas gali įvestą diskurso referentą susieti su kalbėtojo figūra, yra pakankamas pagrindas apibrėžiamajai vardažodžio vartosenai.

Diskurse referencijos atskaitos taško modelis gali būti įgyvendinamas įvairiomis sintaksinėmis ir morfologinėmis struktūromis ir apimti semantiniu požiūriu skirtingas apibrėžiamąsias deskripcijas (Langacker 1993, 1995: 58). Be savybinių įvardžių anglų kalboje tokios konstrukcijos gali apimti apibrėžiamąsias kilmininko konstrukcijas (angl. *determining genitives*) ar prielinksnes konstrukcijas (Langacker 1995: 67; Willemse 2007). Plg. Langackerio pateikiamus pavyzdžius:

- (46) a. *Jill's knife.*
Jill-GEN peilis
‘Jill peilis’
- b. *The mayor of San Diego.*
DEF meras OF San Diego
‘San Diego meras’

Sintaksinės konstrukcijos, kuriomis reiškiamas reliacinis apibrėžtumas, iš dalies sutampa su modifikaciniam apibrėžtumui priskirtiniais atvejais (plg. Willemse 2007). Pagrindinė šių apibrėžtumo tipų skirtis yra tai, kad reliacinio apibrėžtumo atveju referento identifikacijos pagrindas yra jo siejimas su kitu vardažodžiu (t. y. referentiniu kognityvine prasme junginiu). Dėl šios priežasties šiam apibrėžtumo tipui negali būti priskirti vardažodžiai su klasifikaciniais modifikatoriais (pavyzdys iš *ibid.* 537):

- (47) *A woman's magazine*
INDF moters žurnalas
‘Žurnalas moterims’

bei klasifikatoriaus funkciją atliekančiais prielinksniniais junginiais:

- (48) *Pe treptele de marmură (rum.) DIF:18*
Ant laiptus OF marmuras

‘Ant marmuro laiptų’

Panašiai kaip ir modifikacinio apibrėžtumo atveju, reliaciniam apibrėžtumo tipui gali būti priskiriami vardažodžiai, kurių pagrindinis dėmuo yra tikrinis daiktavardis, tačiau dėl sąsajos su kitu jam netapačiu referentu kognityviškai klasifikuojamas kaip bendrinis, t. y. turintis ne vieną galimą referentą. Plg.:

- (49) **I go to the London.*
Aš vykstu į DEF Londoną
‘Vykstu į Londoną.’

Bet:

- (50) *I want to go to the London of my youth.*
Aš noriu nuvykti į DEF Londonas OF mano jaunystės
‘Noriu nuvykti į savo jaunystės laikų Londoną.’

Tokiais atvejais tikrinis daiktavardis žymi tipą *London* ‘Londonas’, kuris turi ne vieną tipo pavyzdį, o keletą tipo pavyzdžių, sudarančių kontrastą duotoje deskripcijoje (pvz., *London of my youth* ‘mano jaunystės Londonas’ ir *London of today* ‘šių dienų Londonas’).

Manychiau, kad reliacinis apibrėžtumas artimas deiktiniam, nes, kaip ir deiktinio apibrėžtumo atveju, reliaciškai apibrėžti vardažodžiai siejami su pagrindu pasitelkiant kalbėtojo ir pašnekovo figūras arba jau aktualiojoje diskurso erdvėje identifikuojamus referentus. Vardažodis gali būtų apibrėžtas dėl sąsajos su kalbėtoju (it. k. *il mio libro* ‘DEF mano knyga’), su pašnekovu (it. k. *il tuo libro* ‘DEF tavo knyga’) arba dėl sąsajos su kitu, nei kalbėtojiui, nei pašnekovui netapačiu esiniu (it. k. *il suo libro* ‘DEF jo knyga’).

1.3.5. Situacinis apibrėžtumas

Situacinio apibrėžtumo tipas, Hawkinso vadinamas *larger situation uses* (Hawkins 1978), apima vardažodžius, kurių referentas yra identifikuojamas remiantis bendrosiomis žiniomis (angl. *general knowledge*) apie platųjį kontekstą. Tokiu atveju tiek kalbėtojas, tiek pašnekovas identifikuoja referentą, nors nė vienas jo nemato (Spraukienė 2011: 31). Diskurso dalyviai ilgalaikėje atmintyje gali saugoti daugybę informacijos ir, prireikus, diskurso metu bet kada ją aktyvinti ir įtraukti į aktualiąją diskurso erdvę (Fauconnier 2002: 56). Būtent bendros žinios apie tokius referentus sudaro situaciškai apibrėžtų vardažodžių pagrindą. Kadangi sėkmingą situaciškai apibrėžto referento

identifikavimą užtikrina subjektyvi kalbėtojo ir pašnekovo patirtis, galima išskirti keletą šio apibrėžtumo tipo potipių. Plačiausias apima referentus, kurie gali būti identifikuojami nepaisant geografinio ar kultūrinio konteksto, pvz., *the sun* 'DEF saulė'. Toliau kontekstai gali siaurėti, t. y. subjektyvi patirtis leidžianti identifikuoti referentą gali būti būdinga tik tam tikrai tautai (pvz. *the president* 'DEF prezidentas'), miesto gyventojams (pvz. *the central square* 'DEF centrinė aikštė'), šeimos nariams (pvz. *the dog* 'DEF šuo'). Spraunienės manymu, šio apibrėžtumo tipo referentus leidžia identifikuoti tiek bendrosios, tiek specifinės žinios (Spraunienė 2011: 32). Pati autorė pripažįsta, kad aiškios ribos tarp jų nėra. Be to, tiek bendrosios, tiek specifinės žinios yra subjektyvios patirties rezultatas²⁴, tad, manyčiau, apibrėžtumo tyrimams ši skirtis nėra būtina.

Kognityvinės pakraipos lingvistų darbuose siekiama paaiškinti, kokią funkciją enciklopedinės žinios atlieka reikšmės generavimui ir kaip diskurso subjektai jas įgyja. Lakoffas enciklopedinių žinių struktūrai paaiškinti pasiūlė idealizuoto kognityvinio modelio (ICM) sampratą (Lakoff 1987). Šiam tyrimui svarbus Lakoffo tyrimo aspektas, kad ICM nėra objektyvus realaus pasaulio atspindys. Be to, idealizuotos kognityvinės struktūros yra kuriamos visų kognityvinių gebėjimų dėka, tai nėra vien kalbinis ar už kalbos esantis fenomenas. Apibrėžtumo kategorijos raiškai ICM yra svarbus todėl, kad jis gali veikti kaip kognityvinis pagrindas referentų identifikacijai (plg. Rubba 1996: 237-238). Taigi natūralu, kad situaciškai apibrėžtų vardažodžių turėtų būti daugiau diskurse, kurio pašnekovai turi daugiau panašios patirties, ir panašias ar iš dalies sutampančias ICM struktūras.

Manychiau, kad situacinio apibrėžtumo tipui artimas ir be restriktyvinių modifikatorių vartojami tikrinių vardažodžių apibrėžtumas. Apibrėžtumo problematikai skirtuose tyrimuose nuomonės dėl tikrinių vardų santykio su apibrėžtumu varijuoja. Kai kurie autoriai juos laiko inherentiškai apibrėžtais vardažodžiais, nepriskirdami nė vienam apibrėžtumo tipui (Spraunienė 2011: 18, 49; Abbott 2006: 393), kai kurie jų inherentinį apibrėžtumą tapatina su generiniam apibrėžtumui būdingu modeliu (Lyons 1999: 194). Priskirti tikrinius vardus situaciniam apibrėžtumo tipui būtų galima dėl kognityvinės jų interpretacijos. Tikriniai vardai gali būti suvokiami kaip tipų deskripcijos, turinčios tik vieną tipo pavyzdį (Langacker 1991; Radden ir Dirven 2007: 100; Langacker 2008:

²⁴Kognityvinėje gramatikoje laikomasi požiūrio, kad diskurse esantys referentai tokiais atvejais yra siejami ne su tikrovę atitinkančiu kognityviniu pagrindu, bet veikiau su „idealizuotu kognityviniu modeliu“, kurį kalbėtojas sukuria pagal „realaus pasaulio patirtį“ (angl. *real world experience*)(Pelyvās 2006: 197).

316-318), o sutaptiniai tikriniai vardai (pvz. Kembridžas Didžiojoje Britanijoje ir Kembridžas Kalifornijoje, JAV) gali būti suvokiami kaip homonimai. Tam, kad pašnekovas sėkmingai identifikuotų referentą, jis privalo iš subjektyvios patirties žinoti apie unikalios referento egzistavimą pokalbio situacijoje. Plg:

(51) *I will go to **London** tomorrow.*

Aš vyksiu į Londonas rytoj

‘Rytoj aš vyksiu į Londoną.’

Pavyzdyje (51) vardažodžio *London* ‘Londonas’ referentas gali būti skirtingas ir sėkmingai identifikuojamas priklausomai nuo to, ar pokalbis vyksta Didžiojoje Britanijoje (referentas – Didžiosios Britanijos sostinė), ar Ontarijo valstijoje Kanadoje, kur yra miestas lygiai tokiu pačiu pavadinimu. Vis dėlto tikėtina, kad pašnekovų žinios ir pati pokalbio situacija leis sėkmingai identifikuoti referentą.

1.3.6. Inferentinis apibrėžtumas

Inferentiškai apibrėžtų vardažodžių referentai identifikuojami dėl sąsajų su kitu, jam netapačiu anksčiau minėtu referentu. Tokiu atveju referentus gali sieti meroniminiai (visumos – dalies) santykiai, pvz.: *namas – stogas, automobilis – variklis* (pavyzdžiai iš Spraunienė 2011: 38), arba referentai gali būti susieti asociatyviniais ryšiais, pavyzdžiui, *vestuvės – nuotaka, pamergės, tortas; knyga – autorius, puslapis, viršelis, karas – priežastis* (pavyzdžiai pagal Hawkins 1978: 123). Tam, kad komunikacinis aktas būtų sėkmingas, šie ryšiai turi būti žinomi tiek kalbėtojui, tiek klausytojui²⁵. Dėl šios priežasties, anot Spraunienės, inferentinis apibrėžtumas yra artimas situaciniam apibrėžtumo tipui. Skirtumas yra tas, kad inferentinio apibrėžtumo atveju referentą padeda nustatyti kitas vardažodis (angl. *trigger*), o situacinio – pati komunikacinė situacija (Spraunienė 2011: 38).

Hawkinso nuomone, inferentinis apibrėžtumo tipas yra pati dažniausia anglų kalbos žymimojo artikelio *the* vartojimo sąlyga (Hawkins 1978: 123). Drauge tai pats sudėtingiausias apibrėžtumo tipas, nes nėra lengva nustatyti ir formaliai apibrėžti procesus, kurie lemia su antecedentu asociatyviai susieto vardažodžio apibrėžtumą (plg. Beckins 2013: 229). Pavyzdžiui, daiktavardžių poroje *automobilis ir išmetamieji dūmai* antrasis narys lengvai apibrėžiamas

²⁵Tuo inferentinis apibrėžtumas skiriasi nuo jau aptarto reliacinio apibrėžtumo tipo. Kadangi santykis tarp reliaciškai apibrėžto vardažodžio ir jo atskaitos taško konstrukcijos reiškiamas formaliai, klausytojas neturi iš anksto žinoti apie jais nurodomų referentų sąsają.

kaip inferentiškai apibrėžtas dėl sąsajos su pirmuoju, tačiau *automobilis* – šuo nepapultų į šią kategoriją (Spraukienė 2011: 29 pavyzdžiai autorės). Autorės manymu, asociatyvinis ryšys turi būti pakankamai paplitęs ir žinomas (plg. bendrasis žinių fondas situacinio apibrėžtumo atveju), kad antrasis referentas būtų sėkmingai identifikuotas, o komunikacijos aktas – sėkmingas.

Universaliausiai inferentiškai apibrėžtų vardažodžių asociatyvinius ryšius su antecedentais paaiškina Fillmore'o (1976) sukurta semantinių rėmų (angl. *semantic frames*) teorija (Beckins 2013: 229). Semantinių rėmų konceptas apima bendrąsias žinias, kurios gali būti susietos su tam tikru esiniu ar situacija. Pavyzdžiui, daiktavardžio knyga semantiniai rėmai įtraukia tokias sąvokas kaip puslapiai, pavadinimas, leidėjas, autorius, viršelis. Taigi, kai į diskursą yra įvedamas referentas, kurio semantiniai rėmai apima ir kitus, jam netapačius esinius, šie esiniai taip pat pasyviai atsiduria aktualiojoje diskurso erdvėje. Jei vienas iš pašnekovų pradeda kalbėti apie vieną iš šių esinių, vėliau, kalbose, turinčiose sugramatintą apibrėžtumo raišką, jis gali, arba, dažnai, privalo tokią vardažodį vartoti su žymimuoju artikeliu lyg jis jau būtų įvestas į diskursą anksčiau neapibrėžtu vardažodžiu (*ibid.* 229). Pavyzdžiui:

- (52) *I bought a book at the book fair and*
 Aš nusipirkau INDF knyga LOC DEF knyga mugė ir
I got an autograph from the author.
 aš gavau INDF autografas iš DEF autorius
 'Knygų mugėje nusipirkau knygą ir gavau autoriaus autografą'

Bakker pastebi, kad inferentinio apibrėžtumo atveju apibrėžto vardažodžio vartojimas gali būti motyvuotas ne tiek daiktavardžių asociatyvių ryšių, kiek pačios situacijos (Bakker 2009: 158):

- (53) *We were going to sell the house yesterday, but the*
 Mes turėjome parduoti DEF namas vakar bet DEF
estate agent didn't show up.
 turtas agentas NEG pasirodė
 'Vakar turėjome parduoti namą, bet nepasirodė nekilnojamojo turto agentas'

Vardažodis *the estate agent* 'nekilnojamojo turto agentas' yra apibrėžtas, nes jis priklauso namo pardavimo, o ne namo semantiniam rėmui. Kitokioje situacijoje tokia forma nebūtų galima:

- (54) ?*We were playing in front of the house and then*
 Mes žaidėme priešais DEF namai ir tada DEF
the estate agent show up.
 turtas agentas pasirodė
 ‘Mes žaidėme priešais namus ir tuomet pasirodė nekilnojamojo turto agentas’

Kaip pastebi Bakker, „atrodo, kad veiksmazodžio (*to sell* ‘parduoti’) ir daiktavardžio (*the house* ‘namas’) kombinacija, o ne vien tik daiktavardis sukelia asociaciją su vardažodžiu *the estate agent* ‘nekilnojamojo turto agentas‘ (Bakker 2009: 158). T. y . ne tik kito referento semantinis rėmas, tačiau pačios situacijos semantinis rėmas gali būti inferentiškai apibrėžto vardažodžio identifikacijos pagrindas (plg. *ibid.* 159).

Kognityviniai semantiniai rėmai gali paaiškinti ir kai kuriuos tokius apibrėžiamųjų deskripcijų vartojimo atvejus, kai pašnekovas, anot Lyonso, negali identifikuoti referento (Lyons 1999: 7, pavyzdys autoriaus):

- (55) [*Nurse entering operating theatre*]
I wonder who is the anaesthetist today.
 Aš galvoju kas yra DEF anesteziologas šiandien
 ‘[Seselė, įeidama į operacinę] Įdomu, kas šiandien bus anesteziologas.’

Autorius teigia, kad apibrėžiamosios deskripcijos referento pašnekovas negali identifikuoti (Spraukienė 2011: 22). Vis dėlto, remiantis 1.2.1 skyriuje suformuluotu referento identifikacijos apibrėžimu, toks pavyzdys nėra išskirtinis. Diskurso referentas *the anaesthetist* ‘anesteziologas’ gali būti pašnekovo identifikuojamas, nes jis diskurse gali būti susietas su pašnekovui prieinama kognityvine struktūra – artimąja pokalbio aplinka. Pateiktas pavyzdys rodo, kad kaip ir kitais inferentinio apibrėžtumo atvejais, apibrėžto vardažodžio pasirinkimą lemia semantinis rėmas (pasiruošimas operacijai) ir ji nebūtinai turi būti išreikšta, jeigu yra akivaizdi. Tokie pavyzdžiai rodo, kad riba tarp situacinio ir inferentinio apibrėžtumo nėra ryški²⁶.

Semantiniai rėmai atspindi tai, kaip kalbos vartotojai kategorizuoja pasaulį. Dėl šios priežasties semantinių rėmų egzistavimas priklauso nuo kultūrinio konteksto, kuriame vyksta diskursas. Beckins, tirdamas semantinius rėmus Senojo Testamento vertimuose į anglų kalbą, pastebėjo, kad ne visada inferentiškai apibrėžtus Senojo Testamento vardažodžius galima versti į anglų kalbą su

²⁶ Apskritai ribos tarp apibrėžtumo tipų ne visada yra ryškios. Tą rodo ir kiti apibrėžtumo tipų tyrimai (plg. Spraukienė 2011: 82, 91).

žymimuoju artikeliu, nes šiuolaikinis skaitytojas neatpažįsta kai kurių semantinių rėmų, lemiančių žymimojo artikelio vartojimą originalo tekste (Beckins 2013: 235, pavyzdys autoriaus):

- (56) *But they did not know that Joseph understood them*
Bet jie nežinojo kad Juozapas suprato juos
because an interpreter was between them. GN 42:23
nes INDF vertėjas buvo tarp jų
'Bet jie nežinojo, kad Juozapas juos suprato, nes tarp jų buvo vertėjas'

Originale vardažodis 'vertėjas' vartojamas su žymimuoju artikeliu, nes senovės pasaulyje vertėjas gali priklausyti 'karaliaus rūmų' semantiniam rėmui ir vardažodis gali būti interpretuojamas kaip apibrėžtas. Kaip pažymi autorius, šiuolaikiniame pasaulyje vertėjas galėtų priklausyti, pavyzdžiui, 'Jungtinių Tautų konferencijos', tačiau ne 'karaliaus rūmų' semantiniam rėmui, todėl žymimojo artikelio vartojimas tampa neteiktinas (*ibid.* 235).

Spraunienė, remdamasi Karin Larsen senosios rusų kalbos apibrėžtumo tyrimais, pažymi, kad kai kurių lingvistų nuomone, asociatyvūs vardažodžio ryšiai nebūtinai daro antrąjį vardažodį apibrėžtą, o tik sudaro prielaidas jam tokiu tapti (Spraunienė 2011: 29-30), kitaip sakant, asociatyvių semantinių rėmų vartojimas suteikia kalbėtojui laisvę konstruoti deskripciją kaip apibrėžtą arba ne (plg. Beckins 2013: 162).

1.3.7. Vaidmens apibrėžtumas

Literatūroje kartais kaip atskiras apibrėžtumo tipas skiriamas vaidmens apibrėžtumas (Langacker 1991: 71-73; Mikulskas 2006: 54-55). Plg. Holvoeto ir Tamulionienės vartojamą terminą „vaidmens tipizuojamosios“ deskripcijos (Holvoet ir Tamulionienė 2006: 15-16). Tokiems atvejams priklauso deskripcijos, kurių referentas gali kisti priklausomai nuo situacijos, istorinio konteksto ar laikotarpio. Plg. autorių pateikiamą pavyzdį:

- (57) *Norėčiau susitikti su Lietuvos prezidentu.*

Tokio tipo pasakymuose gali būti kalbama tiek apie prezidento vaidmenį apskritai, tiek apie konkretų asmenį, skirtingais istoriniais laikotarpiais einantį prezidento pareigas. Spraunienės manymu, vaidmens apibrėžtumo, kaip atskiro apibrėžtumo tipo, išskirti nereikėtų. Atvejus, kai apibrėžiamoji deskripcija nurodo į unikalų vaidmenį, autorė skiria prie generinio apibrėžtumo, o kai į uni-

kalius „atskiras kalbamo vaidmens vertes įkūnijančius individus“ – situacinio apibrėžtumo potipiui (Spraukienė 2011: 31).

1.3.8. Generinis apibrėžtumas

Iki šiol aptarti apibrėžtumo tipai – deiktinis, anaforinis, modifikacinis, situacinis ir inferentinis – apima pagrindinius apibrėžtumo atvejus ir sudaro apibrėžtumo kategorijos branduolį²⁷ (*ibid.* 158). Prie apibrėžtumo kategorijos branduolio galima pridėti ir šiame darbe išskiriamą reliacinio apibrėžtumo tipą, kuris leidžia identifikuoti vardažodžio referentą tipo pavyzdžio lygmenyje, remiantis jo sąsajomis su kitais grįžtais aktualiosios diskurso erdvės esiniais. Generinio apibrėžtumo atveju vardažodžių referentai yra ne individualūs tipų pavyzdžiai (t. y. konkretūs esiniai), bet visa esinių klasė arba rūšis (plg. *ibid.* 179). Taigi generinio apibrėžtumo atveju apibrėžtumas yra perkeltas iš individualaus esinio ar esinių grupės į rūšies arba tipo lygmenį (*ibid.* 31). Paprastai generiniai vardažodžiai naudojami teiginiuose, kuriais tam tikras požymis priskiriamas visai rūšiai ar kategorijai, pvz. (pavyzdžiai autorės):

(58) *Šuo yra naminis gyvūnas.*

(59) *Žaltys yra visai nepavojingas žmogui.*

Pateiktuose pavyzdžiuose vardažodžiai neturi vieno konkretaus referento. Deskripcijos turinį tenkinančių esinių aibę sudaro visi tos rūšies gyvūnai, t. y. visi iki šiol gyvenę, dabar gyvenantys ir ateityje gyvensiantys šunys ar žalčiai. Dėl šios priežasties kai kurie tyrėjai teigia, kad referencijos aktas negali apimti tokios daugybės esinių, todėl tokius junginius vadina nereferentiniais junginiais (Holvoet ir Tamulionienė 2006: 16).

Literatūroje skiriami du generinių pasakymų tipai. Pirmasis apima apibūdinamuosius teiginius (plg. angl. *generic generalizations*, Farkas ir Swart 2009: 189), kuriems priskirtini tokie teiginiai kaip anksčiau minėtame pavyzdyje. Tokiu atveju vardažodis nenurodo į konkrečius tipo pavyzdžius, o kaip referentas suvokiama visa tipo deskripciją tenkinančių objektų klasė. Tačiau kai kurie generiniai pasakymai yra lokalizuoti laike, nors kalbama apie visą rūšį. Jie vadinami taksonomine vartosena arba rūšies referencija (Holvoet ir Tamulionienė 2006: 20) (plg. angl. *direct kind reference* Farkas ir Swart 2009: 190). Pvz:

(60) *Arklys buvo prijaukintas prieš 5000 metų (Pavyzdys autorių).*

²⁷Plg. Lyonso terminą „simple definite“.

Požymio, lokalizuoto prieš penkis tūkstančius metų, negalima priskirti individui, kuris dar yra negimęs, taigi šiuo atveju vardažodis 'arklys', metonimiškai atstovaudamas visai rūšiai, yra vartojamas referentiškai ir apima tam tikrą baigtinį referentų skaičių. Anot Holvoeto ir Tamulionienės, taksonominė vartoseną tuo yra panaši į apibrėžiamąsias deskripcijas, nes kaip ir pastarosiose „tik baigtinė aibė arba masė gali patenkinti inkluzyvumo sąlygą“ (Holvoet ir Tamulionienė 2006: 20).

Generinių pasakymų skirstymas į taksonominių ir apibūdinamųjų teiginių potipius gali būti motyvuojamas ir empiriniais apibrėžtumo rodiklių vartosenos duomenimis. Daugelyje Europos kalbų vienaskaitoje taksonominės vartosenos atveju pirmenybė teikiama žymimajam artikeliui, o apibūdinamieji teiginiai vartojami su nežymimuoju (Spraunienė 2011: 43; Farkas ir Swart 2009: 190). Plg. (pavyzdžiai iš (Farkas ir Swart 2009: 190)):

- (61) a. *The dinosaur is extinct. (angl.)*
 DEF dinozauras yra išnykęs
- b. *Le dinosaure a disparu. (pranc.)*
 DEF dinozauras išnyko
- c. *A dinoszaurusz kihalt. (vengr.)*
 DEF dinozauras išmirė
 'Dinosaurai yra išnykę'
- (62) a. *A dog is dangerous when it is hungry.*
 INDF šuo yra pavojingas kai jis yra alkanas
 (angl.)
- b. *Un chien est dangereux quand il a faim.*
 INDF šuo yra pavojingas kai jis turi alkį
 (pranc.)
- c. *Egy kutya veszélyes mikor éhes. (vengr.)*
 INDF šuo pavojingas kai alkanas
 'Alkanas šuo yra pavojingas'

Tiriant anglų kalbos generinius pasakymus kognityviniu požiūriu pastebėta, kad tokių pasakymų skaičiaus ir apibrėžtumo žymėjimo pasirinkimą lemia ir tai, kaip generinė referencija yra konceptualizuojama aktualiojoje diskurso erdvėje (Radden ir Dirven 2007: 107). Remdamiesi anglų kalbos faktais autoriai išskiria keletą generinio konceptualizavimo modelių. Ypač svarbi vienaskaitos neapibrėžiamosios ir apibrėžiamosios generinės referencijos vardažodžių skirtis.

Neapibėžta vardažodžio vienaskaitos forma yra vartojama, kai siekiama „išskirti vieną tipo pavyzdį, kuris atstotų tipo deskripciją“ (Radden ir Dirven 2007: 107). Vis dėlto tokia forma vartojama tik kalbant apie apibūdinamuosius generinius pasakymus, nes tam, kad toks pasakymas būtų gramatiškas anglų kalboje, išskirtam tipo pavyzdžiui priskirta savybė, viena vertus, turi būti būdinga kiekvienam to tipo pavyzdžiui, kita vertus, dėl vienaskaitinės formos ta savybė turi galėti būti priskirta ir tam tipo pavyzdžiui, kuris yra išskirtas. Pavyzdyje *a dog is dangerous when it is hungry* pasakoma, kad šunys, kaip tipas, yra pavojingi, kai jie alkani, kita vertus, kad pasakymas būtų gramatiškas, kiekvienas atskirai paimtas šuo turi būti pavojingas, jeigu jisai alkanas.

Dėl šios priežasties su taksonominiais pasakymais anglų kalboje vienaskaitoje vartojamas žymimasis artikelis (*ibid.* 109). Su žymimuoju artikeliu vartojamas generinis pasakymas išskiria ne bet kurį, o prototipinį tipo pavyzdį. Plg. (*ibid.* pavyzdys iš [109]):

- (63) **The tiger hunts by night.**
 DEF tigras medžioja naktį
 ‘Tigras medžioja naktį’

Anot autorių, žymimoji vardažodžio forma implicitiškai sukuria kontrastą kitų tos pačios kategorijos narių atžvilgiu (tigras pateiktame pavyzdyje suvokiamas kaip plėšrūnas, taigi plėšrūnai yra suvokiami kaip kategorija, iš kurios yra išskiriamas tigras). Tai, kas pasakoma apibrėžtu generiniu vardažodžiu vienaskaitoje, turi būti tipui būdinga savybė, tačiau ji nebūtinai turi būti priskirta kiekvienam to tipo pavyzdžiui. Savybė „išnykęs“ negali būti priskirta konkrečiam gyvūnui, tik visai rūšiai, todėl su tokiu atveju anglų kalboje gramatiška tik žymimoji forma:

- (64) a. **The dinosaur is extinct.**
 DEF dinozauras yra išnykęs
 b. ***A dinosaur is extinct.**
 INDF dinozauras yra išnykęs

Dėl šios priežasties literatūroje dažnai naudojama Krifkos ir Gerstner įvesta I ir D tipų generinių junginių (angl. *I-generics* ir *D-generics*) skirtis (Krifka ir Gerstner 1987). D tipo generiniai junginiai nurodo tiesiogiai į tipą, neišskirdami tipo pavyzdžio, o I tipo generinių junginiai nurodo į galimą (tačiau ne konkretų) tipo pavyzdį.

Baigiant poskyrį apie generinį apibrėžtumo tipą, reikia pabrėžti, kad ne visi apibendrinamąją prasmę turintys pasakymai turėtų būti priskirti generiniam

apibrėžtumo tipui. Kaip pažymi Spraunienė, patarlėse, sustabarėjusiuose pasakymuose ir priežodžiuose vartojami vardažodžiai dažnai dėl *Deixis am Phantasma* principo turėtų būti priskiriami deiktiniam apibrėžtumo tipui (Spraunienė 2011: 100). Plg. autorės pateikiamą pavyzdį:

- (65) *It's the early bird that catches the worm.*
Tai-yra DEF ankstyvas paukštis kuris pagauna DEF
kirminas
'Ankstyvas paukštis kirminą pagauna'

Patarlės, priežodžiai ir sustabarėję pasakymai yra tarsi pamokomosios istorijos, moralas, kuri nėra kiekvieną kartą atpasakojama, tačiau tiek kalbėtojas, tiek pašnekovas ją žino. Tokiu būdu pavyzdyje (65) referencijos aktas apima ne visą (ankstyvųjų) paukščių tipą, o tam tikrą konkretų tipo 'paukštis' pavyzdį – tą, kuris buvo ankstyvas (priešinant menamojoje situacijoje buvusiam vėlyvesniajam paukščiui) (*ibid.* 100).

Apžvelgti apibrėžtumo ir neapibrėžtumo tipai toliau darbe naudojami aptarti galimas vėlyvosios lotynų kalbos negramatikalizuotų apibrėžtumo rodiklių ir romanų kalbų apibrėžtumo ir neapibrėžtumo rodiklių reikšmes ir pagal šias reikšmes sudaryti vėlyvosios lotynų kalbos ir rumunų bei italų kalbų apibrėžtumo rodiklių semantinius žemėlapius. Vis dėlto prieš pradėdant pavyzdžių analizę reikalinga aptarti tipologinį ir istorinį apibrėžtumo rodiklių pasaulio kalbose aspektus. Tipologiniam aspektui skirtas 1.4 poskyris, o istoriniam – 1.5.

1.4. Tipologinio apibrėžtumo rodiklių aprašo perspektyva

Nemažai kalbų apibrėžtumo gramatinės kategorijos raišką yra sugramatinusios ir ją koduoja specialiais žymikliais. Europos kalbose dažniausiai tai yra atskiras žodis (angl. *a / the*, pranc. *un / du / le*, it. *un / il*), tačiau pasitaiko ir postpozicinių klitikų (apibrėžiamieji afiksai skandinavų kalbose ar klitikai rumunų kalboje²⁸, plg. *o casă / casa* (INDF namas / namas-DEF) bei *un restaurant / restaurantul* (INDF restoranas / restoranas-DEF)). Lyonso nuomone, tik kalbos, turinčios sugramatintą apibrėžtumo raišką, turi ir gramatinę apibrėžtumo kategoriją (Lyons 1999: 278). Vis dėlto sugramatintų apibrėžtumo rodiklių

²⁸Mokslinėje literatūroje nėra bendros nuomonės dėl rumunų kalbos artikelio statuso (plg. Haspelmath 2007: 122).

neturinčių kalbų tyrimai rodo, kad kaip semantinė / pragmatinė kategorija apibrėžtumas yra universalus, net jeigu kalba ir neturi sugramatintų artikelių (Holvoet ir Tamulionienė 2006: 11; Spraunienė 2011; Hertenberg 2015). Dėl šios priežasties galimi ir tokių kalbų kaip lietuvių ar lotynų apibrėžtumo tyrimai.

Iš visų pasaulio kalbų struktūrų atlase (WALS) anotuotų kalbų mažiau nei pusė jų neturi jokio apibrėžtumą žyminčio rodiklio (Dryer 2013a). Ir patys apibrėžtumo rodikliai, jas turinčiose kalbose, yra įvairūs. Jei kalba turi tik vieną artikelį, tikėtina, kad tai bus žymimasis artikelis (plg. Lyons 1999: 50)²⁹. Tiek apibrėžiamuosius, tiek neapibrėžiamuosius rodiklius turi tik aštuoni procentai tirtų pasaulio kalbų (De Mulder ir Carlier 2011).

Tipologiškai įdomūs balkanų kalbų arealui priklausančių kalbų (bulgarų, makedonų, rumunų ir albanų) apibrėžtumo rodikliai. Šių kalbų žymimieji artikkeliai yra fraziniai klitikai, pagal Vackernagelio dėsnį prisišliejantys prie pirmo savarankiško frazės žodžio. Holvoetas ir Tamulionienė teigia, kad tokie pavyzdžiai patvirtina faktą, kad apibrėžtumas yra viso daiktavardinio junginio³⁰ kategorija (Holvoet ir Tamulionienė 2006: 12).

Artimojoje pokalbio aplinkoje esančių referentų apibrėžtumas gali būti žyminimas rodomaisiais įvardžiais (Lyons 1999: 17; Spraunienė 2011: 39). Rodomieji įvardžiai gali būti vartojami kaip apibrėžtumo rodikliai, nes semantiškai jie yra nesuderinami su požymiu [-apibrėžtas] (Lyons 1999: 319). Pastebėta, kad apibrėžtumui žymėti vartojami įvardžiai gali prarasti dalį rodomajam įvardžiui būdingo semantinio turinio. Tokie rodikliai literatūroje vadinami artroidais arba artikloidais (plačiau žr. 1.5.1 skyrių). Šiaurės fryzų kalbos feringų tarmėje egzistuoja specialus D-artikelis, kurio distribucija sutampa su vieną artikelį turinčių kalbų rodomųjų įvardžių distribucija (*ibid.* 162-165). Apibrėžtumo rodiklių paplitimas apibendrinamas 1 lentelėje (Dryer 2013a).

Kitoks nei rodomasis įvardis artikelis	216
Rodomasis įvardis vartojamas kaip apibrėžtumo rodiklis	69
Apibrėžiamasis afiksas	92
Tik nežymimasis artikelis	45
Nėra nei žymimojo, nei nežymimojo artikelio	198
Iš viso:	620

1 lentelė: Apibrėžtumo rodiklių paplitimas pasaulio kalbose

²⁹ Geriausiai žinoma šios universalijos išimtis yra turkų kalba.

³⁰ Autorių vartojamas terminas daiktavardinis junginys atitinka šiame darbe vartojamą vardažodžio terminą.

Prie mažiau paplitusių apibrėžtumo žymėjimo būdų galima priskirti baltų ir slavų kalbų apibrėžiamuosius (lietuvių kalbotyroje dažniau vadinamus įvardžiuotiniais) būdvardžius. Iš senuosiuose lietuvių raštuose randamų pavyzdžių, tokių kaip *pa-jo-prasto*, *su-jie-spausti* matyti, kad seniau lietuvių kalboje apibrėžiamąją funkciją turėję įvardžiai jis, ji buvo vartojami panašiai kaip Balkanų kalbų sąjungos narių žymimieji artikeliai, pagal Vackernagelio dėsnį prisijungiantys prie žodžio (Holvoet ir Tamulionienė 2006: 12). Apibrėžiamieji būdvardžiai ir dabar iš dalies naudojami apibrėžiamosioms deskripcijoms žymėti lietuvių, latvių, serbų bei kroatų kalbose (Spraunienė 2011: 18).

Prie apibrėžtumo raiškos kalbinių priemonių galima priskirti ir vadinamuosius APIBRĖŽTUMO EFEKTUS. Apibrėžtumo efektais vadinamas įvairių gramatinių konstrukcijų interpretavimas, kai jose pavartotas vardažodis privalo turėti tam tikrą požymio [\pm apibrėžtas] vertę (Lyons 1999: 227; Holvoet ir Tamulionienė 2006: 30). Gramatikalizuotos apibrėžtumo raiškos neturinčiose kalbose tokiems atvejams priskirtini įvykio veiklo veiksmažodžių akuzatyviniai objektai be kvantifikatorių ar „neapibrėžiamojo kiekio kilmininko“, kai jiems „automatiškai taikoma inkliuzyvinė interpretacija“. Taip pat apibrėžtumo efektai gali būti pastebimi kai kuriuose žodžių tvarkos modeliuose (Holvoet ir Tamulionienė 2006: 30-31). Plg. (pavyzdys iš *ibid.*):

- (66) a. *Svečiai atėjo*
- b. *Atėjo svečių*

Anot autorių, tokiuose pavyzdžiuose apibrėžtumo efektą sukuria linksnio žymėjimo ir žodžių tvarkos sąveika. Nors vardažodžių apibrėžtumą sudėtinga vertinti be kalbinio ar situacinio konteksto, manyčiau, kad pirmasis pavyzdys (kuris dėl vardininko linksnio ir veiksnio vartojimo temai įprastoje pozicijoje interpretuojamas kaip apibrėžtas) galėtų būti pavartotas tik pokalbio viduryje arba pašnekovas turėtų turėti kokių nors specifinių žinių apie referentą. T. y. vardažodžio ‘svečiai’ referentą pašnekovas turėtų gebėti susieti su jam prieinama kognityvine struktūra (plg. Bakker 2009: 162).

Nežymimieji artikeliai, dažniausiai atsiradę iš skaitvardžio ‘vienas’ (Lyons 1999: 23; Marchello-Nizia 2006: 111-112), yra retesni negu žymimieji artikeliai. Iš visų WALS anotuotų kalbų daugiau negu pusė neturi jokio neapibrėžtumo rodiklio. Dalis nežymimojo artikelio neturinčių kalbų neapibrėžtumui žymėti vartoja skaitvardį ‘vienas’ (Dryer 2013b). Dėl sąsajų su kitais kvantifikatoriais Lyonsas nelinkęs jų laikyti tikrais artikeliais ir dėl to juos vadina arba skaitvardiniais (angl. *cardinal*), arba kvazinežymimaisiais artikeliais (Lyons

1999: 36):

- (67) a. *I bought three books this morning.*
Aš nusipirkau trys knygos DEF₁ rytą
‘Širynt nusipirkau tris knygas’
- b. *I'm looking for a record.*
Aš-ieškau INDF įrašas
‘Ieškau [kokio nors / vieno] įrašo’

Autoriaus nuomone, tokiuose sakiniuose požymį [-apibrėžtas] žymi ne nežymimojo artikelio buvimas (pirmajame pavyzdyje pavartotas tik kvantifikatorius *three* ‘trys’), o žymimojo artikelio nebuvimas. Lyonsas pabrėžia, kad anglų kalboje nežymimasis artikelis privalomas tik vienaskaitoje, kai vardažodis neturi jokio kito determinanto. Nežymimojo artikelio daugiskaitos forma dar retesnė. Anglų kalboje, kaip nežymimojo artikelio atitikmuo, daugiskaitoje gali (tačiau neprivalo) būti vartojamas neapibrėžiamasis determinantas *some*. Tipologiškai jam artima ir rumunų kalbos nežymimojo artikelio daugiskaitos vardininko ir galininko forma *niște* (*niște case* ‘kažkokie namai / kažkokius namus’). Nepibrėžtumo rodiklių paplitimas apibendrinamas 2 lentelėje (Dryer 2013b).

Kitoks nei skaitvardis ‘vienas’ neapibrėžtumo rodiklis	102
Skaitvardis ‘vienas’ vartojamas neapibrėžtumui žymėti	112
Neapibrėžiamasis afiksas	24
Tik žymimasis artikelis	98
Nėra nei žymimojo, nei nežymimojo artikelio	198
Iš viso:	534

2 lentelė: Neapibrėžtumo rodiklių paplitimas pasaulio kalbose

1.5. Istorinio apibrėžtumo rodiklių aprašo perspektyva

Žymimojo artikelio atsiradimas kalbos istorikų ir tipologų dažniausiai siejamas su rodomojo įvardžio reanalize (Guillaume 1919; Lehmann 1995/2002: 323; Lyons 1999; Spraunienė 2011: 39) bei jo fonologiniu silpnėjimu (Marchello-Nizia 2006: 43). Susiformavęs artikelis pradeda plisti į vis naujus kontekstus ir pamažu prarasti pirminę apibrėžtumo žymėjimo funkciją. Istorinę apibrėžtumo rodiklių raidą galima skirstyti į du etapus. Pirmasis – nevisiškai sugramatinto

rodiklio raida iki žymimojo artikelio (ar kito apibrėžtumo rodiklio) susiformavimo, antrasis – jau susiformavusio žymimojo artikelio raida nuo pirmųjų privalomų kontekstų iki daiktavardiškumo rodiklio.

1.5.1. Artroido problema

Apibrėžtumo rodiklis, kai jis išplinta už prototipinių rodomųjų įvardžių vartojimo kontekstų (deiktinio ir anaforinio apibrėžtumo), tačiau dar netampa minimaliai privalomu žymimoju artikeliu, apibrėžtumą tiriančių mokslininkų vadinamas ARTIKLOIDU (Aebischer 1948) arba (lietuvių kalbotyroje) ARTROIDU³¹ (Rosinas 1996, 2009). Vakarų kalbotyroje tokio apibrėžtumo rodiklio funkcijos ir distribucija nėra išsamiai aprašyta, jis pasitelktas daugiausiai aprašant vėlyvosios lotynų kalbos rodomųjų įvardžių evoliuciją. Be to, autorių nuomonės, kas yra vadinamasis artikloidas, skiriasi. Vieni jį laiko ribotos distribucijos artikeliu, kiti – labai dažnai vartojamu rodomuoju įvardžiu (Lyons 1999: 333). Taigi artroidas užima tarpinę grandį tarp rodomojo įvardžio ir gramatikalizuoto artikelio.

Artroido funkcijos bei jo skirtis nuo rodomųjų įvardžių nemažai tyrinėtos aprašant baltų kalbų artroidą. Rosinas, tirdamas baltų kalbų įvardžių vartojimą, pastebėjo, kad lietuvių ir latvių kalbose rodomasis įvardis atlieka ir apibrėžtumo žymėjimo funkciją. Būtent tokį neprivalomą apibrėžtumo rodiklį jis vadino artroidu. Anot Rosino, rodomasis įvardis laikytinas artroidu tada, kai „pozicijoje prieš daiktavardį įvyksta erdvės ir laiko pagrindinės koordinatės, t. y. opozicijos ‘artumas’ / ‘tolumas’ neutralizacija, tiksliau, kai toje pozicijoje vartojamas įvardis negali būti pakeistas artimojo arba tolimojo rodymo įvardžiu³²“ (Rosinas 2009: 86). Artroidą su artikeliu sieja ir kirčio neturėjimas. Rodomasis įvardis visuomet yra kirčiuotas ir dažnai lydymas gesto, o artikelis nekirčiuotas ir be gesto (plg. Adams 2013: 506). Nors literatūroje teigiama, kad apibrėžtumui žymėti gali būti vartojamas ir rodomasis įvardis, tačiau jo pagrindinė funkcija – identifikacija ir tiksli erdvinė lokalizacija pokalbio dalyvių atžvilgiu, o artroido, kaip ir artikelio, pagrindinė funkcija – ‘referento identifikacija’ (Rosinas 2009: 86). T. y. artroidas, kaip ir artikelis, formaliai žymi, kad referentas yra identifikuojamas, tačiau semantiniu požiūriu jo

³¹Terminas artroidas padarytas iš graikiško žodžio ἄρθρον, reiškiančio artikelį, pagal tą patį principą kaip kai kurie kiti lingvistiniai terminai, pvz., diftongoidas – šiek tiek sudvigubintas balsis (Rosinas 2009: 85). Aebischeris terminą artikloidas analogiškai padarė iš prancūziško žodžio, reiškiančio artikelį – *article*.

³²Tipologiniu požiūriu toks apibrėžimas nėra pakankamas, nes esti kalbų, kuriose esama rodomųjų įvardžių, neturinčių erdvės ar laiko kontrasto kitų kategorijos narių atžvilgiu.

identifikuoti nepadedą. Rosino pateikti pavyzdžiai rodo, kad lietuvių kalbos artroidą pakeitus nuliniu rodikliu, teksto elementų semantiniai ryšiai nesuyra, o pašnekovas nėra dezinformuojamas. Tai, anot autoriaus, patvirtina tezę, kad rytų baltų kalbų artroidas 'yra teksto, o ne sistemos reiškinys' (Rosinas 2009: 87-93). Artroido fakultatyvumas baltų kalbose, lyginant su artikelį turinčiomis kalbomis, rodo silpnesnį artroido sugramatinimo laipsnį.

Rosinas išskiria tokias baltų kalbų artroido funkcijas (*ibid.* 87-93):

Apibrėžtumo / neapibrėžtumo raiška. Šiai vartosenai autorius priskiria anaforinio apibrėžtumo atvejus³³.

Vienintelio galimo situacijos objekto nurodymas. Šiuo atveju vardažodis gali būti įvedamas į diskursą pirmą kartą, tačiau jau būti apibrėžtas iš ankstesnio konteksto. Prie šios artroido funkcijos autorius priskiria didžiąją dalį senųjų raštų atvejų, kai artroidas vartojamas su tikriniais vardažodžiais. Taigi, anot Rosino, baltų kalbų artroidas gali būti vartojamas su situaciškai (ar inferentiškai) apibrėžtais vardažodžiais. Tokia vartoseną nebūdinga rodomiesiems įvardžiams ir galėtų rodyti didesnį artroido sugramatinimo laipsnį.

Klasės žymėjimas. Autorius teigia, kad artroidui yra būdingas „reikšmės generalizavimas“, kai „kalbama ne apie konkretų daiktą ar asmenį, o apie daiktą ar asmenį apskritai“. Plg. vieną iš autoriaus pateikiamų pavyzdžių (*ibid.* 90):

(68) *visas nelaimės un tuo žmuogaus*

Tokia reikšme vartojamas artroidas turėtų generinio apibrėžtumo žymėjimo funkciją. Vis dėlto reikia pabrėžti, kad generinis apibrėžtumas yra nutolęs nuo prototipinio apibrėžtumo (Spraunienė 2011: 99), tad mažai tikėtina, jog apibrėžtumo rodiklis būtų pradėtas vartoti periferiniuose kategorijos kontekstuose, kai dar nėra įsitvirtinusi prototipinė jo vartoseną. Be to, nemaža tokių pavyzdžių yra iš patarlių ir priežodžių, kurie priskirtini ne generiniam, bet deiktiniam apibrėžtumo tipui.

Objekto išskyrimas. Šiuo atveju artroidai vartojami, kai reikia išskirti vienus klasės elementus arba klases iš kitų. Rosino teigimu, tokia vartoseną yra ypač dažna su būdvardžiais arba dalyviais, taigi ši funkcija apimtų modifikacinį apibrėžtumo tipą.

Daiktavardžių netiesioginių linksnių sinkretinių formų opozicijos stiprinimas. Rytų baltų kalbų tarmėse, kuriose įvykusi stipri galūnių redukcija ir

³³Kadangi Rosinas apibrėžtumo žymėjimo funkcija laiko tik anaforinio apibrėžtumo atvejus, paties apibrėžtumo samprata autoriaus darbuose yra siauresnė negu primta šiame ir kitų apibrėžtumo raišką tyrusių autorių darbuose (plg. Hawkins 1978; Lyons 1999; Hertenberg 2015).

taip atsiradę nemažai sinkretinių formų, artroidas atlieka linksnių, o tuo pačiu ir gramatinių formų skyrimo funkciją. Tumėnas teigia, kad būtent sinkretinių formų atsiradimas skatina artroido vystymąsi šiuolaikinėse baltų kalbose, nes tyrimai rodo, kad artroidas gausiausiai vartojamas tose tarmėse, kuriose linksnių galūnės yra labiausiai redukuotos (Tumėnas 1988: 96). Ši lietuvių autorių aprašyta artroido funkcija išsiskiria iš kitų, nes ją lemia ne semantinė ar pragmatinė referencijos koordinavimo motyvacija, o morfologinė kalbos struktūra.

Ekspresyvumo raiška. Šiai artroidų vartosenai Rosinas priskiria tokias anaforines struktūras, kurių antecedentas ir pakartojimas yra skirtingi vardažodžiai, neturintys bendrų semų. Šiuo atveju pakartojimai paprastai būna objekto vertinamąją (pejoratyvinę, ekspresyvinę ar perkeltinę) reikšmę turintys daiktavardžiai. Šiuo atveju artroidas yra privalomas, nes be jo suirtų sakinio semantiniai ryšiai (pavyzdys iš Rosinas 2009: 92):

(69) *Kad bent dar nekibtų tas veršis.*

Dauguma artroido vartojimo lietuvių kalboje pavyzdžių, pateiktų Rosino (*ibid.*) bei Tumėno (1988), surinkti iš tarminių tekstų bei šnekamosios kalbos, todėl neabejotinai iliustruoja gyvuosius baltų kalbų procesus. Būtent šnekamojoje, neoficialiojoje kalboje pirmiausia ir gali rasti kalbos inovacijos. Kalbos norma paprastai yra nutolusi nuo šnekamosios kalbos, kartais, kaip lotynų kalboje, šnekamoji kalba pradeda vystytis atskirai nuo literatūrinės tradicijos (Palmer 1954), todėl studijuojant kalbos kitimus pirmiausia reikėtų atkreipti dėmesį į literatūrinės normos mažiau paveiktą kalbos sluoksnį (plg. Bally 1932: 18).

Vis dėlto nėra lengva atskirti artroidą nuo rodomojo įvardžio. Gramatikalizuotą apibrėžtumo raišką turinčiose kalbose deiktinio, anaforinio ir dažnai modifikacinio apibrėžtumo atvejais su vardažodžiu gali būti vartojamas tiek artikelis, tiek rodomasis įvardis (Spraukienė 2011: 124). Taigi artroido reikšmė persidengia su artikelio reikšme, o forma – su rodomojo įvardžio.

Artikelių kalbų tyrimai rodo, kad rodomieji įvardžiai gali įgyti papildomų reikšmių, nutolusių nuo jų prototipinės deiktinės funkcijos (*ibid.* 30). Rekonstruotinė vartosenos atvejais anglų kalboje linkstama vartoti rodomąjį įvardį, jį ne visada gali pakeisti artikelis (Himmelman 1996: 230). Lyonsas pateikia „emocinio nuotolio“ nulemtą rodomojo įvardžio vartosenos pavyzdį (Lyons 1999: 284)³⁴:

(70) *[I'm in favor of people cycling more.]*

³⁴Plg. Spraukienės pateikiamus emocinės deiksės atvejus (Spraukienė 2011: 125).

but those mountain bikes are a nuisance
 bet DEM₂ kalnų dviračiai yra INDF nemalonusas
in the country.
 LOC DEF užmiestyje

‘[Aš esu už tai, kad žmonės daugiau važinėtųsi dviračiais], tačiau tie kalnų dviračiai užmiestyje išties erzina.’

Prancūzų kalboje su vardažodžiais, kuriems kalbėtojas suteikia emocinį krūvį ar vertinamąjį (dažniausiai pejoratyvinį) aspektą, taip pat dažniausiai vartojamas rodomasis įvardis (Riegel, Pellat, ir Rioul 1994: 157):

(71) *Cet imbécile n’a rien compris !*
 DEM kvailys NEG nieko suprato
 ‘Šitas kvailys nieko nesuprato!’

(72) *Ah ! Cette pagaille !*
 Ak DEM netvarka
 ‘Ak! Ta netvarka!’

Spraunienės manymu, afektyvioji vartosena yra būdinga visiems demonstratyvų vartosenos tipams, ne tik Himmelmanno aptartai rekognicinei vartosenai. Pažymėtina, kad pats rodomasis įvardis tik rekognicinės vartosenos atveju atlieka afektyviąją funkciją. Deiktinio, anaforinio apibrėžtumo bei diskurso deiksės atvejais vertinamąjį atspalvį, anot autorės, vardažodžiams suteikia patį jų deskripcija (Spraunienė 2011: 127):

(73) *Ten buvo parašyta, kad jei gauto laiško neišsiuntinėsiu dvidešimčiai savo draugų, užsitrauksiu nelaimę, bet aš netikiu tom nesąmonėm.* (Diskurso deiksė)

(74) – *Ar nematėt vakar dviejų mašinų su žmonėmis? – Tu mašinų tiek daug, vaikeliai, tiek daug.* (Afektyvioji rekognicinė vartosena)

Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad rodomieji įvardžiai gali įgyti pragmatiškai iškilų referentų žymėjimo funkciją. Kai kurie autoriai mano, kad būtent tokie kontekstai yra lemiamas artikelio gramatikalizaciją pradantis veiksnys. Himmelmanno manymu, būtent rekognicinė vartosena yra pereinamasis kontekstas tarp rodomojo įvardžio ir artikelio, nes jai būdingas platesnio konteksto įtraukimas, siekiant užtikrinti, kad pašnekovas sėkmingai identifikuos referentą.

Manoliu pateikia tokį rodomojo įvardžio raidos ciklą (Manoliu 2010: 490):

1. Rodomasis įvardis vartojamas žymėti referento egzistavimą artimojoje pašnekovo aplinkoje, tiek lingvistinėje (anafornio apibrėžtumo atveju), tiek nelingvistinėje (deiktinio apibrėžtumo atveju)³⁵.
2. Rodomasis įvardis pradeda žymėti pragmatinį iškilumą (angl. *foregrounding marker*), nepaisant to, ar deskripcija yra restriktivi, ar ne.
3. Rodomasis įvardis praranda pragmatinio iškilumo žymėjimo funkciją ir pradeda žymėti tik „apibrėžtumą“³⁶.

Manoliu raidos ciklas rodo, kad rodomojo įvardžio gramatikalizacijos lemiamas veiksnys yra ne jo plitimas į situacinius ar inferentinius kontekstus apibrėžtumui žymėti, bet svarbiausių, iškiliausių referentų žymėjimo funkcija. Tokia rodomųjų įvardžių gramatikalizacijos hipotezė dera ir su bendraisiais gramatikalizacijos principais. Pastaruoju metu, ypač dėl kongityvistų darbų, semantiniai pokyčiai gramatikalizacijos procese suvokiami sudėtingiau nei XIX a. siekiančioje semantinio reikšmės susilpnėjimo³⁷ tradicijoje. Anot Traugott ir Heines, gramatikalizacijos proceso pradžia gali rodyti ne semantinės reikšmės blukimas, o papildomų pragmatinių reikšmių atsiradimas (Traugott, Bernd, ir Heine 1991: 5). Taigi bendrasis gramatikalizacijos modelis turėtų būti ne *semantiškas > mažiau semantiškas*, o *semantiškas > pragmatiškas > mažiau semantiškas-pragmatiškas* (*ibid.* 5, taip pat plg. Marchello-Nizia 2006: 35).

Detalesnį įvardžio reikšmės raidos kelią, detalizuodamas jo pragmatinės reikšmės kitimą ir remdamasis vėlyvosios lotynų kalbos duomenimis, pateikia Faingoldas. Anot autoriaus, įvardis pamažu pradeda žymėti šiuos vardažodžių tipus (Faingold 1996: 70):

1. Sakinio remoje esantis vardažodis (angl. *in focus*);
2. Pragmatiškai iškilus vardažodis (angl. *prominent*);
3. Kalbėtojui pasiekiamą referentą žymintis vardažodis (angl. *accessible*);
4. Identifikuojamą referentą žymintis vardažodis (angl. *identifiable*).

Taigi autoriai, tirdami pereinamąjį rodomųjų įvardžių raidos (artroido) etapą, naująsias įvardžio reikšmes sieja pirmiausia su pragmatiškai iškilų referentų

³⁵Manoliu artimojo lingvistinio ir nelingvistinio konteksto teikiamoms žinioms pavadinti vartojama terminą *addressee's activated knowledge* – aktyviosios klausytojo žinios (Manoliu 2010: 490).

³⁶Terminas 'apibrėžtumas' vartojamas kabutėse originale.

³⁷Plg. Bréal (1987: 341) vartojamas pranc. *affaiblissement du sens* bei *décoloration du sens* (*ibid.* 114) sąvokas, bei vėlesnių autorių vartojamą terminą *semantic bleaching* (Payne 1994: 319; Lehmann 1995/2002: 43).

žymėjimu. Tokios artroido reikšmės išskiriamos ir tiriant empirinius rodomųjų įvardžių, atliekančių artroido funkciją gyvosiose kalbose, vartosenos duomenis gyvosiose kalbose (Rosinas 2009: 93, taip pat plg. Riegel, Pellat, ir Rioul 1994: 157; Spraunienė 2011: 127).

1.5.2. Artikelio raidos ciklas

Žymimojo artikelio raidos ciklą iš tipologinės perspektyvos tyrinėjo Greenbergas. Jo suformuotą modelį vėliau tikslino Hawkinsas ir Lyonsas. Greenbergas išskiria tris žymimojo artikelio raidos pakopas, prie kurių galima pridėti ir nulinę raidos pakopą (apie ją užsimena, nors plačiau neaptaria ir pats autorius (Greenberg 1978/1990: 247, 252), kurioje esanti kalba dar neturi sugramatinto apibrėžtumo rodiklio. Nors kiekviena Greenbergo suformuluota artikelio raidos fazė atspindi esminius pokyčius artikelio evoliucijoje, yra kalbų, kurių žymimasis artikelis yra evoliucionavęs už pirmos ar antros pakopos ribų, tačiau dar neįsitvirtinęs visuose aukštesnės pakopos kontekstuose (*ibid.* 252).

Jeigu Greenbergo teorija yra teisinga, žymimasis, pirmosios pakopos artikelis susiformuoja iš rodomųjų įvardžių, kai prie jų pirminės deiktinės (angl. *pure deictic*) funkcijos atsiranda funkcija anaforiškai žymėti į diskursą jau įvestus referentus. Anot Greenbergo, artikeliu apibrėžtumo rodiklį galima vadinti tada, kai jo vartojimas tampa privalomas, ir artikelis pradeda žymėti visus endoforiškai ir eksoforiškai identifikuojamus esinius. Pradžioje, tiek rodomojo įvardžio forma, tiek naujasis artikelis gali būti vartojami tame pačiame diskurse (plg. Marchello-Nizia 2006: 256; Heine 2002: 86-92) kaip rodomasis įvardis ir artikelis šiuolaikinėje vokiečių kalboje (Greenberg 1978/1990: 252).

Antrosios pakopos artikelis nuo pirmosios skiriasi tuo, kad jam būdingas ir neapibrėžtų specifinių referentų žymėjimas. T. y. apibrėžtumo rodiklis pradeda žymėti ir tuos referentus, kuriuos gali identifikuoti tik pats kalbėtojas. Taigi antrosios pakopos artikelis, anot Greenbergo, nebežymi apibrėžtumo, o tampa referento egzistavimo žymikliu. Tokios yra kai kurios bantų kalbos (angl. *Zulu* ir *Xhosa*) (*ibid.* 255-257). Pažymėtina, kad vis dėlto antrosios pakopos artikelis nėra vartojamas nereferentiniuose kontekstuose, tokiuose kaip, anot autoriaus, neigiami papildiniai, predikatyvai, prieveiksminė vartoseną bei sudėtiniuose junginiuose esantys vardažodžiai, tokie kaip angl. *take care* arba *babysit*.

Trečiąją raidos pakopą, anot Greenbergo, artikelis pasiekia tuomet, kai praranda bet kokią ryšį su apibrėžtumo bei specifinio neapibrėžtumo žymėjimu ir tampa giminės, linksnio ar tiesiog daiktavardiškumo rodikliu. Autorius pažymi, kad sudėtinga nubrėžti ribą tarp antros ir trečios artikelio raidos pakopų.

Kalbos gali būti daugiau ar mažiau pažengusios trečiosios pakopos link. Vis dėlto trečiajai pakopai priskiriamos tik tos kalbos, kuriose nebelieka semantinio kontrasto tarp vardažodžių vartojamų su senąja artikelio forma ir be jos.

Aramėjų kalba yra kalbos, perėjusios visas tris žymimojo artikelio raidos ciklo pakopas, pavyzdys. Seniausiuose šios kalbos rašytiniuose šaltiniuose (XIV a. pr. Kr.) afiksas *-ā* (<*hā) atlieka žymimojo artikelio funkciją ir yra laikytina pirmos pakopos artikeliu. Pirmaisiais amžiais po Kristaus aramėjų kalba skilo į dvi pagrindines dialektų grupes – rytų ir vakarų. Vakarų dialektuose afiksas *-ā* ir toliau atliko pirmosios pakopos žymimojo artikelio funkcijas, o rytų dialektuose perėjo į antrąją pakopą. Artikelio vartojimas taip pat skiriasi ir šiuolaikiniuose aramėjų kalbos dialektuose. Vakarų dialektuose jis tapo antrosios pakopos artikeliu, o rytų – trečiosios. Taip afiksas *-ā* per tris tūkstančius metų perėjo visą artikelio raidos ciklą ir tapo daiktavardiškumo rodikliu. Įdomu, kad dialektuose, kuriuose pirminis žymimasis artikelis prarado senąją apibrėžtumo žymėjimo funkciją, pradėjo formuoti naujas prepozicinius žymimasis artikelis.

Lyonsas pastebi, kad Greenbergo teorinis modelis nėra pakankamai pagrįstas empiriniais duomenimis (Lyons 1999: 338-339). Daugiausia pažengusių pakopų artikelio pavyzdžių surinkta tyrinėjant Afrikos kalbas, tačiau keista, kad pagal surinktus duomenis atrodo, kad kai kurios iš jų nepaprastai greitai perėjo visas artikelio raidos pakopas (plg. aramėjų kalbos pavyzdį, kuriame pilnas artikelio raidos ciklas truko bent tris tūkstančius metų). Be to, šis modelis labai abstraktus, apibrėžtumo tipų gerokai daugiau negu Greenbergo žymimojo artikelio pakopų, jame nedetalizuojama kaip įgyjamos prototipinės žymimojo artikelio funkcijos, taip pat, kada jis išplinta į generinius kontekstus. Dėl šių priežasčių jį sunku taikyti konkrečių kalbų tyrimams (plg. Spraunienė 2011: 51). Lyonsas, aptardamas antrąją artikelio raidos pakopą, kaip pavyzdį pateikia lietuvių kalbos apibrėžiamuosius būdvardžius, nes jie, anot autoriaus, „nebežymi apibrėžtumo, o yra <...> emfatinė alternatyva [neapibrėžiamosioms formoms]“ (Lyons 1999: 339). Naujausiuose lietuvių kalbos apibrėžiamųjų būdvardžių tyrimams skirtuose darbuose laikomasi priešingos nuomonės (Ambrazas 1997: 174-175; Holvoet ir Tamulionienė 2006; Spraunienė 2011), be to, jie rodo, kad apibrėžtumo rodiklių raida gali būti kur kas sudėtingesnė.

Lyonsas teigia, kad kalba turi apibrėžtumo kategoriją tik tuomet, kai turi sugramatintą apibrėžtumo raišką. Tačiau tokiu atveju lieka neaišku, kodėl, apibrėžtumo rodikliui pasiekus antrąją Greenbergo artikelio raidos ciklo etapą, kalboje nepradedą formuoti naujas apibrėžtumo rodiklis. Autorius antros

pakopos artikelio nebelaiko tikruoju artikeliu (angl. „*clearly not an article*“), o tik daiktavardiškumo, giminės ar linksnio rodikliu (plg. Greenbergo ciklo trečiąją raidos etapą), kuris nėra privalomas tuose kontekstuose, kuriuose paprastai nebūdavo vartojamas žymimas artikelis. Laikantis tokio požiūrio tenka pripažinti, kad formaliai (ne semantiškai) apibrėžtumo gramatinė kategorija kalboje gali atsirasti ir vėl susilpnėti ar net visai pranykti. T. y. formali apibrėžtumo raiška gali varijuoti semantiniame/pragmatiniame kontekste (Lyons 1999: 339).

Kai kurie tyrėjai (Lyons 1999; Hawkins 2004) tikslino žymimojo artikelio raidą, daugiausia apibendrinami artikelio evoliucijos etapą, besitęsiantį nuo tada, kai artikelis jau yra visiškai sugramatintas, iki tada, kai jis įgauna maksimalų apibrėžtumo žymėjimą. Hawkinsas pateikia tokius žymimojo artikelio raidos etapus (Hawkins 2004: 86-88):

1. Deiktiniai ir anaforiniai kontekstai;
2. Situaciniai ir inferentiniai kontekstai;
3. Generiniai kontekstai;
4. Neapibrėžti specifiniai kontekstai.

Hawkinsas teigia, kad šie etapai parodo laipsnišką artikelio distribucijos plėtrą kalboje. Skverbdamasis į vis naujus kontekstus, apibrėžtumo rodiklis išlaiko pirmesnių etapų distribucines savybes, todėl su apibrėžtumo rodikliais vartojamų vardažodžių daugiareikšmiškumas nuolat didėja. Tuo pačiu dėl vis naujų kontekstų, kuriuose apibrėžtumo rodiklis tampa privalomas, auga ir artikelio vartojimo dažnumas (*ibid.* 86-88).

Lyonsas, remdamasis empiriniais Europos kalbų duomenimis, siūlo kiek kitokią žymimojo artikelio plitimo seką (Lyons 1999: 337):

1. Prototipinis apibrėžtumas (angl. *simple definite*) (anglų kalba);
2. Prototipinis ir generinis apibrėžtumas (prancūzų kalba);
3. Prototipinis, generinis apibrėžtumas ir savybinės konstrukcijos (italų kalba);
4. Prototipinis, generinis apibrėžtumas, savybinės konstrukcijos ir tikriniai vardažodžiai (graikų kalba).

Lyonso modelis į artikelio raidos ciklą įtraukia tikrinius daiktavardžius ir vardažodžius su savybiniais įvardžiais. Empiriniai duomenys rodo, kad tokie vardažodžiai iš tiesų dažniausiai turi vėlyvą arba specifinę apibrėžtumo raišką (plg.

ibid. 121-123, 124-128). Tačiau, anot Haspelmatho, toks apibrėžtumo žymėjimas gali atsirasti ne dėl išskirtinio tokių vardažodžių apibrėžtumo kontekstų, o, pavyzdžiui, dėl kalbos ekonomijos principo (Haspelmath 1999).

Greenberg, Hawkinso ir Lyonso aptartų istorinių apibrėžtumo rodiklių kitimo modelių pagrindinis trūkumas yra tai, kad juose nėra aptariamas apibrėžtumo rodiklių įsitvirtinimas tam tikrame kontekste. T. y. nėra aišku, kokius etapus turi pereiti rodomasis įvardis, kad taptų privalomas inferentinio ar situacinio apibrėžtumo tipų žymiklis. Apibrėžtumo raiškos tyrimai neartikulinėse kalbose rodo, kad įvairūs morfologiniai žymikliai gali pradėti žymėti reikšmę [+apibrėžtas], tačiau nebūti privalomi (plg. Holvoet ir Tamulionienė 2006; Mikulskas 2006; De Mulder ir Carlier 2010; Spraunienė 2011; Hertzenberg 2015). Dėl šios priežasties, manyčiau, būtina aiškiai išskirti apibrėžtumo rodiklių vartojimo kontekstus (šiam darbe jie vadinami apibrėžtumo tipais) ir atskirti, kuriais atvejais apibrėžtumo žymėjimas yra privalomas, o tipams, kurių apibrėžtumas yra žymimas fakultatyviai, siekiant nustatyti sugramatinimo laipsnį taikyti metodus, skirtus artroido tyrimams.

Artikelio raida yra laipsniškas procesas, todėl kai kuriais atvejais nėra lengva konkrečių kalbų empirinius duomenis suklasifikuoti ir priskirti pagal pasirinktą teorinį modelį (plg. įvardžio *se* gramatikalizacijos tyrimus šiuolaikinėje suomių kalboje (Lauri 2007)). Lemiamu raidos poslinkiu, rodančiu artikelio gramatikalizaciją, dažnai yra laikomas apibrėžtumo rodiklio plitimas į situacinius ir inferentinius kontekstus (Spraunienė 2011: 39; De Mulder ir Carlier 2011: 249). Vis dėlto žymimojo artikelio raidos modelis dar galėtų būti tikslinamas, įtraukiant skirtingų apibrėžtumo rodiklių konkurenciją kalboje (plg. rumunų kalbos žymimojo vs. rodomojo artikelio vartojimą, taip pat rodomojo įvardžio *ce* gramatikalizaciją prancūzų kalboje (Greenberg 1978/1990: 256)) bei tikslinant rodomųjų įvardžių – artroidų vartojimą (plg. Rosinas 2009: 93). Kitas šio darbo skyrius skirtas aptarti šią problematiką lotynų kalboje.

2. APIBRĖŽTUMO ŽYMĖJIMAS VĖLYVOJOJE LOTYNŲ KALBOJE

Lotynų kalba neturėjo gramatikalizuoto privalomo apibrėžtumo rodiklio, tačiau pastebėta, kad vėlyvojoje lotynų kalboje yra rodomųjų įvardžių gramatėjimą rodančių požymių (Epstein 1993; Adams 2013; Hertzenberg 2015). Vis dėlto nėra prieita prie bendros išvados dėl vėlyvosios lotynų kalbos įvardžių reikšmių ir funkcijų, tad siekiant aptarti diachroniškai ankstyvus romanų kalbų apibrėžtumo rodiklių šaltinių duomenis, šiame skyriuje aptariama lotynų

kalbos įvardžių sistema. Prieš pereinant prie empirinių duomenų analizės, aptariami ir romėnų gramatikų darbai, kuriuose minima artikelio problematika lotynų kalboje.

Vienas šio darbo tikslų – sudaryti lotynų, italų bei rumunų kalbų apibrėžtumo rodiklių semantinį žemėlapi, rodantį jų diachroninį reikšmės kitimą, tad galiausiai šiame skyriuje aptariamas lotynų kalbos rodomųjų įvardžių vartojimas apibrėžtumui žymėti, remiantis teksto *Itinerarium Egeriae* rodomųjų įvardžių analize.

2.1. Lotynų kalbos įvardžių sistema

Lotynų kalbos gramatikų autoriai lotynų kalbos įvardžių sistemą aprašo remdamiesi klasikinės lotynų kalbos norma. Toks aprašas nebūtinai atspindi šnekamosios lotynų kalbos būklę, juo labiau gyvuosius lotynų kalbos procesus. Siekiami, kad tekstas atitiktų griežtus romėnų visuomenės *elegantia* ir *urbanitas* reikalavimus, romėnų autoriai laikėsi griežtų formų, sintaksės ir žodyno apribojimų. Dar įmantresni yra tokių imperijos laikotarpio autorių kaip Senekos naujasis ar Apulėjaus azijietiškas stiliai, pilni poetizmo ir archaizmo (Palmer 1954: 149). Be to, didžiosios dalies lotynų kalbos variantiškumo (tiek geografinio, tiek socialinio) tyrimų objektas pirmiausia yra leksika ir fonologija, nes tyrimams prieinami šaltiniai arba vartoja klasikinės lotynų kalbos normos sintaksines konstrukcijas, arba yra nepakankamos apimties daryti didesnius apibendrinimus apie sintaksinių konstrukcijų variantiškumą (Adams 2007: 727).

Klasikinės gramatikos (Harkness 1871; Menge 1953/1990; Hofmann ir Szantyr 1965/1972) išskiria dvi lotynų kalbos įvardžių grupes: įvardžius *hic*, *iste*, *ille*, sudarančius erdvės ir laiko kontrastą, bei erdvės ir laiko kontrasto neturinčius įvardžius (Harkness 1871: 208, taip pat plg. Menge 1953/1990: 238; De Mulder ir Carlier 2010: 242). Kaip pagrindinė įvardžių *hic*, *iste*, *ille* funkcija išskiriamas esinių lokalizavimas kalbėtojo atžvilgiu: *hic* nurodo šalia kalbėtojo, *iste* – šalia pašneko, *ille* – tiek nuo kalbėtojo, tiek nuo pašneko nutolusį objektą. Tokio požiūrio laikomasi ir naujausiuose lotynų kalbos įvardžių problematikai skirtuose darbuose (plg. Pieroni 2009: 390). Prie erdvės kontrasto neturinčių įvardžių (Menge juos vadina *pronomina determinativa* (Menge 1953/1990: 167)) priskiriami įvardžiai *is*, *idem* ir *ipse*. Jiems (išskyrus įvardį *ipse*) pirmiausia priskiriama anaforinių ryšių koordinavimo funkcija, tačiau nėra aptariama jų distribucija (Menge 1953/1990: 167; Hofmann ir Szantyr 1965/1972: 189). Klasikinės lotynų kalbos įvardis *ipse* apibūdinamas kaip emfatinis įvardis, reiškiantis 'pats' (angl. *self*).

Hofmannas mini, kad įvardžiai *ille* ir *ipse* sporadiškai gali būti vartojami kaip artkeliai vėlyvuosiuose tekstuose (tarp jų ir *Itinerarium Egeriae*), tačiau nenurodo nei tokio vartojimo kontekstų, nei pačių įvardžių, vartojamų artkelio reikšme, funkcijų (Hofmann ir Szantyr 1965/1972: 191-192). Iš literatūroje artkelio reikšme vartojamų įvardžių pavyzdžių dažniausi įvardžio *ille* pavyzdžiai su tikriniais daiktavardžiais (pavyzdžiai iš Menge 1953/1990: 238):

(75) *Socrates ille*
 Sokratas DEM₃
 '(tas) Sokratas'

(76) *Medea illa quondam ex Ponto profugit*
 Medėja DEM₃ kitados iš Pontas.ABL pabėgo
 'Medėja kitados pabėgo iš Ponto'

Sudėtinga vertinti Menges pateiktus pavyzdžius, nes jie pateikiami be jokio konteksto, tad įvardžiai čia galėtų atlikti ir ne tik artkeliams, bet ir rodomiesiems įvardžiams būdingas funkcijas (pvz., pragmatinio iškilumo ar anaforinių ryšių žymėjimo, plg. Himmelmann 1996). Be to, net ir klasikinėje lotynų kalboje rodomųjų įvardžių vartojimas su tikriniais vardais buvo galimas, kai su tikriniu daiktavardžiu būdavo naudojamas identifikacinį požymį nurodantis atributas (Adams 2013: 485). Plg. autoriaus pateikiamą pavyzdį iš Plinijaus laiško:

(77) *Velleius Blaesus ille locuples consularis*
 Vellejus Blaesas DEM₃ turtingas konsulas.ADJ
nouissima ualetudine conflictabatur
 sunkiausia.ABL liga.ABL kamuojamas
 'Vellejus Blaesas, turtingasis konsulas, sunkiausios ligos kamuojamas'

Tokie vardažodžiai galėtų būti priskiriami 1.3.3 skyriuje aprašytam modifikaciniam apibrėžtumo tipui, t. y. jie pašnekovo yra klasifikuojami kaip bendriniai. Įdomu, kad tokiu atveju vardažodis lotynų kalboje be rodomojo įvardžio apskritai nevartojamas (Adams 2013: 485; Bauer 2008: 47). Adamsas pastebi, kad tiriant vėlyvąją lotynų kalbos įvardžių vartoseną naujuosius įvardžių reikšmės poslinkius nėra lengva atskirti nuo jų reikšmių klasikinėje lotynų kalboje (Adams 2013: 482). Dėl šios priežasties egzistuoja keletas skirtingų ir nesuderinamų požiūrių netgi kalbant apie jų funkcijas viename konkrečiame tekste, pavyzdžiui, *Itinerarium Egeriae* (*ibid.* 483). Vieni, remdamiesi šiuo tekstu, vėlyvosios lotynų kalbos įvardžius *ille* ir *ipse* laiko beveik artkeliais (Aebischer 1948: 118) arba jų vartosenoje ir distribucijoje išvelgia artroido funkcijas

(Renzi 1976; Nocentini 1990). Kiti šių įvardžių santykį su apibrėžtumo žymėjimu vertina atsargiau (Hertzenberg 2015: 340) arba teigia, kad [*ipse*] nėra artroidas ar artikelis (Fruyt 2003: 112).

2.2. Romėnų gramatikų liudijimai

Artikelio vartojimo problematika aptariama ir vėlyvosios lotynų kalbos laikais rašiusių romėnų gramatikų darbuose. Senojoje graikų kalboje žymimasis artikelis buvo visiškai sugramatintas ir graikų gramatikų išskiriamas kaip atskira kalbos dalis³⁸. Lotynų kalba neturėjo atskiro apibrėžtumo rodiklio, todėl gramatikai siekė vienaip ar kitaip paaiškinti šį fenomeną. Nors jie naudojo tik aprašomąjį metodą, romėnų gramatikų veikalai paprastai nėra atskirai aptariami vėlyvosios lotynų kalbos įvardžių sistemos pokyčius tiriančių autorių (plg. De Mulder ir Carlier 2010; Adams 2013; Hertzenberg 2015). Kadangi dėl vėlyvosios lotynų kalbos įvardžių funkcijų ir reikšmių nėra visuotinai sutariama, manyčiau, kad romėnų gramatikų įžvalgos gali padėti geriau suprasti tuometinės kalbos būklę bei paremti šiuolaikinių tyrimų išvadas.

Svarstymus apie tai, kas yra artikelis, galima rasti pseudo Probo veikale *Instituta Artium* (GL 4.133, ne anksčiau negu III – IV a. po Kr.), IV a. gramatiko Donato veikale *Ars Maior* ir Donato *Ars* komentavusių vėlesnių gramatikų (Servijaus, Kledonijaus, Pompėjaus) darbuose. Jų svarstymus apie artikelio vietą kalbos sistemoje ir jo funkcijas galima suskirstyti į dvi grupes: artikelis kaip kalbos dalis ir artikelio bei rodomųjų įvardžių skyrimo kriterijai. Romėnų autoriai rašė remdamiesi graikų veikalais ir lygino lotynų kalbos sistemą su graikų. Graikų kalboje artikelis buvo išskiriamas kaip atskira kalbos dalis, tad lotynų kalboje, nesant visiškai graikiškąjį atitinkančio artikelio, jo vietą užėmė jaustukas (lot. *interiectio*). Plg. Donato *Ars Maior*:

(78) *partes orationis sunt octo, nomen, pronomen, uerbum, aduerbium, participium, coniunctio, praepositio, interiectio <...> Latini articulum non adnumerant, Graeci interiectionem.* Donatus GL 4.372³⁹

Svarbiausias Donato pastebėjimas yra tai, kad kai kurie įvardžiai lotynų kalboje gali atlikti artikelio funkcijas. Autoriaus manymu, demonstratyvų ir artikelių skirtis yra jų distribucija: artikeliai gali būti vartojami tik su vardažodžiu, tuo

³⁸Plg. Apolonijaus Dyscolo žodžių skirstymą kalbos dalimis (Householder 1981: 9).

³⁹Yra aštuonios kalbos dalys: daiktavardis, įvardis, veiksmažodis, prieveiksmis, jungtukas, prielinksnis ir jaustukas <...>. Lotynai [prie kalbos dalių] artikelio neįskaičiuoja, graikai – jaustuko (čia ir toliau romėnų gramatikų veikalų vertimai mano – AK).

tarpu rodomieji įvardžiai gali būti vartojami vieni ir vardažodį pakeisti. Įdomu, kad Donatas prie įvardžių, kurie vartojami vieni, priskiria *ille* ir *iste*, kurie, kaip rodo šio darbo tyrimas, gana plačiai vartojami su kitais vardažodžiais.

Kiti romėnų gramatikai apie įvardžių ir artikelių santykį kalba komentuo-
dami cituotą Donato veikalą *Ars Maior* ištrauką. Reikšmingą pastabą daro Kle-
donijus teigdamas, kad įvardžiai jungiami su daiktavardžiais, nes atlieka graikų
artikelio funkcijas⁴⁰ (lot. *quia funguntur articulis Graecorum* GL. 5.50). Ypač
plačiai Donato veikalą komentuoja V a. gramatikas Pompėjus, kuris stengiasi
apibrėžti semantinį skirtumą tarp artikelių ir įvardžių:

- (79) *quaeritur quid interest inter pronomina et articulos. dicit, multum. Graeci alia habent pronomina, alios habent articulos. Latini compendium secuti sunt; unum quidem habent utrumque, sed diuerso officio funguntur. quando cum nominibus <declinant>, ita habent quasi articulos; quando sola declinant pronomina, habent quasi pronomina. ut puta hic huius huic: si solum hoc declinetur, pronomē est; si dicas hic Aeneas huius Aeneae, iam articulus est. hoc quidem ipsi sibi persuaserunt, ego tamen illis non credo. longe aliud est articulus et longe aliud pronomē. pronomē est quod fungitur officio nominis (nam ita dixit), articulus est quod coartat nos. Astyagius illud sic definiuit: pronomē est quod fungitur officio nominis, Vergilius est qui scripsit bucolica, ipse etiam georgica. ecce modo pronomē ipse est, tale est ac si diceres Vergilius. ecce hoc pronomē functum est officio nominis. e contrario non est quod dico: nam quando dico ó Vergilius, non est hoc quod est hic Vergilius. qua ratione? quoniam qui dicit ó Vergilius, non quemcumque Vergilium significat, sed illum qui notus est. multum interest inter articulos et inter pronomē. Latini confuderunt illud, istam rem perturbauerunt. si dicam: uenit homo, ecce generale est; quod si dicam: uenit ó άνθρωπος, iam non est generale, homo quicumque, sed redigis ad speciem notae personae. [quod] in pronomine hoc non potes facere, sed si iunxeris, officio fungitur ipsius personae. unde aliter positum est. tamen confuderunt illud Latini. Pompeius GL 5.212⁴¹*

⁴⁰Hipotezė, kad graikų kalbos artikelis buvo lemiamas veiksnys artikelio formavimuisi lotynų kalboje, buvo keliama ir dabartiniais laikais (plg. Coleman 1975: 117), tačiau visuotinai nėra priimta (Adams 2013: 483).

⁴¹[Donatas] svarsto, kas skiria įvardžius ir artikielius. Sako, kad daug kas. Graikai turi vieno-
kūius įvardžius, kitokius artikielius. Romėnai taupiau padarė; nes turi vieną, bet skirtingas funk-
cijas atliekantį. Kai su daiktavardžiais <linksniuojami>, tuomet jie tarsi artikieliai, o kai vieni
linksniuojami – tarsi įvardžiai. Tokiais laiko *hic*, *huius*, *huic*: jei vienas *hic* linksniuojamas, jis

Pompėjus pakartoja Donato teiginį apie tai, kad su daiktavardžiais vartojami įvardžiai yra tarsi artikeliai (*quasi articulos*). Tolesnis išplėtotas autoriaus komentaras yra gana painus, tačiau svarbus šiam tyrimui. Pompėjus aiškiai atskiria artikelio ir demonstratyvo funkcijas: įvardis skirtas pakeisti daiktavardį, o artikkelis – pasakymui apibrėžti (*articulus est quod coartat nos*). Įdomu, kad nors autorius išvelgia semantinį skirtumą tarp senosios graikų kalbos žymimojo artikelio ir daiktavardžių, vartojamų su įvardžiais, lotynų kalboje (*nam quando dico ó Vergilius, non est hoc quod est hic Vergilius*), tačiau vis dėlto teigia, kad šią vartoseną romėnai „sumaišė“ (*Latini confuderunt illud*). Toks požiūris galėjo atsirasti, nes Pompėjus tyrinėjo su tikriniais vardais naudojamo artikelio pavyzdžius, kurie nėra prototipiniai. Nėra visiškai aišku, ką autorius nori pasakyti teiginiu *si iunxeris, officio fungitur ipsius personae*, tačiau akivaizdu, kad Pompėjus, kaip ir Donatas, išvelgė ar bent jau intuityviai nujautė ryšį tarp demonstratyvų vartojimo ir apibrėžtumo žymėjimo, nors tokios vartosenos skirtumai su graikų kalbos artikelio vartojimo kontekstais juos akivaizdžiai trikdė. Tokie svarstymai, labai trumpai apibendrinti V a. pabaigos gramatiko Prisciano, manyčiau, galėtų atspindėti vėlyvosios lotynų kalbos įvardžių būklę ir yra artimi lietuvių kalbos negramatikalizuotų apibrėžtumo rodiklių – artroidų apibrėžimui:

- (80) <...> *apud nos hic haec hoc nascuntur pronomina articularia.*
Priscianus GL 2.582
'<...> pas mus *hic haec hoc* atsiranda kaip artikkelinis įvardis.'

2.3. Rodomųjų įvardžių vartojimas su apibrėžtais vardažodžiais *Itinerarium Egeriae*

Itinerarium Egeriae tekstas dažnai analizuojamas tiriant apibrėžtumo rodiklių susiformavimą (plg. *inter alia* Adams 2013; Hertenzenberg 2015) romanų kalbo-

yra įvardis; jei sakytum *hic Aeneas, huius Aeneae*, jau yra artikkelis. Taip jie patys save įtikino, tačiau aš jais netikiu. Juk viena yra artikkelis ir visai kas kita – įvardis. Įvardis gi atlieka daiktavardžio funkciją (juk taip sako), o artikkelis mus apriboja. Astyagiūs šitai taip apibrėžė: įvardis yra tai, kas atlieka daiktavardžio funkcijas, Vergilius yra tas, kuris parašė „Bukolikas“, jis taip pat [parašė] ir „Georgikas“. Tokiu būdu *ipse* yra įvardis, lyg kad būtum pasakęs Vergilijus. Taip įvardis atlieka daiktavardžio funkcijas. Ir priešingai, tai nėra tai, ką sakau: kai sakau *ó Vergilius*, nėra tas pats, lyg sakyčiau *hic Vergilius*. Kodėl? Kai kas nors sako *ó Vergilius*, ne kažkokį Vergilijų turi galvoje, o tą, kuris yra žinomas. Daug kas skiria artikkelius ir įvardžius. Romėnai sumaišė tai, visą reikalą supainiojo. Jei sakyčiau „ateina žmogus“, tai būtų bendras pasakymas, jei sakyčiau *ateina ó άνθρωπος*, jau būtų nebe bendrai pasakyta, apie kažkokį žmogų, bet apie tam tikrą žinomą. To įvardžiu *hoc* negali padaryti, tačiau jei sujungtum [su daiktavardžiu], jis to asmens funkcijas išpildytų. Dėl to kitoje pozicijoje [įvardis] yra. Taip sumaišė šitai lotynai.

se. Be kitų klasikinei lotynų kalbai nebūdingų ypatybių jis išsiskiria rodomųjų įvardžių, tarp jų ir tų, iš kurių vėliau susiformavo romanų kalbų žymimieji artikkeliai, gausa. *Itinerarium Egeriae* atrado Gian Francesco Gamurrini 1884 metais Arezzo vienuolyno bibliotekoje. Išlikęs tik teksto fragmentas (trūksta teksto pradžios ir pabaigos), nėra lengva identifikuoti šio teksto autorių ir autoriaus gyvenamąją vietą bei socialinę padėtį (Maraval 1982). Nėra aišku, ar teksto autorė buvo vienuolė, ar kilminga moteris, besileidusi į piligriminę kelionę po šventąsias vietas. Pagal nuorodas tekste manoma, kad ji buvo kilusi iš dabartinės Galicijos ir gyveno IV a. po Kr. antroje pusėje. Taigi tekstas parašytas tuomet, kai lotynų kalba dar buvo šnekamoji kalba, tačiau joje jau galėjo atsirasti inovacijų, nebūdingų klasikinei lotynų kalbai.

Šiame skyriuje, remianti *Itinerarium Egeriae* teksto analize aptariamai lotynų kalbos įvardžiai, galintys atlikti artroido funkcijas. Siekiant išskirti kiekvieno įvardžio galimybę atlikti artroido funkcijas, kiekvieno įvardžio vartose-na aptariama atskirai. Pažymėtina, kad nors *Itinerarium Egeriae* tekstas dažnai aptiriamas tiriant vėlyvosios lotynų kalbos įvardžių funkcijas (ypač jų santykį su apibrėžtumo rodikliais), vis dar nėra visuotinio sutarimo dėl jame vartojamų apibrėžtumo rodiklių sugramatinimo laipsnio (plg. Aebischer 1948; Renzi 1976; Nocentini 1990; Fruyt 2003; Adams 2013: 483; Hertenberg 2015: 340).

2.3.1. *Iste* vartojimas su apibrėžtais vardažodžiais

Tekste *Itinerarium Egeriae* rodomasis įvardis *iste* sutinkamas tik tiesioginės kalbos perpasakojimuose:

- (81) <...> *ait nobis ipse sanctus presbyter: «Ecce ista*
 tarė mums EMPH šventas kunigas štai DEM₂
fundamenta in giro colliculo isto, quae uidetis,
 pamatai LOC ratas.ABL kalva.ABL DEM₂ kurių matote
hae sunt de palatio regis Melchisedech. Itin. 14.2
 DEM₁ yra iš rūmai.ABL karaliaus Melchisedecho
 ‘<...> tarė mums pats šventas kunigas: Štai šitie pamatai aplink šią kalvą, kurių matote, jie yra iš karaliaus Melchisedecho rūmų.’
- (82) *Cui Iob ad tunc in eo loco facta est*
 Kuriam Jobui į ten LOC DEM vieta.ABL padaryta yra
ista ecclesia, quam uidetis <...> Itin. 16.6
 DEM₂ bažnyčia kurių matote
 ‘Šiam Jobui tada toje vietoje pastatyta ši bažnyčia, kurią matote <...>’

Pavyzdžiuose (81) ir (82) rodomasis įvardis *iste* vartojamas su deiktiškai apibrėžtais vardažodžiais. Šių vardažodžių referentai yra pašnekovų betarpiškoje bendravimo situacijoje, tai patvirtina šalutiniuose sakiniuose vartojami veiksmažodžiai *videtis* ‘matyti’. Pažymėtina, kad tekste *Itinerarium Egeriae* deiktinio apibrėžtumo pavyzdžių jame nėra daug. Spraunienė pažymi, kad deiktinis apibrėžtumo tipas daugiausia pasitaiko šnekamosios kalbos dialoguose, kai komunikacinio akto dalyviai nurodo į betarpiško pokalbio aplinkoje esančius daiktus, pvz.: *paduok man ilgąjį / tą ilgą peilį!* (Spraunienė 2011: 92, pavyzdys autorės). Literatūros kūriniuose, šio apibrėžtumo tipo pavyzdžių pasitaiko rečiau. Jis sutinkamas nebent dialoguose, o pasakojamojo pobūdžio kūriniuose, tokiuose kaip *Itinerarium Egeriae*, jis aptinkamas dar rečiau.

Itinerarium Egeriae tekste *iste* nuosekliai vartojamas perpasakojimuose, net jeigu vardažodžio, su kuriuo jis vartojamas, referentas yra ne konkretus artimosios aplinkos esinys, o matoma vieta:

- (83) *Naor autem uel Bathuhelem non legi, quando in Naorą gi ir Betuelį NEG skaičiau kai LOC isto loco transierint <...> Itin. 20.9*

DEM₂ vieta.ABL perėjo

‘Naoro gi ir Betuelio neskaiciau, kada į šią vietą buvo atėję <...>’

- (84) *Nam ecce ista uia, quam uidetis transire inter Nes štai DEM₂ kelias kurį matote pereiti tarp fluuium Iordanem et uicum istum, haec est qua upę Jordaną ir kaimą DEM₂ DEM₁ yra kuris.ABL uia regressus est sanctus Abraam <...> Itin. 14.3*

kelias.ABL grįžęs yra šventas Abraomas

‘Ir štai šis kelias, kurį matote einant tarp upės ir šio kaimo, yra šitas, kuriuo parėjo šventas Abraomas <...>’

Manychiau, kad vėlyvojoje lotynų kalboje nykstant kontrastui tarp klasikiniėje lotynų kalboje naudotų rodomųjų įvardžių, rodomasis įvardis *iste* buvo reinterpretuotas kaip pagrindinis rodomasis įvardis. Tai patvirtina ir šiuolaikinių romanų kalbų – prancūzų ir italų – duomenys (plg. De Mulder ir Carlier 2010: 243). Šiame darbe galutinių išvadų daryti negalima dėl per mažos analizuotų pavyzdžių apimties, tačiau hipotezė, kad *iste* vėlyvojoje lotynų kalboje atliko prototipines rodomojo įvardžio funkcijas, keliama ir kitų vėlyvosios lotynų kalbos įvardžių sistemą tyrusių autorių darbuose (plg. Nocentini 1990: 146; Hertenberg 2015: 337). Tokią hipotezę patvirtina ir faktas, kad *iste* nėra vartojamas anaforinio ar modifikacinio apibrėžtumo žymėjimui, taigi deiksė gali

būti suprantama kaip pagrindinė jo reikšmė. Tokiu atveju rodomajam įvardžiui *iste* negalima priskirti artroido funkcijų, nes pagrindinė jo funkcija siejama su deiktiniu kontrastu, kuris kontekstuose, kuriuose *iste* vartojamas, yra būtinas sėkmingai referento identifikacijai.

2.3.2. *Hic* vartojimas su apibrėžtais vardažodžiais

Tekste *Itinerarium Egeriae* įvardis *hic*, panašiai kaip *iste*, gali būti vartojama deiktiniam apibrėžtumui žymėti:

- (85) [*Tunc ait ille sanctus presbyter: „Ecce hic est in ducentis passibus. Nam si uis, ecce modo pedibus duco uos ibi] Nam haec aqua tam grandis et tam pura, quam Nes DEM₁ vanduo toks didelis ir toks tyras kurį uidetis in isto uico, de ipso fonte matote LOC DEM₂ kaimas.ABL iš EMPH šaltinis.ABL uenit“.* *Itin. 15.1*
atiteka

‘[Tuomet tarė šventas kunigas: „Čia jis yra už dviejų šimtų žingsnių. Ir jei nori, dabar nuvesiu jus ten]. Nes versmė, tokia didelė ir tyra, kurią matote šiame kaime, iš to paties šaltinio atiteka.’

Nors vardažodis *aqua tam grandis et tam pura* turi išplėstinį modifikatorių, dėl tiesioginės kalbos ir referento buvimo artimojoje pokalbio aplinkoje (‘versmė <...>, kurią matote’), jis priskirtinas deiktiniam apibrėžtumo tipui. Taigi *hic* kaip ir *iste* tekste gali atlikti prototipinę rodomojo įvardžio funkciją (plg. Hertzberg 2015: 337). Tačiau priešingai negu *iste*, *hic* vartojamas ne tik tiesioginėje kalboje. Dažniausiai jis randamas modifikaciniam apibrėžtumo tipui priskirtiniuose vardažodžiuose, turinčiuose išplėstinį kataforinį modifikatorių:

- (86) <...> *specialis autem ille, in cuius summitate est ypatingas tačiau DEM₃ LOC kurio viršūnė.ABL yra hic locus, ubi descendit maiestas Dei, sicut scriptum DEM₁ vieta kur nusileido didybė Dievo kaip parašyta est, in medio illorum omnium est. Itin. 2.5*
yra LOC vidurys.ABL DEM₃ visų yra
‘<...> tačiau tas ypatingas, kurio viršūnėje yra ta vieta, kur nusileido Dievo didybė, kaip parašyta, yra jų visų viduryje.’

Vis dėlto manyčiau, kad tekste *Itinerarium Egeriae* įvardis *hic* anaforiniuose ir modifikaciniuose kontekstuose dažniausiai vartojamas ne artroido, o pirmine

rodomojo įvardžio reikšme. T. y. jis vartojamas ne tiek apibrėžtumui žymėti su pragmatiškai iškiliais vardažodžiais, kiek dėl kitų priežasčių, pavyzdžiui informacinės sakinio struktūros. Plg.:

- (87) **Hae autem civitates omnes, quas videbamus** <...>
DEM₁ tačiau miestai visi kuriuos matėme
sanctus Moyses vel filii Israhel contra illas civitates
šventas Mozė ir sūnūs Izraelio prieš DEM₃ miestus
pugnaverant <...> *Itin. 9.9*
kovojo
‘Tačiau visi šitie miestai, kuriuos matėme <...> šventas Mozė ir Izraelio sūnūs prieš tuos miestus kovojo.’

Pavyzdyje (87) vardažodis *civitates omnes* ‘visi miestai’ vartojamas su rodomoju įvardžiu *hic*. Vardažodis *hae civitates omnes* apibrėžtas dėl išplėstinio kataforinio modifikatoriaus, tačiau tarp *hic* ir likusio vardažodžio įterpta dalelytė *autem* ‘tačiau’. Toks sakinio dalių išdėstymas primena lūžio konstrukciją, ypač plačiai vartojamą prancūzų kalboje siekiant perteikti informacinę sakinio struktūrą (Goffic 1993: 221). Paprastai didžiausią informacinį krūvį turi sakinio pabaigoje esančios sakinio dalys. Lūžio konstrukcijos pagalba didžiausią informacinį krūvį gauna sakinio pradžioje esančios sakinio dalys, su jomis dažnai vartojami rodomieji įvardžiai (*ibid.* 221). Taigi ir pateiktame pavyzdyje įvardžio *hic* vartojimas gali būti motyvuotas vardažodžio *civitates* suteikiamo informacinio krūvio. Girdenienė, tirdama aktualiąją sakinio skaidą lietuvių kalboje, pastebėjo, kad su didžiausią informacinį krūvį turinčiais sakinio elementais dažnai vartojamos įvairios dalelytės (Girdenienė 1971). Kadangi lotynų kalba tipologiniu požiūriu yra artima lietuvių kalbai, gali būti, jog dėl šios priežasties dalelytės *autem* ir *ergo* ‘taigi’ vartojamos šalia įvardžio *hic*. Panašiai *hic* vartojamas ir su anaforiškai apibrėžtais vardažodžiais:

- (88) **Monachi autem plurimi commanent ibi uere sancti et**
Vienuoliai tačiau daugelis gyvena ten tikrai šventi it
quos hic ascites uocant. Hi ergo sancti monachi
kuriuos čia asketus vadina DEM₁ gi šventi vienuoliai
dignati sunt nos suscipere ualde
maloningi yra mus priimti labai
humane <...>. *Itin. 10.9 – 11.1*
žmogiškai
‘Išties daug šventų vienuolių ten apsisotoję, kuriuos čia asketais vadina. Šitie gi šventi vienuoliai malonėję išties labai gražiai mus priimti <...>.’

Įdomu, kad išanalizavus su įvardžiais vartojamų daiktavardžių pavyzdžius, matyti, jog aktualiosios sakinio skaidos nulemta įvardžio vartosena labiausiai būdinga įvardžiui *hic*, kuris, kaip apibrėžtumo rodiklis, nebuvo gramatikalizuotas nė vienoje romanų kalboje. Tai dera su hipoteze, kad nors *hic* vėlyvojoje lotynų kalboje buvo vartojamas su deiktiškai, anaforiškai bei modifikaciškai apibrėžtais vardažodžiais, jis atliko funkcijas, kurias vėliau perėmė kiti rodomieji įvardžiai, o ne besiformuojantys apibrėžtumo rodikliai.

2.3.3. *Ille* vartojimas su apibrėžtais vardažodžiais

Lotynų kalbos rodomojo įvardžio *ille* gramatikalizacija dažniausiai lėmė žymiųjų artikelių formas romanų kalbose. Iš šio įvardžio atsiradę rumunų, italų, prancūzų, ispanų, portugalų, žemyninių katalonų kalbos dialektų kalbų žymieji artikeliai. Vėlyvojoje lotynų kalboje jam dažnai priskiriamos artroido reikšmės (Aebischer 1948; Nocentini 1990; De Mulder ir Carlier 2010, tačiau Fruyt 2003; Hertenberg 2015: 340). *Itinerarium Egeriae* tekste yra *ille* naudojimo pavyzdžių, kurie yra artimesni apibrėžtumo rodikliui negu rodomajam įvardžiui:

- (89) <...> *in Charra* <...> *In ipsa autem civitatem* <...>
 į Charą LOC EMPH tačiau miestas.ABL
penitus nullum Christianum inveni <...>. *Et quoniam*
 visiškai jokį krikščionį radau ir kadangi
episcopus illius civitatis valde instructus est de
 vyskupas DEM₃ miesto labai mokytas yra apie
scripturis <...> *Itin. 20.8-9*
 raštus
 ‘<...> į Charą <...>. Tačiau pačiame mieste <...> visiškai neradau krikščionių <...>. Ir kadangi to miesto vyskupas buvo labai gerai išmanė Šventąjį Raštą <...>’

Pavyzdyje (89) *civitatis* ‘miesto’ vardažodyje *illius civitatis* yra apibrėžtas dėl anaforinių teksto ryšių. Referentas į tekstą įvedamas tikriniu daiktavardžiu *Charra*, kuris vėliau leidžia kitus junginius, nurodančius tą patį referentą, interpretuoti kaip apibrėžtus. Kadangi lotynų kalba nėra artikelinė, pakartojimų žymėjimas apibrėžtumo rodikliais nėra privalomas, tačiau pateiktame pavyzdyje vardažodis *illius civitatis* vartojamas su demonstratyvu *ille*. Šiuo atveju, įvardžio deiktinė reikšmė susilpnėjusi, o erdvės koordinatės (plg. Rosinas 2009: 86) neutralizuotos, t. y. šiame pavyzdyje su vardažodžiu vartojamas įvardis

nežymi kontrasto kitų jo kategorijos narių atžvilgiu. Tokiai vartosenai artimi ir Rosino pateikiami anaforinio artroido vartojimo lietuvių kalboje pavyzdžiai (plg. Rosinas 2009: 86).

Tekste *Itinerarium Egeriae* įvardis *ille* gali žymėti ir anaforiškai apibrėžtą nuo antecedento nutolusių (t. y. pasiekiamumo hierarchijoje priskiriamų vidutiniškai pasiekiamų esinių aibei Brizuela 1999: 79) vardažodžių apibrėžtumą⁴². Tokiais atvejais *ille* laikytinas tikruoju artroidu, o jo funkcija artima senosios bulgarų kalbos artikelio funkcijai, kurią Dimitrova-Vulchanova vadina „trumpalaikės atminties koordinavimo“⁴³ funkcija (Dimitrova-Vulchanova ir Valentin 2012: 160):

- (90) *Haec est autem uallis, in qua factus est*
 DEM₁ yra gi slėnis LOC kuris.ABL padarytas yra
vitulus 2.2 <...> *Monstrauerunt etiam locum, ubi factus*
 veršis parodė irgi vietą kur padarytas
est vitulus ille 5.3 <...> *Moses uidit filios Israhel*
 yra veršis DEM₃ Mozė pamatė sūnus Izraelio
habentes choros his diebus, qua fecerant
 turinčius šokius DEM₁ dienos.ABL kurios.ABL buvo padarę
vitulum. 5.4 <...> *Item ostenderunt nobis locum, ubi*
 veršį irgi parodė mums vietą kur
incensus est vitulus ipse. *Itin.* 5.6
 sudegintas yra veršis EMPH

‘Tai šitas slėnis, kuriame buvo padarytas veršis <...> Taip pat parodė vietą, kuriame tas veršis buvo padarytas <...> Mozė pamatė Izraelio sūnus šokančius tą dieną, kai jie buvo veršį padarę <...> Taip pat mums parodė vietą kur tas pats veršis buvo sudegintas.’

Pirmasis vardažodžio *vitulus* ‘veršis’ pakartojimas nuo antecedento nutolęs per septynis puslapius. Antecedentas skirsnyje 2.2 yra pakartotas pirmą kartą, nors dėl lakūnos teksto pradžioje negalima tiksliai nustatyti visų tekste esančių anaforinių ryšių. Vis dėlto iš pasakojimo struktūros galima gana patikimai spręsti, kad *vitulus* tekste pavartotas pirmą kartą. Po septynių puslapių esantys du pakartojimai vartojami su rodomaisiais įvardžiais *ille* ir *ipse*. Antrasis pakartojimas vartojamas be rodomojo įvardžio. Toks įvardžio *ille* vartojimas su apibrėž-

⁴²Literatūroje yra įvairių nuomonių, koks gali būti didžiausias atstumas tarp anaforinio ryšio siejamų antecedento ir jo pakartojimo. Spraunienė, tirdama apibrėžtumo raišką danų ir lietuvių kalbose, nurodo net per 23 puslapius nutolusį pakartojimą, su kuriuo dėl anaforinio apibrėžtumo vartojama apibrėžiamoji būdvardžio forma (Spraunienė 2011: 86).

⁴³Angl. *short memory recall*.

tais vardažodžiais atspindi keletą tekstui *Itinerarium Egeriae* būdingų jo vartojimo tendencijų⁴⁴. Akivaizdu, kad įvardžio *ille* pirminė rodomojo įvardžio reikšmė susilpnėjusi, jis nebežymi erdvinio kontrasto. Tokiu būdu pateiktame pavyzdyje *ille* atlieka anaforiškai apibrėžto vardažodžio referento koordinavimo funkciją.

Vis dėlto, *Itinerarium Egeriae* tekste yra atvejų, kai *ille* naudojamas pirmine rodomojo įvardžio reikšme:

- (91) ***Hae autem civitates omnes, quas videbamus, in***
 DEM₁ tačiau miestai visi kuriuos matėme LOC
montibus erant positae, infra autem modice deorsum
 kalnai.ABL buvo pastatyti toliau tačiau truputį žemyn
planior locus nobis videbatur. Tunc dictum est nobis,
 lygesnė vieta mums atrodė ten pasakyta yra mums
quia in isdem diebus, qua sanctus Moyses
 kad LOC DEM_{dem} dienos.ABL kuri.ABL šventas Mozė
vel filii Israhel contra illas civitates
 ir sūnūs Izraelio prieš DEM₃ miestus
pugnaverant <...> Itin. 12.9
 kovojo

‘Šie miestai, kuriuos matėme, buvo kalnuose, tačiau truputį žemiau vieta mums lygesnė atrodė. Tuomet mums papasakojo, kad tomis dienomis, kai šventas Mozė ir Izraelio sūnūs su tais miestais kovojo <...>

Pasakojimo dalyje, iš kurios paimtas pavyzdys (91), autorė vardija miestus, kurie buvo matomi nuo kalno, į kurį ji buvo pakilusi. Į šiuos tris miestus nurodo ir pavyzdyje matomas pirmasis vardažodžio *civitates* ‘miestai’ paminėjimas. Antrasis vardažodžio paminėjimas *illas civitates* priklauso anaforinio apibrėžtumo tipui, tačiau, manyčiau, *illas* vartoseną jame skiriasi nuo pateiktos (90) pavyzdyje. Senojo testamento pasakojimuose Mozė ir izraelitai kovojo ne vieną kartą, todėl nors ir implicitiškai, tačiau įvardis *ille* leidžia sukurti kontrastą su kitais galimais vardažodžio *civitates* referentais.

Rodomasis įvardis *ille* vartojamas ir modifikacinio apibrėžtumo atveju, kai vardažodis turi išplėstinį kataforinį modifikatorių. Kadangi tokiais atvejais artikelinėse kalbose naudojamas tiek artikelis, tiek rodomasis įvardis, tokie pavyzdžiai dažnai gali būti klasifikuojami tiek kaip rodomojo įvardžio, tiek kaip artroido vartojimo atvejai:

⁴⁴Dėl rodomojo įvardžio ipse reikšmės žr. 2.3.4 skyrių.

(92) (<...> *sed non ipsa parte exire habebamus, qu[i]a intraueramus, sicut superius dixi, quia necesse nos erat et loca omnia sancta ambulare et monasteria, quecumque erant ibi, uidere*

et sic ad uallis illius, quam superius dixi, caput
 ir taip į slėnio DEM₃ kurį aukščiau sakiau priekį
exire, id est huius uallis, quae subiacet monti[s]
 išeiti tai yra DEM₁ slėnio kuris yra apačioje kalno

Dei. Itin. 4.5

Dievo

‘[<...> bet ne ta pačia puse išeiti turėjome, per kurią įėjome, kaip anksčiau pasakojau, kadangi mums reikėjo ir visas šventas vietas ir vienuolynus, kurie tik ten buvo, pamatyti] ir tais į to slėnio, apie kurį anksčiau sakiau, priekį išeiti, tai šito slėnio, kuris plyti Dievo kalno [papėdėje]’

Vis dėlto reikia pabrėžti, kad toks įvardžio *ille* vartojimas vėlyvojoje lotynų kalboje galimas, tačiau neprivalomas, nors ir labai dažnas. Būtent tokie dviprasmiški kontekstai, anot Selig, galėjo sudaryti sąlygas artikelio gramatikalizacijai romanų kalbose (Selig 1992: 162). Nors literatūroje daugiausia aptariamas *ille* vartojimas su modifikaciškai apibrėžtais vardažodžiais, turinčiais išplėstinį postpozicinį modifikatorių, *ille* gali būti vartojamas ir su neišplėstinį referenciją nurodantį modifikatorių turinčiais vardažodžiais. Fruyt pateikia tokios vartosenos pavyzdį iš Petronijaus „Satyrikono“ (Fruyt 2009: 742). Keletas tokios vartosenos pavyzdžių yra ir tekste *Itinerarium Egeriae*:

(93) *Illud sane satis admirabile est et sine Dei*
 DEM₃ žinoma pakankamai nuostabu yra ir be Dievo
gratia puto illud non esse, ut, cum omnibus
 malonės laiku DEM₃ NEG būti kad kadangi visų
altior sit ille medianus, qui specialis Sina
 aukštesnis būtų DEM₃ vidurinis kuris ypatingas Sinajus
dicitur. Itin. 2.6

sakomas

‘Tai labai stebina ir be Dievo malonės nemanau esant to, kad iš visų aukščiausias yra vidurinysis, kuris ir vadinamas Sinajumi.’

Iš viso tekste yra keturi vardažodžio pakartojimai, ne visi jie turi išplėstinį modifikatorių, taip pat ne visi yra eliptiniai junginiai. Plg.:

(94) *Verum autem in ipsa summitate montis illius*
 Išties tačiau LOC EMPH viršunė.ABL kalno DEM₃

mediani nullus commanet. Itin. 3.1

vidurinio niekas būna

‘Iš tiesų gi viduriniojo kalno viršūnėje niekas negyvena.’

Dėl šios priežasties galima manyti, kad vardažodžio *mons* ‘kalnas’ identifikacinis pagrindas yra jam priskirta savybė ‘vidurinis’, o būdvardis *medianus* yra referenciją nurodantis modifikatorius. Tokia tik su įvardžiu *ille* aptinkama vartosena, manyčiau, rodo ypatingą šio įvardžio vietą apibrėžtumo rodiklio gramatikalizacijoje, nes apima apibrėžtumo žymėjimo kontekstą, kuriame kiti apibrėžtumą žymintys įvardžiai apskritai nevartojami.

2.3.4. *Iipse* vartojimas su apibrėžtais vardažodžiais

Įvardžio *ipse* reikšmių ir funkcijų analizė kelia daugiausia diskusijų tiriant vėlyvosios lotynų kalbos įvardžių sistemą. Apskritai nesutariama dėl rodomųjų įvardžių ir apibrėžtumo santykio vėlyvojoje lotynų kalboje (Adams 2013: 483). *Iipse* ypatingai išsiskiria iš šio konteksto, nes tiriant vėlyvąją lotynų kalbą, jo analizė gali pateikti kardinaliai priešingas interpretacijas. Viena vertus, *ipse* labai dažnai vartojamas lyginant su kitais rodomaisiais įvardžiais, tačiau kaip pagrindinis šaltinis artikelio gramatikalizacijai pasirinktas tik sardų kalboje ir katalonų kalbos balearų tarmėse (*ibid.* 482). Kita vertus, jis vienu autorių laikomas rodomuoju įvardžiu (Hertzenberg 2015: 340), o kitų – modifikatoriaus pozicijoje esančiu intensifikatoriumi (plg. Fruyt 2003: 102-103).

Įvardžio *ipse* reikšmė vėlyvojoje lotynų kalboje dažnai siejama su anaforinių ryšių koordinavimu (plg. Nocentini 1990: 146; De Mulder ir Carlier 2010: 258). Iš tiesų, tekste *Itinerarium Egeriae* įvardis *ipse* dažnai vartojamas su anaforiškai apibrėžtais vardažodžiais:

- (95) *Sed mihi credite, dominae uenerabiles, quia **columna***
Bet man tikėkite ponios gerbiamos kad kolona
***ipsa** iam non paret, **locus** autem **ipse** tantum*
EMPH jau NEG matosi vieta tačiau EMPH tik
*ostenditur: **columna** autem **ipsa** dicitur mari mortuo*
rodoma kolona tačiau EMPH sakoma jūra negyva
fuisse quooperta. Certe locum <cum> uideremus,
buvusi uždengta žinoma vietą kai pamatėme
***columnam nullam** uidimus, et ideo fallere uos super*
koloną jokią matėme ir tuo nuvilti jus virš
*hanc rem non possum. Nam episcopus **loci** **ipsius**,*
DEM₁ reikalą NEG galiu. Nes vyskupas vietos EMPH

*id est de Segor, dixit nobis, quoniam iam aliquot
 tai yra iš Segoras pasakė mums kad jau keletas
 anni essent, a quo non pareret **columna illa.**
 metų buvę nuo kurių NEG matosi kolona DEM₃
 Nam de Segor forsitan sexto miliario **ipse locus**
 nes iš Segoras galbūt šešios mylios EMPH vieta
 <est>, **ubi stetit columna illa, quod nunc totum**
 yra kur stovėjo kolona DEM₃ kuri dabar visa
 cooperit aqua. Itin. 12.7
 padengta vanduo.ABL*

‘Bet manimi tikėkite, ponios nuolankiosios, kad stulpo jau nebematyti, tik pati vieta rodoma: pats stulpas gi sakoma Negyvosios jūros užlietas. Išties, vietą kai pamatėme, jokio stulpo nematėme, ir tuo nuvilti jus dar labiau dėl šio reikalo negaliu. Ir tos vietos, tai yra Segoro, vyskupas pasakė mums, kad jau keletas metų, kai tas stulpas nebesimato. Nes nuo Segoro už maždaug šešių mylių būtent ta vieta <yra>, kur tas stulpas stovėjo, ir kuri dabar visa užlieta vandens’

Pavyzdyje (95) kalbama apie Loto žmoną, virtusią druskos stulpu. Sekant Aebischer teigimu, kad *ille* ir *ipse* (Aebischer 1948) vėlyvojoje lotynų kalboje vartojami sinonimiškai, analizuojant pateiktą pavyzdį būtų galima teigti, kad vardažodžių *columna* ‘stulpas’ ir *locus* ‘vieta’ apibrėžtumas yra nuosekliai žymimas rodomaisiais įvardžiais. Vis dėlto, manyčiau, kad tokią rodomųjų įvardžių vartoseną geriau paaiškina Fruyt, priskirdama įvardžiui *ipse* semantinio intensifikatoriaus funkcijas (Fruyt 2003: 102, taip pat plg. Adams 2013: 506). Pirmasis vardažodis *columna* yra apibrėžtas inferentiškai, dėl Loto istorijos paminėjimo prieš ją buvusioje pastraipoje, todėl *ipse* galėtų būti interpretuojamas ir kaip apibrėžtumo rodiklis, ir kaip intensifikatorius. Manyčiau, kad pastaroji interpretacija yra labiau tikėtina dėl dviejų priežasčių. Pirma, kaip pažymi Adamsas, *Itinerarium Egeriae* autorė nuolat siekia kuo tiksliau perteikti savo išpūdžius, todėl tekstas gali atrodyti pernelyg detalizuotas (*ibid.* 483). Dėl to net ir perteklinis referenciją nurodantis rodiklis tokiame tekste yra galimas. Be to, kaip pažymi Spraunienė, inferentiniai kontekstai yra nutolę nuo pradinio prototipinio apibrėžtumo (Spraunienė 2011: 144, semantinio žemėlapio duomenys), tad tikėtina, jog apibrėžtumo rodiklis turėtų pirma įsitvirtinti anaforiniuose, situaciniuose ir modifikaciniuose kontekstuose, o tik tuomet pradėti žymėti inferentinį apibrėžtumą. Manyčiau, šiuo atveju *ipse*, kaip referenciją nurodančio intensifikatoriaus (taigi ne apibrėžtumo rodiklio) interpretaciją paremia ir tai, kad paskutiniai du vardažodžio *columna* paminėjimai (kurie api-

brėžti anaforiškai) yra vartojami su įvardžiu *ille*, kuris ne tikslina referenciją, o žymi požymį [+apibrėžtas]. Taip *ipse* gali būti vartojamas ir su vardažodžiais, turinčiais išplėstinį kataforinį modifikatorių:

- (96) *Ecce et coepit iam esse hora forsitan octaua, et adhuc nobis superabant milia tria, ut perexiremus montes ipsos, quos ingressi fueramus kad išeitume kalnus EMPH kuriuos įėję buvome pridie sera; sed non ipsa parte exire prieš dieną vakaras.ABL bet NEG EMPH dalis.ABL išeiti habebamus, qu[i]a intraueramus <...> Itin. 4.5 turėjome kuri.ABL įėjome*

‘[Štai ir atėjo jau beveik aštunta valanda, o iš čia mums dar liko trys mylios] kad išeitume iš tų pačių kalnų, į kuriuos atėjome praeitą vakarą; bet ne ta pačia puse išeiti turėjome, kuria įėjome <...>’

Tokia įvardžio *ipse* vartosenos analizė gali būti paremta ir tuo, kad tekste *Itinerarium Egeriae* įvardžiai *ille* ir *ipse* gali būti vartojami su tuo pačiu vardažodžiu:

- (97) *Et cum hi omnes, qui per girum sunt, tam Ir kai šitie visi, kurie per aplinkui yra tokie excelsi sint quam nunquam me puto vidisse, tamen aukšti būtų kaip niekada mane laikau mačius tačiau ipse ille medianus, in quo descendit maiestas EMPH DEF₃ vidurinis LOC kuris.ABL nusileido didybė Dei <...> Itin. 2.6 Dievo*

‘Ir nors visi [kalnai], kurie aplink yra, tokie aukšti buvo, kokių aš niekada nemanau mačiusi, vis dėlto pats vidurinysis, kuriame nusileido Dievo didybė <...>’

Iš tiesų, manyčiau, galimos dvi pateikto pavyzdžio interpretacijos. Viena vertus, vardažodis *medianus* (‘vidurinis’) yra eliptinis vardažodis, pagrindinis išreikštas jo dėmuo yra būdvardis, tad dviguba rodomųjų įvardžių vartosena gali būti nulemta to, kad vienas iš jų (*ille*) atlieka nominalizacijos funkciją (plg. Lyons 1999: 60), o kitas (*ipse*) žymi pragmatiškai iškilau referento (kalno, kuriame Mozė kalbėjosi su Dievu) apibrėžtumą. Vis dėlto, galimas ir šiame darbe keliamą hipotezę patvirtinantis paaiškinimas. Tai nėra pirmasis referento įvedimas į tekstą, taigi šį pavyzdį būtų galima priskirti anaforiniam apibrėž-

tumo tipui (po vardažodžio einantis išplėstinis modifikatorius nėra restriktyvini-
nis). Pateiktame pavyzdyje eliptinio vardažodžio referentui priskiriama savy-
bė ‘vidurinis’. Atsižvelgianti į specifinę teksto stilistiką (Adams 2013: 483),
rodomasis įvardis *ipse* veikiau atlieka referencijos tikslinimo funkciją (‘pats
vidurinis’) kaip modifikacinio apibrėžtumo tipui priskiriamuose junginiuose.
Tokių atveju *ipse* ir *ille* reikšmės išsiskiria. *Ipse* atlieka referencijos tikslinimo,
o *ille* pragmatiškai iškilau referento apibrėžtumo žymėjimo, t. y. artroido,
funkcijas.

Tai, kad *ipse* tekste vartojamas kaip referenciją nurodantis modifikatorius,
būtų galima teigti ir dėl jo vartosenos su tikriniais vardais:

- (98) <...> *quem lapidem cum perdisco peruissent, invenerunt*
kurį akmenį kai visiškai atidengė rado
sculptum in coperculo ipsius Iob. Itin. 2.6
įrašytą LOC dangtis.ABL EMPH Jobo
‘<...> kai tą akmenį visiškai nuvalė, ant jo dangčio rado iškaltą paties
Jobo [vardą]’

Pavyzdyje (98) vardažodis *ipsius Iob* ‘Jobo’ į tekstą įvedamas iš karto su įvar-
džiu *ipse* ir yra apibrėžtas situaciškai. Apskritai su tikriniais vardais jokie kiti
rodomieji įvardžiai tekste *Itinerarium Egeriae* nėra vartojami, todėl, teigiant,
kad *ipse* su tokiais vardažodžiais atlieka apibrėžtumo žymėjimo funkciją, tektų
pripažinti, kad jo distribucija yra kur kas platesnė negu kitų rodomųjų įvardžių
ir kad *ipse* jau buvo pradėtas vartoti kontekstuose, kuriuose apibrėžtumo rodik-
liai vartojami vėlyvosiose apibrėžtumo rodiklių raidos stadijose (plg. Green-
berg 1978/1990: 255-257; Lyons 1999: 339). Todėl manyčiau, kad, remiantis
vartosenos tekste *Itinerarium Egeriae* analize, nuosekliau *ipse* vartojimą pa-
aiškina jo, kaip referenciją nurodančio modifikatoriaus, reikšmė⁴⁵.

Vis dėlto, nors didelę dalį *ipse* vartosenos pavyzdžių *Itinerarium Egeriae*
tekste galima interpretuoti kaip intensifikatoriaus vartojimą su apibrėžtais var-
dažodžiais, tekste galima sutikti pavyzdžių, kuriuose *ipse* atlieka artroido funk-
cijas. Tokiems atvejams galime priskirti atvejus, kai *ipse* naudojamas keletą
kartų su tą patį referentą žyminčiais anaforiškai apibrėžtais vardažodžiais:

- (99) *Heroum autem civitas <...>, nunc est come, sed*
Heropolio tačiau miestas dabar yra kaimas bet
grandis, quod nos dicimus vicus. Nam ipse
didelis kurį mes sakome gyvenvietė nes EMPH

⁴⁵ *Ipse* dažnumas vėlyvojoje lotynų kalboje tuomet pirmiausia turėtų būti siejamas su stilisti-
nėmis, o ne gramatinėmis, kalbėtojo intencijomis (plg. Adams 2013: 483).

vicus ecclesiam habet <...>. Nam ipse vicus
gyvenvietė bažnyčią turi nes IPSE gyvenvietė
nunc appellatur Hero. Itin 7.7-8.
dabar vadinama Heras

‘Tačiau Heropolio miestas <...>, dabar yra kaimas, bet didelis, kokį mes vadiname gyvenvieta. Nes ta gyvenvietė turi bažnyčią <...>. Nes ta gyvenvietė dabar Heru vadinama.’

Pavyzdyje (99) referentas, įvestas į tekstą vardažodžiu *Heroum civitas*, ‘Heropolio miestas’ dar du kartus pakartojamas su vardažodžiu *ipse vicus*. Šiuo atveju *ipse* nesuteikia papildomos informacijos reikalingos referento identifikacijai. Net turint galvoje *Itinerarium Egeriae* stiliaus ypatybes, autorės siekį tikslinti ir įvardyti informaciją, akivaizdu, kad pirminė *ipse* leksinė reikšmė pavyzdyje (99) yra susilpnėjusi ir artimesnė pereinamajai reikšmei ‘tas pats’, ‘minėtas’. Būtent tokie vartosenos atvejai galėjo sudaryti sąlygas tolesnei *ipse* gramatikalizacijai vėlyvojoje lotynų kalboje.

2.3.5. *Is* vartojimas su apibrėžtais vardažodžiais

Be įvardžių *iste, hic, ille, ipse* su apibrėžtais vardažodžiais tekste *Itinerarium Egeriae* dar vartojamas ir deiktinio kontrasto neturintis įvardis *is*. Šis įvardis gali būti vartojamas su apibrėžtais vardažodžiais, priskiriamais anaforiniam apibrėžtum tipui:

(100) **Hic** autem locus, ubi se montes aperiebant, iunctus
DEM₁ tačiau vieta kur REFL kalnai atveria sujungta
est cum eo loco, quo <...> Habebat autem de
yra su DEM vieta.ABL, kuri.ABL turėjo tačiau iš
eo loco ad montem Dei forsitan quattuor
DEM vieta.ABL į kalbą Dievo galbūt keturios
milia totum per ualle illa, quam dixi
mylios viso per slėnį DEM₃ kurį sakiau
ingens. Itin. 1.2
didelį

‘Šita gi vieta, kur kalnai prasiveria, jungiasi su ta vieta, kuria <...>. Buvo gi iš tos vietos iki Dievo kalno iš viso kokios keturios mylios per tą slėnį, kurį sakiau buvus didžiulį.’

Taip pat su modifikaciniam apibrėžtumo tipui priskiriamais vardažodžiais, turinčiais išplėstinį kataforinį modifikatorių:

- (101) *Intra quam ecclesiam in eo loco, ubi pulpitus*
 LOC kurią bažnyčią LOC DEM vieta.ABL kur sakykla
est, uidi locum modice quasi altiorem, tantum
 yra pamačiau vietą truputį tarsi aukštesnę tiek
hispatii habentem, quantum memoriae solent
 vietos turinčią kiek kapai privalo
habere. Itin. 12.1
 turėti

‘Bažnyčios viduje, kur yra sakykla, pamačiau kiek aukštesnę vietą, tokio dydžio, kokio kapai turėtų būti.’

Tekste *Itinerarium Egeriae* didžiąją dalį visų *is* vartojimo apibrėžtumo pavyzdžių sudaro vardažodžiai, reiškiantys vietą (kaip pavyzdžiuose (100) ir (101)) arba laiką, nors ši tendencija nuoseklesnė su anaforiškai apibrėžtais vardažodžiais. Tokiu atveju *is* gali padėti užtikrinti, kad su rodomoju įvardžiu vartojamo koreferentiško vardažodžio referentas bus pasiekiamas klausytojui:

- (102) *Nos ergo sabbato sera ingressi sumus montem <...>*
 Mes taigi šeštadienio vakarą įėję esame kalną
Ibi ergo mansimus in ea nocte <...>. Itin. 3.1
 ten taigi likome LOC DEM naktis.ABL

‘Taigi šeštadienio naktį mes pasiekėme kalną <...> Ten gi ir apsistojome tą naktį.’

Pavyzdyje (102) rodomojo įvardžio *is* vartojimas yra įdomus tuo, kad vardažodžio *nocte* ‘naktis’, kurio apibrėžtumas šiuo vardažodžiu yra žymimas, antecedentas *sera* ‘vakaras’ yra tik iš dalies su juo koreferentiškas, tačiau šiuo atveju dalinis koreferentiškumas yra pakankamas anaforiniam ryšiui užtikrinti.

Nepaisant to, kad rodomojo įvardžio *is* distribucija apibrėžtumo tipų žymėjimo atžvilgiu sutampa su įvardžio *ille* distribucija, įvardžio *is* vartosena yra labai siaura referentų, kurių apibrėžtumą įvardis žymi, atžvilgiu. *Is* niekada nevartojamas su gyvas būtybes reiškiančiais vardažodžiais (priešingai negu *ille*, kuris dažnai vartojamas būtent tokiuose kontekstuose), *is*, kaip apibrėžtumo rodiklis, niekada nevartojamas su subjektą reiškiančiais vardažodžiais⁴⁶. Vietą ir laiką reiškiantys vardažodžiai, vartojami su įvardžiu *is*, dažniausiai yra sustabarėję klasikinės lotynų kalbosrieveiksminiai junginiai, kaip *ea hora* ‘tą valandą’, *ea nocte* ‘tą naktį’, *ea die* ‘tą dieną’, *in eo loco* ‘toje vietoje’. Tai

⁴⁶Įvardžio *is*, *ea*, *id* nominatyvo linksnis vartojamas tik sustabarėjusiame junginyje *id est* ‘tai yra’.

rodo, kad įvardis *is* nebuvo vartojamas kaip besiformuojantis apibrėžtumo rodiklis, o turėjo apribotą, iš klasikinės lotynų kalbos paveldėtą vartoseną (plg. Nocentini 1990: 144; Fruyt 2003: 106; Hertenberg 2015: 337).

2.4. Apibendrinimas

Apibendrinant rodomųjų įvardžių vartosenos vėlyvojoje lotynų kalboje analizę, galima teigti, kad rodomieji įvardžiai dažnai vartojami su apibrėžtais vardažodžiais, tačiau kaip silpnai sugramatinto apibrėžtumo rodiklio artroido funkcijas atliekančius galima išskirti *ille* ir, kai kuriais atvejais, *ipse*. Vėlyvojoje lotynų kalboje apibrėžtumo žymėjimas dar nėra nuoseklus ir, kaip ir lietuvių kalbos artroido atveju, rodo nedidelį sugramatinimo laipsnį⁴⁷. Tokia išvada sutampa su IV – V a. romėnų gramatikų samprotavimais apie įvardžių vartojimą su apibrėžtais vardažodžiais. Didžioji tokios vartosenos dalis sutinkama anaforiniuose ir modifikaciniuose kontekstuose. Sąlygiškai deiktiškai apibrėžti daiktavardiniai junginiai taip pat dažniau vartojami su vienu ar kitu įvardžiu, nors dėl mažo tokių pavyzdžių kiekio tiriamojoje medžiagoje, šią prielaidą dar reikėtų patikrinti kitų galimų lotynų kalbos šaltinių pavyzdžiais. Situaciniam apibrėžtumui žymėti rodomieji įvardžiai tiriamojoje medžiagoje nevartojami.

Nors tirti vėlyvosios lotynų kalbos būklę yra sudėtinga dėl tinkamų šaltinių trūkumo, tekste *Itinerarium Egeriae* galima išskirti aiškias įvardžių vartojimo tendencijas. Su deiktiškai apibrėžtais vardažodžiais vartojami įvardžiai *iste* ir *hic*. Nors *hic* gali atlikti deiktinio apibrėžtumo žymėjimo funkciją, tačiau tokiu atveju dažniausiai pasirenkamas įvardis *iste*. Tokia vartoseną akivaizdžiai rodo klasikinės lotynų kalbos trinarės rodomųjų įvardžių sistemos kontrasto išblukimą ir pažengusį įvardžių reanalizės etapą. Įvardžiai *ille*, *is* ir *hic* plačiai vartojami daiktavardiniuose junginiuose anaforiniam ir modifikaciniam apibrėžtumui žymėti, tačiau jų distribucija šiuose kontekstuose skiriasi. Kalbant apie apibrėžtumo žymėjimą, *ille* atrodo universaliausias anaforiniuose ir ypač modifikaciniuose kontekstuose. Dėl išblukusio rodomųjų įvardžių kontrasto su vardažodžiais vartojamas *ille* neįgyja pirminės rodomosios reikšmės, kita vertus, jis gali žymėti visų vardažodžių apibrėžtumą, nepaisant jų reikšmės. *Ipse* anaforiniuose kontekstuose gali būti vartojamas taip pat kaip ir *ille*, tačiau dažniausiai jis būna iš dalies ar visiškai išlaikęs savo pirminę leksinę reikšmę ‘pats’, ‘tas pats’, todėl jis gali būti vartojamas kaip referenciją nurodančio modifikatorius, o ne grynas apibrėžtumo rodiklis. *Is* vartojimas nors ir nėra retas,

⁴⁷Plg. Rosino išvadą dėl lietuvių kalbos artroido (Rosinas 2009: 93)

tačiau beveik absoliučia dauguma atvejų apribotas vartojimu laiką ir erdvę nusakančiuose prieviksminiuose sustabarėjusiuose junginiuose. Vis dėlto reikia pažymėti, kad, priešingai negu teigia kai kurie autoriai (Harris 1978: 69), *is* ir *hic* bent jau IV a. lotynų kalboje dar buvo vartojami. Tai ypač pasakytina apie įvardį *hic*, kuris turi plačiąsą distribuciją iš visų aptariamų rodomųjų įvardžių. Tekste *Itinerarium Egeriae* įvardis *hic* vartojamas rodomajam įvardžiui, o ne artroidui būdingomis reikšmėmis – vardažodžių informaciniam krūviui, emocinei deiksei ir kt. žymėti. Manychiau, toks šio įvardžio funkcionalumas galėjo nulemti ir tai, kad to meto romėnų gramatikai atkreipė dėmesį būtent į šio įvardžio vartojimą ir jo reikšmę daiktavardiniuose junginiuose laikė artikeiliui būdingomis reikšmėmis.

Manychiau, jog yra akivaizdu, kad kalboje, kurioje įvardžiai vartojami apibrėžtumui reikšti, egzistuoja nevisišškai sugramatintas apibrėžtumo rodiklis artroidas. Kadangi jis nėra privalomas (visuose kontekstuose esama pavyzdžių, kuriuose artikelio vartojimas būtų nemotyvuotas), jo vieta daiktavardiniame junginyje nenusistovėjusi (kaip ir artroidas lietuvių kalboje, jis gali būti vartojamas tiek prieš, tiek po daiktavardžio), o realizacija galima skirtingų rodomųjų įvardžių formomis, vėlyvosios lotynų kalbos žymimasis artroidas dar nėra tikrasis artikelis⁴⁸. Kalbant apie šio artroido gramatikalizacijos laipsnį, vėlyvosios lotynų kalbos artroidas jau galėjo būti įsitvirtinęs perėjimo konteksto gramatikalizacijos stadijoje (Heine 2002: 86-92). Naujoji, apibrėžtumo žymėjimo reikšmė, kaip rodo tyrimo duomenys, pasirodo šalia pirminės įvardinės reikšmės. Tai ypač pasakytina apie įvardį *ille*, kuris šalia klasikinėje lotynų kalboje įprasto tekstinius ryšius koordinavusio *is* vėlyvojoje lotynų kalboje įgauna naujas, anksčiau jam nebūdingas reikšmes.

3. APIBRĖŽTUMO ŽYMĖJIMAS RUMUNŲ IR ITALŲ KALBOSE

Priešingai negu lotynų kalba, rumunų ir italų kalbos turi sugramatintą apibrėžtumo (ir neapibrėžtumo) raišką. Kadangi rumunų ir italų kalbos turi morfologiškai skirtingas apibrėžtumo žymėjimo strategijas, šiame skyriuje pirmaisia glaustai pristatomi rumunų ir italų kalbų apibrėžtumo rodikliai. Likusi skyriaus dalis skirta aptartų apibrėžtumo tipų žymėjimo rumunų ir italų kalbose analizei. Analizė skirta nustatyti šių kalbų apibrėžtumo rodiklių distribuciją universalioje apibrėžtumo semantinėje erdvėje, aptarti semantinius apibrėžtumo

⁴⁸Plg. Lyonso išvadą dėl apibrėžtumo žymėjimo vėlyvojoje lotynų kalboje (Lyons 1999: 336), taip pat Hertenbergo tyrimo rezultatus (Hertenberg 2015: 339-341).

rodiklių skirtumus analizuojamose romanų kalbose bei, esant pagrindui, įvertinti papildomą informaciją, kurią rumunų ir italų kalbų apibrėžtumo rodiklių vartoseną gali pateikti apie apibrėžtumo kategorijos semantiką. Kadangi šiame darbe remiamasi prielaida, kad apibrėžtumo žymėjimui svarbus vardažodžio ir diskurso referento (o ne tikrovės referento) santykis, papildomai analizuojami jų pagrindžiantys pavyzdžiai. Siekiant pagrįsti šiame darbe naujai išskiriamus reliacinio ir modifikacinio apibrėžtumo tipus, aptariamas ne tik šio tipo apibrėžtumo žymėjimas, bet ir strategijos, kurios leidžia vardažodį interpretuoti kaip reliaciškai ar modifikaciškai apibrėžtą rumunų ir italų kalbose.

3.1. Rumunų kalbos apibrėžtumo žymėjimo sistema

Šiame skyriuje trumpai pristatomi rumunų kalbos apibrėžtumo gramatinės kategorijos žymikliai. Apibrėžtumas rumunų kalboje žymimas skaičiumi ir gimine⁴⁹ su vardažodžiu derinamu postpoziciniu žymimuoju artikeliu, jungiamu prie pirmo daiktavardinio junginio dėmens:

- (103) a. *băiat* | *băiatul* (berniukas | berniukas-DEF)
 b. *băieți* | *băieții* (berniukai | berniukai-DEF)
 c. *fată* | *fata* (mergaitė | mergaitė-DEF)
 d. *fete* | *fetele* (mergaitės | mergaitės-DEF)
 e. *vin* | *vinul* (vynas | vynas-DEF)
 f. *vinuri* | *vinurile* (vynai | vynai-DEF)

Kaip apibrėžtumo rodiklis rumunų kalbotyroje išskiriamas ir vadinamasis rodomasis artikkelis⁵⁰:

- (104) a. *Cel* *mai bun* *elev*
 ART.DEM geriausias mokinys

⁴⁹Tradiciškai rumunų kalboje skiriamos trys vardažodžio giminės kategorijos nariai: vyriškoji, moteriškoji ir niekatroji. Skirtingai negu lotynų kalboje, su niekatrosios giminės vardažodžiais derinamų žodžių formos morfologiškai vienaskaitoje visada sutampa su vyriškosios, o daugiskaitoje – su moteriškosios giminės formomis. Dėl to, kad derinamieji modifikatoriai rumunų kalboje turi tik dvi morfologiškai skirtingas formas, dažnai keliamas klausimas, ar rumunų kalbos giminės kategorija neturėtų būti aprašoma kaip dvinarė (plg. Bateman ir Polinsky 2010). Corbettas rumunų kalbos niekatrosios giminės klausimą sprendžia išskirdamas valdančiąją (angl. *controller*) ir valdomąją (angl. *target*) gimines (Corbett 2012: 150-152). Pristatant rumunų kalbos apibrėžtumo rodiklių formas, šiame darbe remiamasi tradiciniu skirstymu, vyrųjančiu rumunų kalbotyrininkų darbuose (plg. Pană Dindelegan 2013).

⁵⁰Šis determinantas rumunų kalbotyroje tradiciškai vadinamas rodomuoju (arba būdvardiniu) artikeliu (rum. *articolul demonstrativ* (*sau adjectival*), dėl jo ir rodomųjų įvardžių (*acel*, *acela* – tas) bendros kilmės. Plačiau šio determinanto sąsajos su apibrėžtumo žymėjimu aptariamos 3.3.3 skyriuje.

- b. *Cea mai frumoasă femeie DIF:9*
 ART.DEM gražiausia moteris
- c. *Cele două cărți*
 ART.DEM dvi knygos

Tarp postpozicinių ir rodomųjų artikelių yra papildomos distribucijos santykis. Rodomieji artikkeliai rumunų kalboje vartojami dviem atvejais. Jie privalomai vartojami, kai pirmasis daiktavardinio junginio dėmuo morfologiškai negali prisijungti postpozicinio žymimojo artikelio (tuomet rodomasis artikkelis *cel* vartojamas kaip ir kitų romanų kalbų žymimasis artikkelis pirmoje daiktavardinio junginio pozicijoje). Taip pat *cel* vartojamas dvigubo apibrėžtumo žymėjimo konstrukcijose su atributu, kai, anot Panos Dindelegan, postpozicinis vardažodžio atributas nurodo „skiriamąją referento savybę⁵¹“ (2013: 309, pavyzdys autorės):

- (105) *băiatul cel mare*
 berniukas-DEF ART.DEM didelis
 ‘didysis berniukas’

Kaip ir kitose kalbose, apibrėžtumas rumunų kalboje gali būti implikuojamas rodomųjų įvardžių vartosenos. Rumunų kalba turi dvinarę rodomųjų įvardžių sistemą, kurią sudaro prepoziciškai vartojami įvardžiai *acest* ‘šis’ ir *acel* ‘tas’ (bei atitinkamos jų formos, derinamos su vardažodžiu skaičiumi, gimine ir linksniu) bei postpoziciškai vartojami rodomieji įvardžiai *acesta* ‘šis’ ir *acela* ‘tas’ (bei jų šnekamosios kalbos variantai *ăsta* ir *ăla*), taip pat derinami su vardažodžiu. Įdomu, kad nuo to, kuris, prepozicinis ar postpozicinis, įvardis vartojamas, priklauso ir žymimojo artikelio vartoseną. Žymimasis artikkelis negali būti vartojamas drauge su prepoziciškai vartojamais demonstratyvais, tačiau privalomas su tais, kurie vartojami postpoziciškai:

- (106) *O rog pe D. <...> să accepte acest mic*
 Ją prašau D. <...> kad priimtų DEM₁ mažą
text <...> (rum.) DIF:19
 tekstą <...>
 ‘Prašau D. <...> priimti šį mažą tekstą’

⁵¹Tokios konstrukcijos analogiškos tokioms dar lotynų kalboje sutinkamoms konstrukcijoms kaip *magnus ille Alexander* ‘Aleksandras Didysis’, tačiau rumunų kalboje turi platesnę distribuciją. Plačiau apie atributinių modifikatorių reikšmę apibrėžtumo semantikai ir žymėjimui žr. 3.3.7 skyrių.

- (107) *Nu crezi că tot Clujul ăsta e doar
NEG tiki kad visas Klužas-DEF DEM₁ yra tik
un joc al minții? DIF:38
žaidimas INDF AL proto
'Netiki, kad visas šitas Klužas yra tik proto žaidimas?'*

Neapibrėžtumas rumunų kalboje koduojamas nežymimaisiais artikeliais. Rumunų kalbos nežymimojo artikelio vienaskaitos formos kilusios iš skaitvardžio vienas, kaip ir kitose romanų kalbose:

- (108) a. *Un băiat*
INDF berniukas
b. *O fată*
INDF mergaitė

Rumunų kalba turi supletyvinę daugiskaitos nežymimojo artikelio formą *niște* (NOM-ACC) ir *unor* (GEN-DAT). Anot Panos Dindelegan, *niște* nėra visiškai funkcinis kalbos elementas, o veikia tarpinis elementas tarp determinantų ir neapibrėžiamųjų įvardžių klasių (2013: 292-293). Be to, *niște* rumunų kalboje gali būti vartojamas partityvine reikšme su masės daiktavardžiais (pavyzdys *auto-rès*):

- (109) *Bea niște lapte din sticlă!*
Išgerk INDF pieną iš butelį
'Pagerk pieno iš butelio'

Tipologiniu požiūriu tokios konstrukcijos artimos prancūzų ar italų kalbų neapibrėžtumo bei dalies žymėjimo strategijoms (plg. Niculescu 1999: 175-177) ir formuoja opoziciją apibrėžiamosioms deskripcijoms.

3.2. Italų kalbos apibrėžtumo žymėjimo sistema

Italų kalbos apibrėžtumo rodiklių sistema didžiąją dalimi sutampa su rumunų kalbos apibrėžtumo rodiklių sistema. Apibrėžtumas italų kalboje žymimas žymimaisiais artikeliais, kurie derinami su vardažodžiu gimine ir skaičiumi. Visais sintaksiškai nežymėtais atvejais, artikelis yra pirmasis daiktavardinio junginio dėmuo (Serianni 2006: 163):

- (110) a. *ragazzo* | *il ragazzo* (berniukas | DEF berniukas)
b. *ragazzi* | *i ragazzi* (berniukai | DEF berniukai)
c. *ragazza* | *la ragazza* (mergaitė | DEF mergaitė)

d. *ragazze* | **le ragazze** (mergaitės | DEF mergaitės)

Visos, išskyrus moteriškos giminės daugiskaitos, žymimųjų artikelių formos turi alomorfus, kurių vartojimą lemia po artikelio einančio žodžio fonologinė struktūra⁵²:

- (111) a. **il ragazzo** (DEF berniukas), **lo sguardo** (DEF žvilgsnis), **l'amico** (DEF draugas)
b. **i ragazzi** (DEF berniukai), **gli sguardi** (DEF žvilgsniai), **gli amici** (DEF draugai)
c. **la ragazza** (DEF mergaitė), **l'amica** (DEF draugė),

Italų kalba turi trinarę rodomųjų įvardžių sistemą (Serianni 2006: 273). Ją sudaro derinami su vardažodžiu gimine ir skaičiumi artimojo rodymo įvardis *questo* 'šis', vidurinio rodymų įvardis *codesto* 'tas' ir tolimojo rodymo įvardis *quello* 'anas'. Kai pastarieji įvardžiai atlieka demonstratyvų funkciją, artikeliai su jais nėra vartojami. Pažymėtina, kad trinarė rodomųjų įvardžių sistema praktiškai vartojama tik formaliojoje kalboje, kituose kalbose stiliuose rodomasis įvardis *codesto* vartojamas labai retai, jo funkcijas perima įvardžiai *questo* ir *quello* (*ibid.* 274). Tai patvirtina ir šio tyrimo metu analizuoti vardažodžiai. *PALD* ir *DS* tekstuose neaptiktas nė vienas rodomojo įvardžio *codesto* vartojimo atvejis.

Neapibrėžtumas italų kalboje žymimas skaitvardinės kilmės nežymimaisiais artikeliais, turinčiais tik vienaskaitos formas:

- (112) a. *ragazzo* | **un ragazzo** (berniukas | INDF berniukas)
b. *ragazza* | **una ragazza** (mergaitė | INDF mergaitė)

Daugiskaitos ir masės daiktavardžių neapibrėžtumas gali būti žymimas dalies artikelio formomis, kurios, kaip ir kitų artikelių, priklauso nuo vardažodžio skaičiaus giminės ir fonologinės struktūros ir yra paliudytos nuo senosios italų kalbos laikų (*ibid.* 186)⁵³:

- (113) a. *vino* | **del vino** (vynas | PART vynas)

⁵²Pažymėtina, kad žymimas artikelis italų kalbos prielinksniuose junginiuose dažnai sudaro sutrauktines formas su prielinksniu, jeigu jie sintagmoje vartojami greta. Pvz. *in + il > nel*, *di + la > della*.

⁵³Vis dėlto pažymėtina, kad dalies artikelio gramatikalizacija yra santykinai vėlyvas reiškinys romanų kalbose, ypač lyginant su žymimojo artikelio susiformavimu. Plg. prancūzų kalboje jis pradėtas plačiai vartoti tik XV a. (Bonnard ir Régner 1991: 19).

b. *amici* | *degli amici* (draugai | PART draugai)

Akivaizdu, kad nepaisant skirtingų morfologinio apibrėžtumo kategorijos žymėjimo strategijų rumunų ir italų kalboje, abiejų kalbų apibrėžtumo rodiklių sistemos iš esmės sutampa. Tolimesnis skyrius skirtas šių kalbų apibrėžtumo ir neapibrėžtumo rodiklių vartosenos ir reikšmių analizei.

3.3. Apibrėžtumo žymėjimas šiuolaikinėse rumunų ir italų kalbose

Šiame skyriuje aptariama teorinėje darbo dalyje išskirtų apibrėžtumo tipų semantika, remiantis rumunų ir italų kalbų pavyzdžių analize, ir šių apibrėžtumo tipų žymėjimo rumunų ir italų kalbose strategijos. Kadangi rumunų kalboje formaliai gali skirtis apibrėžtumo žymėjimas prielinksniuose junginiuose, aptariant apibrėžtumo raišką pagal apibrėžtumo tipus, analizuojami vardažodžiai, kurie nėra prielinksnių junginių priedai arba kurių žymėjimui daiktavardžio sintaksinė pozicija įtakos neturi. Aktualūs rumunų ir italų kalbų vardažodžių, esančių prielinksniuose junginiuose, apibrėžtumo ir jo žymėjimo aspektai atskirai aptariamas 3.3.9.2 skyriuje.

3.3.1. Deiktinis apibrėžtumas

Deiktinio apibrėžtumo žymėjimo strategijos rumunų ir italų kalbose atitinka kitų lingvistinėje literatūroje aptartų kalbų deiktinio apibrėžtumo žymėjimą (plg. 1.3.1 skyrių). Dėl pasakojamojo tekstų, kurie buvo naudojami šiame tyrime, tipo deiktinio apibrėžtumo tiriamojame medžiagoje nėra daug, tačiau pagal juos galima išskirti kelias deiktinio apibrėžtumo žymėjimo tendencijas.

Deiktinis apibrėžtumas rumunų ir italų kalbose žymimas žymimuoju artikkeliu, kai vardažodžio referentas identifikuojamas artimojoje pokalbio aplinkoje nesuteikiant apie jį jokios papildomos informacijos. T. y., kai kognityvinis pagrindas, su kuriuo siejamas vardažodžio referentas, gali būti nedviprasmiškai susietas su pačia pokalbio situacija. Pasakojamojo tipo tekstuose tokia vartoseną yra reta, tačiau deiktinio apibrėžtumo žymėjimo galima priskirti ir literatūros kūriniuose dažnus atvejus, kai kūrinio pradžioje vardažodis yra pristatomas skaitytojui kaip identifikuojamas, nors formaliai negali būti susietas su jokia kognityvine struktūra. Epsteino manymu, tokia žymimojo artikelio vartoseną žymi referento pragmatinį iškilumą (Epstein 2002a: 351). Plg. pavyzdį:

- (114) a. *Am scris o poezie și nu mi-a luat decât*
 Parašiau INDF eilėrašį ir NEG man-užėmė tik
*două minute. <...> Se numește **Robinetul**. <...>*
 dvi minutes REFL vadina čiaupas-DEF <...>
***Robinetul** picură și nu pot să dorm,* |
 čiaupas-DEF varva ir NEG galiu kad miegočiau |
Până dimineață o să se fac un lac
 Iki ryto pasidarys INDF ežeras
enorm. (rum.) JS:17
 didžiulis
- b. *Ho scritto una poesia e ci ho messo due*
 Parašiau INDF eilėraštis ir tam paskyriau dvi
*minuti. <...> Si intitola **II rubinetto** <...> **II***
 minutės vadinasi DEF čiaupas DEF
***rubinetto** perde e desto mi tiene <...> (it.) DS*
 čiaupas varva ir prabudusį mane laiko
 ‘Parašiau eilėrašį ir užtrukau tik dvi minutes. <...> Jis vadinasi
 „Čiaupas“ <...> Čiaupas varva ir neleidžia miegoti’

Pavyzdyje (114) pateikta dienoraščio įrašė parašyto eilėraščio pradžia. Šio vardažodžio referentas yra pragmatiškai iškilus, į jį kreipiamas pašnekovų dėmesys (plg. Epstein 2002a: 351). Vis dėlto manyčiau, kad tokiais atvejais žymimojo artikelio vartojimą galima paaiškinti ir bendrais apibrėžtumą (šiuo atveju deiktinį) aiškinančiais principais. Deiktinio apibrėžtumo atveju referentas būna identifikuojamas dėl to, kad gali būti susiejamas su pokalbio aplinka kaip kognityviniu pagrindu. Manyčiau panašus principas gali būti taikomas ir tokiais, kaip pateiktame pavyzdyje, literatūrinei vartosenai. Skirtumas nuo įprasto deiktinio apibrėžtumo yra tai, kad ne referentas yra įtraukiamas į aktualiąją diskurso erdvę, bet tarsi skaitytojas yra įtraukiamas į diskurso erdvę, kurioje apie kraną galima kalbėti it jis būtų skaitytojui matomas ir dėl to identifikuojamas. Tokia interpretacija patvirtinų kitą Epsteino hipotezę, kad diskurso požiūrio taškas⁵⁴ yra dinamiškas, gali kisti pokalbio metu, o nuo jo priklauso, kurie referentai gali būti pristatyti kaip identifikuojami ir gramatiškai apibrėžti (plg. *ibid.* 363-367).

Žymimaisiais artikeliais rumunų ir italų kalbose nuosekliai žymimas ir vardažodžių, priskirtinų *Deixis am Phantasma* tipui:

- (115) a. *trânteam pe tablă vreun citat <...> care*
 brūktelėdavau ant lentą kažkokią citatą kuri

⁵⁴ angl. *view-point*.

se potrivea ca nuca-n perete cu atmosfera de tiko kaip riešutas-DEF-į sieną su atmosfera OF dezmaț din clasa noastră. (rum.) DIF:7
apsileidimą iš klasę mūsų

- b. *sbattevo sulla lavagna una citazione <...> che numesdavau ant-DEF lenta INDF citata kuri si addiceva come i cavoli a merenda tiko kaip DEF kopūstai pavakariams all'atmosfera incasinata della nostra DEF-atmosferai sumauta OF.DEF mūsų clase. (it.) PALD:7*
klasė.

‘brūkštelėdavau kokią nors citatą, kuri būdavo nei į tvorą, nei į miestą apsileidusioje mūsų klasės atmosferoje’

Junginiai *nuca-n perete* ir *i cavoli a merenda* yra kolokacijos, jose vardažodžiai ‘riešutas’ ir ‘kopūstas’ visuomet vartojamas su žymimuoju artikeliu. Palyginimas atveria naują alternatyvią mentalinę erdvę, kurios referentai siejami su pokalbio mentaline erdve ir taip įtraukiami į diskursą (plg. Fauconnier 2002: 353). Taip šio palyginimo referentai gali būti interpretuojami, kaip esantys artimojoje fizinėje pokalbio aplinkoje. Dėl šios priežasties vardažodžiai *nuca* ‘riešutas’ ir *i cavoli* ‘kopūstai’ yra apibrėžti, jų apibrėžtumas koduojamas žymimuoju artikeliu.

Vis dėlto dažniausiai su deiktiškai apibrėžtais vardažodžiais rumunų ir italų kalbose naudojami rodomieji įvardžiai. Rodomasis įvardis naudojamas, jeigu vardažodžio referentui identifikuoti aktualiojoje diskurso erdvėje reikia papildomos deiktinės informacijos. Plg. pavyzdį, kuriuo baigiama viena iš rinkinio „Kodėl mes mylime moteris“ esė:

- (116) a. *O rog pe D. <...> să accepte acest mic*
Ją prašau D. kad priimtų DEM₁ mažą tekstą
text nu numai ca monedă de schimb <...> dar
NEG tik kaip atlygį bet ir
și ca pe un tandru omagiu. (rum.) DIF:19
kaip už INDF švelnią pagarbą
- b. *Prego D. <...> di volere accettare questo piccolo*
Prašau D. norėti priimti DEM₁ mažas
testo non solo come moneta di scambio <...> ma
tekstas NEG tik kaip atlygį bet

anche come un affettuoso omaggio. (it.) PALD:17
 ir kaip INDF jautri pagarba
 'Prašau D. <...> priimti šį mažą tekstą ne tik kaip atlygį <...> bet ir
 kaip jautrų pagarbos ženklą'

Apibrėžtų vardažodžių su rodomaisiais įvardžiais apibrėžtumo žymėjimas rumunų kalboje leidžia daryti prielaidą, kad žymimieji artikeliai nenaudojami, jeigu jie yra nesuderinami sintaksiškai su rodomuoju įvardžiu. T. y., kai abu rodikliai turi užimti tą pačią sintaksinę poziciją. Tačiau semantiniu požiūriu abiejų rodiklių naudojimas galimas ir privalomas, jeigu rodomasis įvardis naudojamas po daiktavardžio. Italų kalba (kaip ir dauguma kitų romanų kalbų) turi vieną rodomojo įvardžio formą, kurios sintaksinė pozicija eliminuoja galimybę vardažodžio apibrėžtumą papildomai žymėti žymimuoju artikeliu. Tuo tarpu rumunų kalboje tokia galimybė yra. Plg. diskurso deiksės pavyzdį rumunų kalboje:

(117) *L-am facut un ceai mamei <...>. Chestia asta*
 Jai-padariau INDF arbatą mamai <...>. Dalykas-DEF DEM₂
a făcut-o să plânga iar. JS:15
 privertė-ją kad verktų vėl.

'Padariau mamai arbatos <...> Šitai ją vėl pravirkdė'

Vardažodžio *chestia* 'dalykas' referentas yra ne konkretus esinys, o reifikuota propozicija 'padariau mamai arbatos'. Pavyzdžių analizė rodo, kad diskurso deiksės atvejais, su vardažodžiais linkstama naudoti būtent rodomųjų įvardžių formas (panašu, kad konkreti įvardžių forma priklauso ne nuo pačios diskurso deiksės, o nuo stilistinių teksto savybių). Kadangi diskurso deiksei žymėti pasirinkta po daiktavardžio einanti rodomojo įvardžio forma, vardažodžio apibrėžtumas papildomai žymimas ir žymimuoju artikeliu. Taip pat rumunų kalboje žymima ir rekognicinė vartosena. Rekognicinės vartosenos atvejais su vardažodžiu vartojamas emocijų turintis rodomasis įvardis, tačiau rumunų kalboje tokio vardažodžio apibrėžtumas papildomai žymimas žymimuoju artikeliu, jeigu tai leidžia rodomojo įvardžio sintaksinė pozicija:

(118) *Noaptea, în liniștea aceea desăvârșită, le*
 Naktį-DEF LOC tylą-DEF DEM₂ nepriekaištinga juos
auzeai uneori miorlăind de plăcere în
 girdėdavau kai kuriuos murkiant iš malonumą LOC
adâncul palatului. (rum.) DIF:120
 gilumą-DEF rumų-DEF

‘Naktį, toje nepriekaištingoje tyloje girdėdavau kai kuriuos tyliai aimanuojant iš malonumo rūmų gilumoje.’

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad deiktinis apibrėžtumas rumunų ir italų kalbose koduojamas žymimuoju artikeliu. Tai, kad dažnu atveju deiktiškai apibrėžti vardažodžiai yra naudojami be žymimojo artikelio, lemia dažnas rodomųjų įvardžių naudojimas su deiktiškai apibrėžtais vardažodžiais. Su rodomaisiais įvardžiais naudojami vardažodžiai inherentiškai interpretuojami kaip apibrėžti, todėl italų kalboje, kurioje žymimasis artikelis ir rodomasis įvardis esti prieš daiktavardį, junginiuose su rodomaisiais įvardžiais žymimasis artikelis nevertojamas niekada. Tuo tarpu rumunų kalboje, kai rodomasis įvardis naudojamas po vardažodžio (t. y. kitoje sintaksinėje pozicijoje negu žymimasis artikelis), vardažodžio apibrėžtumui žymėti privalomai naudojamas ir artikelis. Pažymėtina, kad dažną rodomųjų įvardžių vartojimą analizuotuose pavyzdžiuose galėjo lemti ir tai, kad diskurso deiksės (dažnesnės ilgesniuose pasakojimuose) bei rekognicinės vartosenos atvejais tiek rumunų, tiek italų kalbose vartojamas rodomasis įvardis, o deiktiškai apibrėžtų vardažodžių dėl referento siejimo su betarpiška pokalbio aplinka kaip kognityviniu pagrindu yra nedaug.

3.3.2. Anaforinis apibrėžtumas

Kaip ir kitose apibrėžtumo žymėjimą turinčiose kalbose (plg. Quirk ir kt. 1985) anaforiškai apibrėžti referentai rumunų ir italų kalbose žymimi žymimuoju artikeliu:

- (119) a. *Am fost trezit la 8:30 <...> Era un electrician. <...> Electricianul a spus <...>. (rum.) JS:91*
 Buvau pažadintas 8:30 buvo INDF
 elektrikas elektrikas-DEF pasakė
- b. *Alle otto e mezzo sono stato svegliato <...> Era un funzionario dell' azienda elettrica <...> Il funzionario ha detto <...> (it.) DS*
 Aštuntą ir pusę buvau pažadintas buvo
 INDF tarnautojas OF.DEF įmonės elektros.ADJ DEF
 tarnautojas pasakė

‘Pusę devynių buvau pažadintas <...> Tai buvo tarnautojas iš elektros įmonės <...> Tarnautojas pasakė <...>’

Pavyzdys (119) yra tipinis anaforinio apibrėžtumo žymėjimo atvejis analizuojamose kalbose. Naujas referentas įvedamas į diskursą ir pristatomas kaip neidentifikuojamas. Pašnekovui nesuteikiama jokia papildoma informacija leidžianti susieti šio vardažodžio referentą su kokia nors kognityvine struktūra. Referento pakartojimas *electricianul / il funzionario* vartojamas su žymimuoju artikeliu, nes gali būti identifikuojamas aktualiojoje diskurso erdvėje. Anaforinio apibrėžtumo atvejai patvirtina, kad apibrėžtumas, kaip semantinis reiškinys, yra būdingas diskurso referentams. Vardažodžių *un electrician / electricianul* ir *un funzionario / il funzionario* referento atitikmuo realiame pasaulyje (jei šis pavyzdys būtų iš kasdienio diskurso, o ne literatūros kūrinio) pašnekovui veikiausiai būtų lygiai taip pat neidentifikuojamas. Taigi apibrėžiamąją interpretaciją lemia pasikeitęs diskurso referento statusas. Pirmasis jo paminėjimas pristatomas kaip neapibrėžtas, o antrasis – jau kaip galimas identifikuoti, nes yra įtrauktas į aktualiąją diskurso erdvę. Pastebėtina, kad rumunų ir italų kalbose su anaforiškai apibrėžtais vardažodžiais vartojamas rodomasis įvardis, kai reikia papildomos informacijos ryšiui tarp anaforiškai apibrėžto vardažodžio ir anaforos antecedento užtikrinti:

- (120) a. <...> *în fine*, *apăru* <...>, **Cristian Vasile**.
 LOC pabaigoje pasirodė Cristianas Vasile
Aplauze nebunești îl însoțiră. <...> *Probabil că*
 aplodismentai beprotiški jį lydėjo galbūt kad
acest nume nu mai spune <...> *prea mult*
 DEM₁ vardas NEG daugiau sako pernelyg daug
în ziua de azi. (rum.) DIF:136-137
 LOC dieną OF šiandien
- b. *Infine*, <...> *comparve* **Christian Vasile**. *Un*
 Galiausiai pasirodė Cristianas Vasile INDF
delirio di applausi lo accompagnò.
 beprotybė OF aplodismentai jį lydėjo
Probabilmente questo nome <...> *non dice più*
 galbūt DEM₁ vardas NEG sako daugiau
grandché al giorno d'oggi. (it.) PALD:122
 daug LOC.DEF diena OF-šiandien
 ' <...> galiausiai pasirodė <...> Cristianas Vasile. Jį lydėjo beprotiški aplodismentai <...> Galbūt šis vardas nebesako daug šiandien <...>'

Pateiktame pavyzdyje vardažodis *Cristian Vasile* įveda į diskursą naują referentą. Šio vardažodžio referentas – žinomas tarpukario Rumunijos dainininkas.

Anaforiškai vartojami įvardžiai kreiptų būtent į šį referentą. Tačiau pateiktame pavyzdyje vardažodžio *acest nume* 'šis vardas' referentas yra tuo pačiu vardažodžiu įvestas referentas 'žymaus Rumunijos dainininko Christiano Vasile vardas'. Taigi nors vardažodis *nume* 'vardas' yra apibrėžtas anaforiškai ir dėl to pašnekovas gali jį identifikuoti, vis dėlto, kadangi anaforiškai apibrėžtas vardažodis ir jo antecedentas nėra visiškai koreferentiški, anaforiniam ryšiui užtikrinti reikalinga papildoma informacija.

Vis dėlto, kaip ir aptartais deiktinio apibrėžtumo atvejais, su rodomaisiais įvardžiais esantys anaforiškai apibrėžti vardažodžiai negali būti pateikiami kaip neapibrėžti. Jei koreferencijai užtikrinti naudojamas rodomasis įvardis yra po daiktavardžio, rumunų kalboje vardažodis visuomet bus naudojamas su žymimuoju artikeliu. Plg.:

- (121) a. *Impudica moarte de Dagmar Rotluft a fost*
 Nepadori mirtis OF Dagmar Rotluft buvo
fără-ndoială cartea adolescenței mele <...>.
 be-abejonės knyga-DEF pauglystės-DEF mano
Într-adevăr; cartea asta nu
 tiesą sakant knyga-DEF DEM₁ NEG
am citit-o <...> (rum.) DIF:145
 skaičiau-ją
- b. *L'impudica morte di Dagmar Rotluft è stato senza*
 DEF-nepadori mirtis OF Dagmar Rotluft buvo be
dubbio il libro della mia adolescenza <...>.
 abejo DEF knyga OF.DEF mano pauglystė
In verità, questo libro, non
 LOC tiesa DEM₁ knyga NEG
l'ho letto <...> (it.) PALD:131
 ją-skaičiau
 '„Nepadori mirtis“, parašyta Dagmaros Rotluft, neabejotinai buvo
 mano pauglystės knyga <...>. Tiesą sakant, šios knygos neskaici-
 čiau <...>

Kadangi pavyzdyje (121a) pirmasis vardažodžio *cartea* 'knyga' paminėjimas yra askriptyvinėje konstrukcijoje, galima kelti klausimą, kas yra antrojo vardažodžio *cartea* paminėjimo antecedentas⁵⁵. Manychiau, antrojo vardažodžio

⁵⁵Literatūroje askriptyvinės konstrukcijos dažnai laikomos nereferentinėmis (plg. Sprauinė 2011: 159), tačiau šiame darbe remiamasi kognityvine referencijos samprata, kurioje referentiškumas siejamas su konceptualizacija, o ne formaliąja semantika. Tokia referentiškumo samprata priimta ir kitų lietuvių kognityvistų darbuose (plg. Mikulskas 2015).

cartea vartojimas kreipia į pirmąjį referento paminėjimą, į diskursą įvestą vardažodžiu *Impudica moarte de Dagmar Rotluft*. Tokia interpretacija paaiškintų rodomojo įvardžio vartoseną. Kadangi tas pats referentas žymimas skirtingais vardažodžiais, koreferentiškumui ir anaforiniam ryšiui užtikrinti reikalingas rodomasis įvardis⁵⁶. Tačiau kadangi vardažodis yra apibrėžtas, o rodomasis įvardis vartojamas po daiktavardžio, rumunų kalboje (priešingai negu italų) vartojamas ir žymimasis artikelis. Rodomasis įvardis šiuo atveju atlieka referentų koordinavimo funkciją, o vardažodžio apibrėžtumas privalomai žymimas ir žymimuoju artikeliu.

Deiktinio ir anaforinio apibrėžtumo žymėjimo strategijų nuoseklumas italų ir rumunų kalbose gali būti paremtas Buhlerio ir kitų autorių plėtota hipoteze, kad anafora yra vienas iš deiksės potipių (šalia deiksės *ad oculos*, deiksės *am Phantasma* ir diskurso deiksės) (Cornish 1999: 25). Tiek vienu, tiek kitu atveju referentas gali būti identifikuojamas aktualiojoje diskurso erdvėje ir siejamas su jos kognityviniu pagrindu. Jeigu aktualiojoje diskurso erdvėje esantis referentas gali būti identifikuotas be jokios papildomos informacijos, jį žyminčio vardažodžio apibrėžtumas žymimas žymimuoju artikeliu. Papildoma deiktinė informacija, padedanti identifikuoti referentą, gali būti nurodoma rodomaisiais įvardžiais. Su rodomaisiais įvardžiais esantys vardažodžiai gali būti interpretuojami kaip inherentiškai apibrėžti, todėl tokių junginių apibrėžtumo žymėjimas yra apibendrintas tiek rumunų, tiek italų kalbose. Tais atvejais, kai rodomasis įvardis esti prieš daiktavardį, žymimasis artikelis nenaudojamas. Kadangi rumunų kalboje rodomieji įvardžiai gali būti naudojami ir po daiktavardžio, tokiu atveju su vardažodžiu privalomai naudojamas ir žymimasis artikelis.

3.3.3. Modifikacinis apibrėžtumas

Kaip apibrėžta šio darbo 1.3.3 skyriuje, modifikaciniam apibrėžtumo tipui priskirtini vardažodžiai, turintys apibrėžtumo žymėjimą nulemiantį atributinį modifikatorių. Rumunų kalba turi ir formalią galimybę žymėti referenciją nurodantį modifikatorių vadinamuoju rodomuoju artikeliu:

(122) *M-am îmbrăcat cu haina cea nouă de*
 Apsivilkau su striukę ART.DEM nauja OF
piele <...> (rum.) JS:204
 odą

⁵⁶Tokie pavyzdžiai primena vardažodžių, apibrėžtų dėl diskurso deiksės, apibrėžtumo žymėjimą. Diskurso deiksės atveju vardažodis ir jo antecedentas formaliai skiriasi, nors konceptualiai yra identiški.

‘Apsivilkau naująją odinę striukę’

Tokia rumunų kalbos rodomojo artikelio *cel* vartosena turi plačią distribuciją ir gali būti vartojama ne tik su būvardžiais, bet ir su prielinksniniais junginiais (*palatul cel de cleștar* ‘kristalo rūmai’), modifikatoriaus pozicijoje esančiais dalyviais (*copila cea pierdută* ‘prarastoji mergina, *coșurile cele fumegânde* ‘rūkstantys kaminai’). Ši žymėjimo galimybė teoriškai leistų įvesti žymėjimo skirtį tarp referenciją nurodančių ir referentą apibūdinančių modifikatorių. Tuo tarpu italų kalboje modifikacinio apibrėžtumo tipui priskiriamų vardažodžių žymėjimas nesiskiria nuo kitų apibrėžtumo tipų žymėjimo:

- (123) *Mi sono messo la giacca di renna nuova* <...> (it.) DS
Apsivilkau DEF striukė OF oda nauja
‘Apsivilkau naująją odinę striukę’

Anot Panos Dindelegan, rumunų kalbai būdingas dvigubas apibrėžtumo žymėjimas (t. y. žymimuaju artikeliu ir rodomuaju artikeliu) junginiuose su atributiniais modifikatoriais, jeigu jie nurodo „identifikacinį požymį“ (2013: 309). Vis dėlto, manyčiau, kad rodomojo artikelio *cel*, kaip vardažodžio apibrėžtumo žymiklio statusas, yra diskutuotinas. Kaip ir vardažodžių su rodomaisiais įvardžiais atveju, rumunų kalbos rodomasis artikelis gali būti vartojamas tiek prieš vardažodį, tiek po jo:

- (124) *Cine sunt eu? Care este eul meu cel adevărat?* (rum.) DIF:78
Kas esu aš kuris yra aš-DEF mano ART.DEM
tikras
‘Kas esu aš? Kuris yra mano tikrasis aš?’

- (125) *Locuiseră amândoi <...> într-o mică vilă din cel mai frumos cartier al orașului* (rum.) DIF:66
Gyveno abu LOC-INDF mažą vilą iš ART.DEM
gražiausią kvartalą AL miesto-DEF
‘Juodu gyveno <...> mažame gražiausio miesto kvartalo name’

Tokių vardažodžių apibrėžtumas žymimuaju artikeliu žymimas tuomet, kai rodomasis artikelis, kaip ir rodomieji įvardžiai deiktinio apibrėžtumo atveju, neūžima tos pačios sintaksinės pozicijos kaip ir žymimasis artikelis. Manysčiau, kad pateiktuose pavyzdžiuose rumunų kalbos vadinamasis rodomasis artike-

lis⁵⁷ pirmiausia nurodo, kad atributiniu modifikatoriumi reiškiamas požymis yra pakankamas pagrindas apibrėžiamajai vardažodžio interpretacijai⁵⁸. Tokiu atveju apibrėžtumo žymėjimo funkcija jam būtų antrinė. Tokią interpretaciją patvirtintų ir tai, kad (priešingai negu apibrėžiamieji būdvardžiai lietuvių kalboje), rumunų kalbos rodomasis artikelis negali būti vartojamas anaforiškai apibrėžtuose junginiuose su presuponuotais, tačiau neidentifikaciniais modifikatoriais. Tokiais atvejais vardažodžių apibrėžtumas koduojamas žymimuoju artikeliu:

- (126) *Tata a spart o carafă de lapte <...>. Bunica*
 Tėtis-DEF sudaužė INDF puodelį OF pieną senelė-DEF
nu vorbește cu tata, in cauza carafei
 NEG kalba su tėti-DEF dėl priežastį-DEF puodelio-DEF
sparte. (rum.) JS:96
 sudaužyto
 ‘Tėtė sudaužė pieno puodelį <...> Senelė nekalba su tėte dėl sudaužyto puodelio’

Surinktų pavyzdžių analizė leidžia manyti, kad modifikaciškai apibrėžtų vardažodžių žymėjimo modelis rumunų kalboje nėra visiškai nuoseklus⁵⁹. Referenciją nurodantys modifikatoriai gali būti žymimi rodomuoju artikeliu *cel*, tačiau toks žymėjimas nėra privalomas. Plg. pavyzdį su modifikatoriumi inherentiškai nurodančiu savybę, galimą priskirti tik vienam tipo pavyzdžiui iš visos referentų aibės:

- (127) <...> *mi se pare că am să mor în clipa*
 man rodosi kad mirsiu LOC akimirka-DEF
următoare <...> (rum.) DIF:8
 kita
 ‘<...> man atrodo, kad numirsiu kitą akimirką <...>’

Tipologiškai panaši situacija yra ir lietuvių kalboje. Lietuvių kalbos apibrėžiamųjų būdvardžių formos gali būti vartojamos tik tuomet, jeigu būdvardis

⁵⁷Plg. tradiciškai genityviniu artikeliu vadintas ir rumunų kalbos funkcinis elementas *al*. Jeigu šiame darbe keliama prielaida dėl *cel* funkcijų teisinga, tenka pripažinti, kad tradicinis jo pavadinimas ‘rodomasis artikelis’ nėra tikslus.

⁵⁸Plg. graikų kalbos modelį, kurioje referenciją nurodantys modifikatoriai žymimi žymimuoju artikeliu, taip formaliai skiriant referenciją tikslinančius ir referentą apibūdinančius modifikatorius (Bakker 2009: 215-220).

⁵⁹Vis dėlto pažymėtina, kad tyrimui buvo naudojami literatūriniai kūriniai, o modifikatoriai su rodomuoju artikeliu *cel* yra labiau šių laikų šnekamosios kalbos tendencija (Giurgea 2014).

nurodo identifikacinį (arba kai kuriais atvejais presuponuotą) požymį, tačiau neapibrėžiamoji būdvardžio forma yra neutrali apibrėžtumo kategorijos požiūriu. Kitaip tariant, žymėjimo asimetrija lemia, kad referenciją nurodančio modifikatoriaus vartojimas gali lemti specifinį žymėjimą, tačiau toks žymėjimas nėra privalomas (Spraunienė 2011: 162).

Kaip atskirą tiek rumunų, tiek italų kalboms, būdingą referenciją nurodančių modifikatorių žymėjimo strategiją galima išskirti referenciją nurodančio būdvardžio iškėlimą prieš daiktavardį. Būtent tokiais atvejais rumunų kalboje žymimasis artikelis jungiamas prie būdvardžio, o ne daiktavardžio, o italų kalbos vardažodžio apibrėžtumo žymėjimas nesikeičia:

- (128) a. *Pierdusem marea mea dragoste din facultate*
 Buvau praradęs didelę-DEF mano meilę iš fakultetą
și sufeream încă din greu. (rum.) DIF:59
 ir kentėjau vis iš sunkus
- b. *Avevo perduto il mio grande amore nato in*
 Buvau praradęs DEF mano didelė meilė gimusi LOC
facoltà e soffrivo ancora moltissimo. (it.) PALD:53
 fakultetas ir kentėjau dar daugiausiai
 ‘Buvau praradęs savo didžiąją fakulteto meilę ir vis dar baisiai kentėjau’

Galiausiai, tik žymimaisiais artikeliais tiek rumunų, tiek italų kalbose žymimas modifikaciškai apibrėžtų vardažodžių apibrėžtumas, kai informacija, reikalinga referento identifikacijai, reiškiamą šalutiniu sakiniu⁶⁰:

- (129) a. <...> *ca vinul ce se varsă peste buza*
 kaip vynas-DEF kuris liejasi virš kraštą-DEF
unui potir. (rum.) DIF:161
 INDF taurės
- b. <...> *come il vino che si riversa dal bordo*
 kaip DEF vynas kuris liejasi per.DEF kraštas
di una copa. (it.) PALD:144
 OF INDF taurė
 ‘<...> kaip vynas, besiliejęs per taurės kraštą’

Taigi modifikacinis apibrėžtumas rumunų ir italų kalbose žymimas žymimaisiais artikeliais. Lyginant su italų kalba, rumunų kalba turi unikalią galimybę

⁶⁰Būtent tokius atvejus Spraunienė priskiria jos išskirtam kataforiniam apibrėžtumo tipui (2011: 34-37), kuris šiame darbe priskiriamas modifikaciniam apibrėžtumui, kaip vienas iš jo atvejų.

vadinamuoju rodomuoju artikeliu žymėti referenciją nurodančius modifikatorius. Vis dėlto toks žymėjimas nėra privalomas ir negali būti naudojamas visais modifikacinio apibrėžtumo atvejais. Pats rumunų kalbos rodomasis artikelis neturėtų būti laikomas grynuoju apibrėžtumo rodikliu, nes modifikaciškai apibrėžti vardažodžiai rumunų kalboje visuomet žymimi žymimuoju artikeliu, jeigu rodomasis artikelis neužima žymimajam artikeliui skirtos sintaksinės pozicijos.

3.3.4. Reliacinis apibrėžtumas

Šiame skyriuje aptariamas reliaciškai apibrėžtų vardažodžių apibrėžtumo žymėjimas rumunų ir italų kalbose. Kadangi šiame darbe keliama prielaida, kad reliacinis apibrėžtumas gali būti išskirtas kaip atskiras apibrėžtumo tipas, ir literatūroje jis nėra išsamiai tirtas, darbe papildomai aptariamos ir rumunų bei italų kalbų kalbinės strategijos, skirtos sukurti būtinam reliacinio apibrėžtumo komponentui – atskaitos taško konstrukcijai.

Surinktų pavyzdžių analizė rodo, kad rumunų ir italų kalbose atskaitos taško konstrukcijos yra itin dažnos ir vartojamos kaip nuosekli strategija naujai į diskursą įvedamus referentus pristatyti kaip apibrėžtus. Dėl skirtingų morfolo-ginių sistemų rumunų ir italų kalbų atskaitos taško konstrukcijos ne visuomet sutampa. Kadangi rumunų kalba turi linksnių sistemą, kognityvinis pagrindas, su kuriuo siejamas diskurso referentas, joje gali būti reiškiamas genityvo linksniu:

- (130) *Odată, pe vremea liceului, umblam pe*
 Kartą ant laikā_{DEF} licėjaus-_{DEF} ėjau ant
boulevard <...> DIF:110
 bulvarą
 ‘Kartą licėjaus metais, ėjau bulvaru <...>’

Italų kalboje tokiu atveju vartojama prielinksninė konstrukcija:

- (131) *Una volta, al tempo del liceo, passeggiavo*
 INDF kartą LOC.DEF laikas OF.DEF licėjus vaikščiojau
sul boulevard <...> PALD:95
 ant.DEF bulvaras
 ‘Kartą, licėjaus laikais, vaikštinėjau bulvaru’ <...>

Tiek genityvo linksniu rumunų, tiek prielinksnine konstrukcija italų kalboje reiškiamas referentas yra apibrėžtas, su kalbėtojams atpažįstamu pagrindu siejamas vardažodis. Kalbėtojų žinios apie pasaulį (konkrečiai XX a. antros pusės

Rumuniją) leidžia presupoziciją, kad kiekvienas žmogus tam tikru gyvenimo etapu lanko mokyklą. Šių žinių pakanka, kad diskurso referentas būtų siejamas su kalbėtoju ir interpretuojamas kaip apibrėžtas, nors pašnekovas ir negali identifikuoti konkrečios mokyklos, kurią mini kalbėtojas (tai yra pirmasis jos paminėjimas tekste). Su šiuo diskurso referentu yra siejami vardažodžiai *vremea* ir *al tempo* 'laikas'. Jie yra įvedamas į diskursą pirmą kartą ir dėl kognityvinės sąsajos su referentu 'licėjus' pristatomi kaip apibrėžti, o vardažodžio apibrėžtumas žymimas žymimuoju artikeliu.

Aptariant reliacinių apibrėžtumą, nulemtą genityvu reiškiamo atskaitos taško rumunų kalboje, atskirai reikia aptarti unikalaus tarp romanų kalbų funkcinio rumunų kalbos elemento *al*⁶¹ vartoseną. Šiuolaikinėje rumunų kalboje funkcinis elementas *al* nurodo⁶² į su genityvu reiškiamu atskaitos tašku siejamą referentą, kurio apibrėžiamoji interpretacija siejama su reliaciniu apibrėžtumu. Sintaksiškai *al* visuomet esti šalia vardažodžio, reiškiančio kognityvinį atskaitos tašką. Tokiu būdu sintaksiškai atskaitos taško konstrukcija pašnekovui yra pateikiama kaip tęstinis sandas, padedantis užtikrinti kognityvinio santykio tarp referentų nedviprasmiškumą:

- (132) <...> *răspândeau până în mahalalele* <...> ***sunetul***
 sklido iki į priemiesčius-DEF garsas-DEF
jazz-band-urilor sau al tarafurilor
 džiazų grupių-DEF.GEN arba AL liaudies grupių-DEF.GEN
autohtone. (*rum.*) DIF:135
 vietinių
 ' <...> iki priemiesčių sklido <...> džiazų grupių arba liaudies kapelų garsas'

Antrasis vardažodžio 'garsas' atskaitos taškas 'vietinės liaudies muzikos grupės' sakinyje nėra iš karto po prado, todėl su juo sudaro netęstinį sandą. Funk-

⁶¹Funkcinis elementas *al*, vartojamas su apibrėžtų vardažodžių genityvo formomis, dar būdavo vadinamas genityviniu artikeliu. Pastarojo meto literatūroje (Pană Dindelegan 2013: 264-266; Dobrovie-Sorin, Nedelcu, ir Giurgea 2013: 213) vyrauja nuomonė, kad *al* neprikaušo determinantų klasei (tačiau Livescu 2009: 2652). Šiuolaikinėje rumunų kalboje funkcinis elementas *al* yra privalomas prieš genityvo linksniu reiškiamą priklausomą daiktavardį, kai pagrindinis junginio dėmuo yra neapibrėžtas arba kai priklausomas daiktavardis nėra iš karto po junginio prado. *Al* derinamas su pagrindiniu junginio dėmeniu gimine ir skaičiumi. *Al* šiuolaikinėje rumunų kalboje turi šias formas: *al* (vns. vyr. ir neutr. g.), *a* (vns. mot. g.), *ai* (dgs. vyr. g.), *ale* (dgs. mot. ir neutr. g.).

⁶²Šiuolaikinėje rumunų kalboje *al* paprastai vartojamas tik anaforiškai (genityvas su *al* prieš junginio pradą yra retas ir suvokiamas kaip stilistiškai neįprasta ir konotuota konstrukcija) (Pană Dindelegan 2013: 267). Anaforinį *al* vartojamą patvirtina ir šio tyrimo metu analizuoti pavyzdžiai.

cinio elemento *al* vartojimas leidžia sudaryti tęstinį sandą tarp referento (į kurį *al* anaforiškai kreipia ir su kuriuo yra derinamas skaičiumi ir gimine) ir genityvu reiškiamo vardažodžio. Tokią vartoseną galėjo nulemti aiškumo principas rumunų kalboje, kuris šiuo konkrečiu atveju nustelbė kalbos ekonomijos principą, ir lėmė apibendrintą privalomą funkcinio rodiklio *al* (derinamo su grindžiamuoju vardažodžiu) vartoseną su netęstiniais sandais atskaitos taško konstrukcijose.

Svarbu, kad rumunų kalboje genityvu arba italų kalbos prielinksnine konstrukcija reiškiamas kognityvinio atskaitos taško vardažodis nebūtinai turi būti apibrėžtas, tačiau jis pats būtinai turi būti grįstas (ang. *grounded*), t. y. ne-referentinis junginys negali būti vartojamas kaip reliacinio apibrėžtumo tipo pagrindas, tačiau, be apibrėžiamosios referencijos, tai gali būti neapibrėžiamąją (156) arba generinę (157) referenciją reiškiantys vardažodžiai:

- (133) a. *Ajungeam de ficcare dată acasă, în cămăruța*
 Grįždavau kiekvieną kartą namo į kambarėlį-DEF
mea, mulțumit că sunt singur și nu în
 mano dėkingas kad esu vienišas ir NEG LOC
brațele unui obiect sexual. (rum.) DIF:30
 rankas-DEF INDEF.GEN objekto seksualinio
- b. *Arrivvavo ogni volta a casa, nella mia*
 Grįždavau kiekvieną kartą į namai į-DEF mano
cameretta, soddisfatto di essere solo e non fra
 kambarėlis patenkintas OF būti vienas ir NEG tarp
le braccia di un oggetto sessuale. (it.) PALD:27
 DEF rankos OF INDF objektas seksualinis
 ‘Kiekvieną kartą grįždavau namo, į savo kambarėlį, patenkintas esąs vienas, o ne seksualinio objekto glėbyje’
- (134) a. <...> *din Declarația drepturilor*
 iš deklaraciją teisių-DEF.GEN
omului. (rum.) DIF:133
 žmogaus-DEF.GEN
- b. <...> *della Dichiarazione dei diritti*
 OF.DEF deklaracija OF.DEF teisės
dell'uomo (it.) PALD:117
 OF.DEF-žmogus
 ‘<...> iš Žmogaus teisių deklaracijos’

Nepaisant to, kad pavyzdyje (133) vardažodžio *unui obiect sexual / di un ogget-*

to sessuale 'seksualinio objekto' referentas pateikiamas pašnekovui kaip negalimas identifikuoti, grindžiamoji vartosena užtikrina, kad šis į diskursą įvestas referentas galėtų funkcionuoti kaip kognityvinės atskaitos taškas vardažodžio *brațele / braccia* 'rankos' referentui aktualiojoje diskurso erdvėje. Dėl šios priežasties vardažodis 'rankos' gali būti pristatomas kaip apibrėžtas ir vartojamas su formaliu apibrėžtumo rodikliu žymimuoju artikeliu. (134) pavyzdyje kognityvinis atskaitos taškas yra generinės referencijos vardažodis 'žmogus'⁶³. Kadangi šis vardažodis yra grįstas, jis gali būti atskaitos taškas vardažodžiui 'teisės' (kuris savo ruožtu yra atskaitos taškas vardažodžiui 'deklaracija').

Šiuolaikinėje rumunų kalboje artikkelis, tiek žymimasis, tiek nežymimasis ar rodomas, yra linksnio žymėjimo *locus*. Jeigu daiktavardis arba daiktavardinis junginys vartojamas be artikelio ir kitų linksniuojamų formų (pvz., rodomojo įvardžio), tokio daiktavardžio linksnis rumunų kalboje formaliai nėra žymimas. Kokybinė šio tyrimo pavyzdžių analizė rodo, kad rumunų kalboje genityvu reiškiami daiktavardiniai junginiai visuomet yra grįsti, t. y. jie turi vienokį ar kitokį santykį su referencija (neapibrėžiamąja, apibrėžiamąja ar generine).

Atskaitos taško raiškai reliaciškai apibrėžiamiems vardažodžiams prielinksninės konstrukcijos rumunų kalboje naudojamos su linksniais nekaitomais daiktavardžiais, pavyzdžiui, nerumuniškos kilmės tikriniais vardais:

- (135) <...> *palmierii măturând leneș cerul din* <...>
 palmėsDEF šluojančios tingiai dangų-DEF iš
San Francisco <...>. *DIF:10*
 San Franciską
 '<...> palmės, tingiai šluojančios <...> San Francisko dangų'

Pateiktame pavyzdyje vardažodis *cerul* 'dangus' yra apibrėžtas dėl kognityvinio ryšio su vardažodžio 'San Franciskas' referentu. Kaip ir genityvinių konstrukcijų atveju, tokia vartosena leidžia pateikti referentą kaip identifikuojamą, o vardažodį vartoti su žymimuoju artikeliu. Svarbu, kad, kaip ir genityvo konstrukcijų atveju, apibrėžiamąją vardažodžio interpretaciją lemia jo referento kognityvinis ryšys su prielinksninio junginio priedo referentu, kuris yra atpažįstamas (t. y. grįstas) aktualiojoje diskurso erdvėje. Pagrindinis conceptualus atskaitos taško konstrukcijų su prielinksniniais junginiais skirtumas nuo genityvo konstrukcijų yra tai, kad genityvo konstrukcijos neturi papildomų negramatinių reikšmių, o jų pagrindinė funkcija yra reikšti ryšį tarp dviejų referentų.

⁶³ Apie generinių pasakymų interpretaciją kognityvinėje gramatikoje t.p. žr. (Langacker 2008: 527).

Tuo tarpu prielinksniai junginiai ne tik reiškia ryšį tarp dviejų referentų, bet ir papildomą prasminį elementą, t. y. nurodo to ryšio (nors ir schematinį) tipą. Pažymėtina, kad rumunų kalboje kognityvinis atskaitos taškas visuomet prijungiamas mažesnio sugramatinimo laipsnio prielinksniu *din* 'iš', kaip pavyzdyje (135) ir niekada gramatiškesniu *de* 'of'.

Pažymėtina, kad nors kognityvinį atskaitos tašką turintys vardažodžiai rumunų ir italų kalbose dažniausiai būna apibrėžti, vis dėlto tokia vartosena nėra apibendrinta⁶⁴. Kalbėtojas visuomet turi galimybę *pristatyti* referentą kaip neidentifikuojamą (t. y. ryšys tarp referento ir kognityvinio pagrindo pristatomas kaip neįmanomas identifikuoti arba nesvarbus komunikacinei situacijai (plg. A. Cruse 2004: 319). Plg.:

- (136) a. <...> *într-o aventură complexă și epuizantă a*
 î-INDF nuotyki sudėtingą ir varginantį AL
minții. (rum.) DIF:112
 proto
- b. <...> *in un'avventura complessa ed estenuante della*
 î INDF-nuotykis sudėtingas ir sekinantis OF.DEF
mente. (it.) PALD:97
 protas
 '<...> į sudėtingą ir varginantį proto nuotyki'

Rumunų ir italų kalbose reliacinio apibrėžtumo tipui gali būti priskirti ir junginiai su savybiniais įvardžiais. Jais, kaip ir kitomis atskaitos taško konstrukcijomis, reiškiamas atskaitos taškas, per kurį naujai į diskursą įvedamas referentas tampa pasiekiamas klausytojui (Langacker 2008: 94). Kaip pagrindiniai atskaitos taškai, su kuriais gali būti siejami diskurso referentai yra kalbėtojo ir pašnekovo figūros:

- (137) a. *In înțelepciunea minții tale <...> DIF:13*
 LOC išmintį-DEF proto-DEF tavo
- b. *Nella saggezza della tua mente <...> PALD:11*
 LOC.DEF išmintis OF.DEF tavo protas
 'Tavo proto išmintyje <...>'

⁶⁴Panašiai kaip vardažodžiai su savybiniais įvardžiais italų kalboje. Kaip pažymi Haspelmathas, tik iki 6 proc. vardažodžių su savybiniais įvardžiais būna semantiškai neapibrėžti, tačiau italų kalboje, priešingai negu anglų ar rumunų, tokių junginių apibrėžtumo žymėjimas nėra apibendrintas.

Apskritai atskaitos tašką reiškiančių posesyvinių konstrukcijų vartojimas nebūtinai leidžia klausytojui identifikuoti konkretų referentą tikrovėje, tačiau rumunų kalboje vien savybiniu įvardžiu žymimas diskurso referento kognityvinis ryšys su kalbėtoju arba pašnekovu yra pakankama sąlyga apibrėžiamajai interpretacijai:

- (138) *Unchiul meu dinspre mama <...> (rum.) DIF:144*
 Dédé-DEF mano nuo mamă-DEF
 ‘Mano dėdė iš mamos pusės’

Pavyzdyje autorius posesyviniu junginiu ‘mano dėdė’ naujai įveda savo dėdę į diskursą. Jis kūrinyje daug nepasakoja apie savo šeimą, nėra aišku, ar minimas dėdė iš motinos pusės yra vienintelis, todėl pašnekovui unikaliai neidentifikuojamas. Pašnekovas taip pat negali susieti šio diskurso referento su koku nors asmeniu realiaame pasaulyje. Tokie pavyzdžiai rodo, kad rumunų kalboje kognityvinio ryšio tarp savybinio įvardžio referento ir vardažodžio referento pakanka, kad pastarasis būtų interpretuojamas apibrėžtai. Kita vertus, italų kalboje tokia vartosena nėra apibendrinta. Kaip ir kitais reliacinio apibrėžtumo atvejais, kalbėtojas čia turi galimybę su savybiniu įvardžiu esantį vardažodį pristatyti kaip apibrėžtą, arba ne:

- (139) *Un mio zio materno <...> (it.) PALD:128*
 INDF mano dėdė iš motinos pusės
 ‘Mano dėdė iš mamos pusės’

Teoriškai savybinių įvardžių vartojimas nebūtinai turėtų pristatyti referentą pašnekovui kaip identifikuojamą, t. y. apibrėžtą⁶⁵. Vis dėlto tekstynų tyrimai rodo, kad, nepaisant konkrečios kalbos formalių žymėjimo reikalavimų, didžioji dalis posesyvinių junginių kalbose yra apibrėžti (Haspelmath 1999). Kadangi savybiniai įvardžiai inherentiškai sieja vardažodžio referentą su kalbėtoju bei pašnekovo figūromis ar kitu, jau į diskursą įvestu referentu, tokios konstrukcijos dažniausiai užtikrina pakankamą kognityvinį ryšį tarp su savybiniu įvardžiu vartojamo referento ir kognityvinio pagrindo. Toks inherentiškas referentų grindimas užtikrina, kad diskurse esti tik labai maža dalis neapibrėžtų posesyvinių junginių (anot Haspelmatho, iki 6 proc.), kurių pradus kalbėtojas pristato kaip neapibrėžtus. Kadangi bet kurio su savybiniu įvardžiu vartojamo vardažodžio tikimybė būti apibrėžtu yra itin didelė, kalbos linksta suvienodinti

⁶⁵Dėl šios priežasties, pvz., italų kalboje įmanoma vartoti savybinių įvardžių konstrukcijas su neapibrėžiamaisiais determinantais.

savybinių junginių žymėjimą apibrėžtumo požiūriu (Haspelmath 1999). Taip yra ir rumunų kalboje, kurioje su savybiniais įvardžiais esantys vardažodžiai visuomet interpretuojami kaip apibrėžti. Kadangi savybiniai įvardžiai rumunų kalboje eina po daiktavardžio (t. y. ne pirmoje junginio pozicijoje), šių junginių apibrėžtumas rumunų kalboje žymimas žymimuoju artikeliu⁶⁶.

Pirmojo ir antrojo asmens savybiniai įvardžiai yra natūralus kiekvieno diskurso kognityvinis pagrindas, nes kalbėtojo ir pašnekovo figūros esti kiekviename diskurse. Tuo tarpu trečiojo asmens įvardžiai dažniausiai anaforiškai nurodo į anksčiau į diskursą įvestą referentą, taip užtikrindami, kad su posesyvu vartojamas referentas bus sėkmingai identifikuotas arba susietas su atitinkama kognityvine struktūra. Kadangi rumunų kalboje įvardžių formos yra linksniuojamos, toks atskaitos taškas gali būti žymimas ir asmeninio įvardžio genityvo linksniu, o italų kalboje – tik savybinio įvardžio forma:

- (140) a. <...> *într-un vagon de metrou am întâlnit-o* <...>
 LOC-INDF vagoną OF metro sutikau-ją
cea mai frumoasă femeie din lume. Sigur că
 ART.DEM gražiausią moterį iš pasaulį žinoma kad
poate splendoarea ei <...> (rum.) DIF:9
 galbūt puikumas-DEF jos
- b. <...> *in un vagone della metropolitana*
 LOC INDF vagonas OF.DEF metro
ho incontrato <...> *la donna più bella del*
 sutikau DEF moteris gražiausia OF.DEF
mondo. Certo, è possibile che il suo
 pasaulio žinoma yra įmanoma kad DEF jos
splendore <...> (it.) PALD:9
 puikumas
 '<...> metro vagone sutikau <...> pačią gražiausią moterį pasaulyje.
 Žinoma, galbūt jos grožis <...>'

Vardažodis *splendoarea ei / il suo splendore* 'jos puikumas' yra apibrėžtas dėl to, kad jo referentas siejamas su kitu anksčiau į diskursą įvestu referentu 'gražiausia moterimi pasaulyje'. Pažymėtina, kad ir šiuo atveju pašnekovas gali identifikuoti vardažodžio referentus tik šio darbo pradžioje apibrėžta reikšme. Kaip pažymi Mikulskas (2006: 50), bet kuris „kalbinės išraiškos referentas tėra daugiau ar mažiau specifikuotas sąmonės konstruktas, o ne kažkoks užkalbinės

⁶⁶Plg. aptartus deiktinio apibrėžtumo atvejus 3.3.1 skyriuje, kai vardažodis vartojamas su rodomoju įvardžiu, einančiu po daiktavardžio.

tikrovės daiktas“, taigi referentų identifikacijai svarbus jų kognityvinis statusas (sąsaja su pagrindu) diskurse, o ne užkalbinėje tikrovėje.

Tiriamosios medžiagos analizė rodo, kad apibrėžiamąją vardažodžio interpretaciją rumunų ir italų kalbose gali nulemti ir išorinių posesorių vartojimas. Nors išorinis posesorius nėra apibrėžiamo daiktavardinio junginio dalis, dėl funkcinio panašumo aptariant apibrėžtumo kategoriją jo vartoseną taip pat galima priskirti reliaciniam apibrėžtumo tipui. Išoriniai posesoriai, kaip apibrėžiamąją junginio interpretaciją lemiantis kognityvinis atskaitos taškas, vartojami tiek rumunų, tiek italų kalbose. Nors italų kalbos daiktavardis neturi linksnio kategorijos, joje esti specialios įvardžių formos, atliekančios tas pačias funkcijas, kaip rumunų kalbos asmeninių įvardžių datyvo (ir akuzatyvo) formos:

- (141) a. <...> *un filament translucid care-mi perfora*
 INDF gija permatoma kuri-man pergręžia
teasta <...> (rum.) DIF:19
 galvą-DEF
- b. <...> *un filamento translucido che mi perforava*
 INDF gija permatoma kuri man pergręžė
il cranio <...> (it.) PALD:17
 DEF kaukolė
 ‘<...> permatoma gija, kuri man pergręždavo kaukolę <...>’

Pavyzdyje (141) išorinis posesorius, išreikštas asmeninio įvardžio ‘aš’ datyvo linksniu *-mi* rumunų kalboje ir asmeninio įvardžio forma *mi* italų kalboje, apibrėžtumo semantikos atžvilgiu atlieka tokią pačią funkciją kaip ir savybiniai įvardžiai prieš tai pateiktuose pavyzdžiuose. Jis leidžia susieti grindžiamąjį referentą ‘kaukolė’ su kalbėtojo figūra diskurse ir tokiu būdu ją identifikuoti. Kaip ir kitais aptartais atvejais, išorinio posesoriaus nulemtas reliacinis apibrėžtumas tiek rumunų, tiek italų kalbose žymimas žymimaisiais artikeliais.

Kaip pažymi Langackeris (2008: 85), atskaitos taško konstrukcijos nebūtinai turi būti sudarytos vien tik iš grindžiamojo vardažodžio ir atskaitos taško referentų. Diskurse kalbėtojas gali vartoti ištisą grandinę tarpusavyje susietų referentų, kaip atskaitos taškų, tam, kad užtikrintų grindžiamojo vardažodžio kognityvinę sąsają su pagrindu ir galėtų jį įvesti kaip apibrėžtą. Rumunų ir italų kalbose nuosekliai žymimas kiekvieno tokį referentą turinčio vardažodžio apibrėžtumas:

- (142) a. [Stilul] *E engramat acolo, în ingineria*
 Stilius-DEF yra įrašytas ten LOC struktūrą-DEF

*vertebrelor din coloana ta vertebrală, în
 slankstelių-DEF iš koloną-DEF tavo stuburo.ADJ LOC
 dinamica fluidelor corpului
 dinamiką-DEF skysčių-DEF kūno-DEF
 tãu <...>. (rum.) DIF:13
 tavo*

- b. *[Lo stile] È incastonato lì, nell'ingegneria
 DEF stilius yra įspaustas ten LOC.DEF-struktūra
 delle vertebre della tua colonna, nella
 OF.DEF slanksteliai OF.DEF tavo stuburas LOC.DEF
 dinamica dei fluidi del tuo
 dinamika OF.DEF skysčiai OF.DEF tavo
 corpo <...> (it.) PALD:11
 kūnas*

‘[Stilius] Įspaustas ten, tavo stuburo slankstelių struktūroje, tavo kūno skysčių dinamikoje’

Pavyzdyje (142) paskutinis konstrukcijos referentas ‘stuburas’ yra apibrėžtas dėl sąsajos su pašnekovo figūra (kuris, kaip atskaitos taškas, žymimas savybiniu įvardžiu). Savo ruožtu šis referentas yra atskaitos taškas referentui ‘slanksteliai’, kuris vartojamas kaip atskaitos taškas junginio pradui ‘struktūra’. Atitinkamai, kaip apibrėžti pateikiami ir vardažodžiai ‘dinamika’, ‘skysčiai’ ir ‘kūnas’. Taigi, kad junginio pradas būtų susietas su kognityviniu pagrindu vartojami trys tarpusavyje susieti atskaitos taškai, kol galiausiai prieinama prie inherentiškai apibrėžto kognityvinio pagrindo – pašnekovo figūros. Priešingai negu inferentinio apibrėžtumo atveju, apibrėžiamajai vardažodžių interpretacijai reliacinio apibrėžtumo atveju nėra būtinos išankstinės pašnekovo žinios ar patirtis: pačios atskaitos tašką teikiančios konstrukcijos sukuria sąlygas referentą sėkmingai identifikuoti aktualiojoje diskurso erdvėje.

3.3.5. Situacinis apibrėžtumas

Paprastai situacinio apibrėžtumo tipui priskiriami apibrėžti vardažodžiai, kurių referentą pašnekovas gali identifikuoti remdamasis „bendruoju žinių fondu“ (Sprauenė 2011: 89; Hawkins 1978). Kognityvinėje kalbotyroje šios žinios aiškinamos pašnekovų turimais idealizuotais kognityviniais modeliais⁶⁷ (Lakoff 1987). Kadangi ICM gali veikti kaip kognityvinis pagrindas referentų

⁶⁷Plačiau žr. 1.3.5 skyrių.

identifikacijai, natūralu, kad kūrinyje *Journalul secret al lui Adrian Moul* situaciškai apibrėžtų vardažodžių yra daugiau negu novelių rinkinyje *De ce iubim femeile*. Diskursas artimojoje aplinkoje leidžia daugiau referentų sieti su ICM negu pasakojime (numanomai) nepažįstamam skaitytojui.

Rumunų ir italų kalbose su žymimaisiais artikeliais vartojami situaciškai apibrėžti vardažodžiai, kurių tipų deskripcijos turi tik vieną tipo pavyzdį. Tokie vardažodžiai gali būti nedviprasmiškai grindžiami dėl savo unikalumo:

- (143) a. **Soarele** arunca o lumină razante peste
Saulė-DEF skleidžia INDF šviesą spindinčią ant
cartierul de blocuri <...> (rum.) DIF:146
kvartala-DEF OF blokinius namus
- b. **Il sole** gettava una luce radente sul
DEF saulė metė INDF šviesa spindinti ant.DEF
quartiere fatto di grande
kvartalas padarytas iš dideli
caseggiati <...> (it.) PALD:131-132
blokiniai namai
'Saulė skleidė vaikią šviesą ant blokinių namų kvartalo <...>'

Pažymėtina, kad kaip situaciškai apibrėžti rumunų ir italų kalbose gali būti interpretuojami vardažodžiai, kurių klausytojas unikaliai identifikuoti fiziniėje aplinkoje negali, tačiau gali nedviprasmiškai susieti su tam tikru ICM. Tokiu atveju kalbėtojas, numanydamas, kad ICM yra pasiekiamas klausytojui, pristato vardažodį kaip apibrėžtą:

- (144) a. *A treia a fost prietena șefului, Mary*
Trečia buvo draugė-DEF šefo-DEF Mary
Hudson. (rum.) DIF:9
Hudson
- b. *La terza è stata l'amica del capo, Mary*
DEF trečia buvo DEF-draugė OF.DEF vadovas Mary
Hudson. (it.) PALD:8
Hudson
'Trečioji buvo vadovo draugė, Mary Hudson'

Pasakojime vardažodžio *șefului / del capo* 'vadodo' referentas minimas pirmą kartą. Vis dėlto, daiktavardis yra vartojamas referentiškai, o apibrėžiamoji forma žymi, kad diskurso referentas gali būti identifikuojamas aktualiojoje diskurso erdvėje. Pagrindas jo identifikacijai yra darbovietės ICM. Tai leidžia

vadovo referentą įvesti į diskursą kaip apibrėžtą, nepaisant to, ar pašnekovas gali identifikuoti konkretų asmenį, buvusį pasakotojo vadovu.

Tiek rumunų, tiek italų kalbose, priešingai negu anglų kalboje, žymimaisiais artikeliais žymimas situaciškai apibrėžtų abstrakčių vardažodžių apibrėžtumas. Plg. vardažodžio ‘Antika’ apibrėžtumo žymėjimą⁶⁸:

- (145) a. *Dimpotrivă, e vorba de faimoasa aurea mediocritas*
 Priešingai yra kalba OF žymų aurea mediocritas
a antichităţii <...> (rum.) DIF:133
 AL AntikosDEF
- b. *Al contrario, si tratta della famosa aurea mediocritas*
 Priešingai REFL kalba apie.DEF žymus aurea mediocritas
dell'antichità <...> (it.) PALD:117
 mediocritas OF.DEF-Antika
 ‘Priešingai, kalbama apie žymųj Antikos aurea mediocritas’

Vardažodis *antichităţii / dell'antichità* ‘Antikos’ yra apibrėžtas tipo pavyzdys, kurio kognityvinis pagrindas yra vakarų Europos istorinė atmintis. Istorinė epocha nebūtinai turi konkrečias ribas, jos referentu esantis laiko tarpsnis gali kisti priklausomai nuo kalbėtojų išsilavinimo, požiūrio ar žinių. Vis dėlto pašnekovo kultūrinė patirtis leidžia šių vardažodžių referentą identifikuoti aktualiojoje diskurso erdvėje, todėl jis pristatomas kaip apibrėžtas, o vardažodžio apibrėžtumas žymimas žymimaisiais artikeliais.

Kai kurie ICM dėl savo kultūrinės svarbos užima ypatingą vietą. Kaip vieną žmogiškai patirčiai svarbiausių galima išskirti šeimos ICM. Apibrėžtumo žymėjimo požiūriu ypatingai įdomus rumunų kalbos daiktavardis ‘tėtis’. Jis gali turėti dvi skirtingas apibrėžiamąsias formas, priklausomai nuo to, ar vardažodžio referentas yra kalbėtojo tėtis, ar ne:

- (146) **Tata** încă leneveşte în pat. (rum.) JS:13
 Tėtis-DEF dar guli LOC lovą
 Tėtis vis dar guli lovoje.’

- (147) <...> *poţi ajunge să crezi că fiinţele cele*
 gali prieiti kad tikėtum kad būtybės ART.DEM
mai apropiate, soţia sau tatăl tău, de
 artimiausios žmona-DEF arba tėtis-DEF tavo OF
exemplu, nu mai sunt ele însele. (rum.) DIF:113
 pavyzdžio NEG daugiau yra jie patys

⁶⁸ Angl. *On the contrary, it is about the famous aurea mediocritas of Antiquity* <...>

‘<...> gali pradėti manyti, kad tavo artimiausi žmonės, žmona arba tavo tėtis, yra nebe jie’

(146) pavyzdyje vardažodžio *tata* ‘tėtis’ referentas yra kalbėtojo, o (147) vardažodžio *tatăl tau* referentas – pašnekovo tėtis. Tam, kad būtų užtikrinta referento identifikacija, (147) pavyzdyje naudojamas reliacinis apibrėžtumo tipas (žr. 3.3.4 skyrių). Tokie pavyzdžiai rodo, kad situaciškai apibrėžti gali būti tik tie vardažodžiai, kurių referentas yra lengviausiai pasiekiamas (Brizuela 1999: 79), nesuteikiant jokios papildomos informacijos.

Pažymėtina, kad referentų pasiekiamumo hierarchija aktualiojoje diskurso erdvėje priklauso ne tik nuo pašnekovų, bet ir nuo diskurso požiūrio taško (plg. Epstein 2002b):

(148) *[[Victor] <...> găsi un pachetel ciudat. Era o pungă de hârtie uzată în care părinții îi păstraseră toți dințișorii de lapte <...>.]*

Tata trântea ușa, iar dintele rămânea
Tėtis-DEF trinkelėdavo duris-DEF ir dantis-DEF likdavo
atârnat de sforicică <...> (rum.) DIF:72
pakabintas OF siūlelį

‘[Viktoras] <...> rado keistą paketėlį. Tai buvo naudotas popierinis maišelis, kuriame tėvai laikė visus jo pieninius dantukus <...>. Tėtis trinkelėdavo duris ir dantis likdavo kaboti ant siūlelio <...>’

Kadangi kūrinio pasakotojas perpasakoja situaciją taip, kaip ji buvo matoma iš trečiuoju asmeniu reiškiamo veikėjo požiūrio taško, diskurso referentai pristatomi taip, lyg būtų konceptualizuojami Viktoro. Todėl ir vardažodžio ‘tėtis’ apibrėžtumas žymimas apibrėžiamąja vardažodžio forma *tata*. Manychiau, kad pateikti pavyzdžiai rodo dinamišką galimų referentų organizaciją diskurse, priklausomai nuo diskurso dalyvių ir jų reprezentuojamo požiūrio taško.

3.3.6. Inferentinis apibrėžtumas

Inferentinis apibrėžtumas rumunų ir italų kalbose nuosekliai žymimas žymimaisiais artikeliais. Inferentiškai apibrėžtas vardažodis, kaip ir situacinio apibrėžtumo atveju neprivalo būti unikaliai identifikuojamas pašnekovo. Tam, kad vardažodis būtų interpretuojamas kaip apibrėžtas, pakanka, kad aktualiojoje diskurso erdvėje būtų aktyvuotas semantinis rėmas ar ICM, kuris funkcionuoja kaip kognityvinis pagrindas referento identifikacijai:

- (149) a. *Vineri, 25 Decembrie. Craciuniul <...> au băut*
 Penktadienis 25 gruodis Kalėdos-DEF išgėrė
niște ceai în timp ce mama dezgheța
 INDF arbatą LOC laiką kurį mama-DEF atšildė
curcanul în baie. JS:202
 kalakutą-DEF LOC vonią
- b. *Venerdì, 25 dicembre. Natale <...> hanno accettato*
 Penktadienis 25 gruodis Kalėdos paėmė
un tè mentre la mamma, in bagno,
 INDF arbata kol DEF mama LOC vonioje
scongelava il tacchino. DS
 atšildė DEF kalakutas
 ‘Penktadienis, gruodžio 25. Kalėdos <...> [jie] išgėrė arbatos, kol
 mama vonioje bandė atšildyti kalakutą’

Tiek situacinio, tiek inferentinio, tiek, kaip aptariame kitame skyriuje, generinio apibrėžtumo atveju referentas yra identifikuojamas dėl jo sąsajos su tam tikru semantiniu rėmu, aktyvuotų klausytojo ICM. Vis dėlto ne visuomet lengva nustatyti, koks konkretus kognityvinis procesas lemia vardažodžių apibrėžtumą:

- (150) a. *Pe vremuri, ca să înregistreze un cântec,*
 Kadais kad kad įrašytų INDF dainą
cântărețul trebuia să-și vâre capul într-un
 daininkas-DEF turėjo kad-REFL įkišti galvą-DEF į-INDF
fel de goarnă de alamă, care-i altera
 tipą OF ragą OF žalvarį kuris-jam iškraipydavo
complet vocea. DIF:137
 visiškai balsą-DEF
- b. *A quel tempo, per incidere una canzone, lo*
 LOC DEM₂ laikas kad įrašyti INDF daina DEF
chansonnier doveva ficcare la testa in una
 daininkas turėjo įkišti DEF galva į INDF
specie di cornetta d’ottone, che ne alterava
 tipas OF ragas OF-žalvaris kuris jam iškraipydavo
completamente la voce. PALD:122
 visiškai DEF balsas
 ‘Tais laikais, tam, kad įrašytų dainą, dainininkas turėdavo įkišti
 galvą į tam tikrą žalvarinį ragą, kuris visiškai pakeisdavo jo balsą’

Pavyzdyje (150) vardažodžiai *capul / la testa* ‘galva’ ir *vocea / la voce* ‘balsas’

yra klasikinis inferentinio apibrėžtumo atvejis. Jie yra apibrėžti, nes pašneko-vas gali juos susieti su semantiniu rėmu, aktyvuotu vardažodžiu *cântărețul / lo chansonnier* ‘daininkas’. Tačiau vardažodžio ‘daininkas’ interpretacija yra sudėtingesnė. Jis gali būti suvokiamas, kaip apibrėžtas inferentiškai, nes sakinio pradžioje yra aktyvuojamas dainos įrašymo studijoje semantinis rėmas. Būtent su pačia situacija diskurso referentas ir gali būti nedviprasmiškai susie-jamas. Šį vardažodį būtų galima priskirti kai kurių autorių išskiriamam vaid-mens apibrėžtumui, kurį Spraunienė priskiria arba situaciniam (kai vardažo-džio referentas yra konkretus tipo pavyzdys), arba generiniam apibrėžtumui (kai vardažodžio referentas yra tipo lygmenyje) (Spraunienė 2011: 40) tipui. Manychiau, kad šio sakinio interpretacija leistų tiek vieną, tiek kitą interpreta-ciją. Referencija tipo pavyzdžio lygmenyje įmanoma, jei situaciją suvoktume panašiai kaip jau aptartos *Deixis am Phantasma* atveju. Teiginys *ca să înre-gistreze un cântec / per incidere una canzone* ‘tam, kad įrašytų dainą’ diskurse atveria mentalinę erdvę hipotetinei įrašo situacijai, kurioje identifikuojami tam tikri referentai. Kita vertus, generinė interpretacija galima, jei vardažodį *cân-tărețul / lo chansonnier* suvoktume kaip unikalų tipą. Tokie pavyzdžiai rodo, kad apibrėžtumo tipai, lemiantys apibrėžiamąją vardažodžio interpretaciją dėl jo ryšių su kognityviniu pagrindu, yra glaudžiai susiję ir ne visada galima juos griežtai atskirti.

Pažymėtina, kad rumunų ir italų kalbose inferentiškai, kaip ir reliacinio apibrėžtumo atveju, gali būti tokie vardažodžiai, kurių referentai netenkina uni-kalumo kriterijaus, tačiau įvedami į diskursą kaip semantinio rėmo dalis:

- (151) a. <...> *m-am dus la școală. Mă simțeam mai*
 nuėjau į mokyklą REFL jaučiau labiau
rebel, așa că mi-am pus șosetele
 maištingas taip kad REFL-apsiaviau kojines-DEF
roșii. (rum.) JS:103
 raudonas
- b. *Poi sono andato a scuola. Mi sentivo ribelle,*
 Tada nuėjoau į mokykla REFL jaučiau maištingas
così mi sono messo le calze rosse. (it.) DS
 taip REFL apsiaviau DEF kojines raudonos
 ‘<...> nuėjau į mokyklą. Jaučiausi maištingai, tad apsiaviau raudon-
 nas kojines.’

Pavyzdyje (151) vardažodis *șosetele roșii / le calze rosse* ‘raudonos kojines’ į aktualiąją diskurso erdvę įveda naują referentą. Šio vardažodžio referentas nė-

ra unikalus nes nėra prielaidų manyti, kad romano veikėjas turi tik vieną porą raudonų kojinių. Vis dėlto, pati maištavimo situacija leidžia įvesti vardažodį kaip apibrėžtą, nes aktyvuotas semantinis rėmas numato vietą maišto simboliui, jis į diskursą įvedamas apibrėžiamąja forma. Tai, kad angliškame romano originalo tekste vartojama šio vardažodžio nežymimoji forma gali rodyti, kad rumunų ir italų kalbos, lyginant su anglų kalba, labiau linkusios pristatyti vardažodžius kaip apibrėžtus, jeigu yra apibrėžtumą galinčių nulemti veiksmų.

Anot Kupisch ir Koops, tyrusių tokio tipo pavyzdžius italų kalboje, tokia vartoseną rodo, kad italų kalbos žymimasis artikelis yra pradėjęs skverbtis į neapibrėžiamuosius specifinius kontekstus ir nebegali būti interpretuojamas kaip tikrasis apibrėžtumo rodiklis. Plg. autorių pateikiamą pavyzdį (Kupisch ir Koops 2007: 191):

- (152) *Dopo la guerra, molte famiglie con un salario*
 Po DEF karas daug šeimos su INDF alga
*basso tuttavia avevano **il** gatto (it.)*
 maža vis dėlto turėjo DEF katinas
 ‘Po karo daugelis mažas pajamas gaunančių šeimų vis dėlto turėjo katiną’

Vis dėlto pažymėtina, kad italų kalboje apibrėžtumo / neapibrėžtumo žymiklių sistemos opozicija yra išlikusi ir žymimasis artikelis (152) pavyzdyje neturėtų būti interpretuojamas kaip žymintis neapibrėžiamąją specifinę referenciją. Tokiu atveju tektų pripažinti, kad italų kalbos žymimieji artikeliai tampa nebe apibrėžtumo, o specifiškumo rodikliais. Tačiau plg. (152) pavyzdžio parafrazes:

- (153) a. <...> *avevano **il** gatto*
 turėjo DEF katinas
 b. <...> *avevano **un** gatto*
 turėjo INDF katinas

Manychiau, kad vis dėlto aptariamas apibrėžtumo žymėjimas italų kalboje priskirtinas inferentiniam apibrėžtumo tipui ir žymi vardažodžio apibrėžtumą. Panašiai kaip ir (151) pavyzdyje, pati situacija aktyvuoja semantinį rėmą, kuriame, šiuo atveju, numatyta vieta naminiam gyvūnui ir leidžia į jį nurodantį vardažodį įvesti į diskursą kaip apibrėžtą. Tai, kad šią žymimojo artikelio vartoseną galima priskirti inferentiniam apibrėžtumo tipui, patvirtina ir tai, kad ne bet kuris tiesioginio papildinio pozicijoje esantis specifinis vardažodžius pašnekovui gali būti pristatytas kaip apibrėžtas, kalbėtojas turi būti tikras, kad

referentas yra būdingas kalbamai situacijai, taigi egzistuoti ICM, ir tokiu būdu gali būti siejamas su kognityviniu pagrindu:

- (154) *Quando sono tornato da scuola mi ha fatto la*
Kai grįžau iš mokykla man padarė DEF
torta di pastafrolla. (it.) DS
tortas OF trapi tešla
‘Kai grįžau iš mokyklos ji man iškepė trapios tešlos pyragą’

Vardažodžio *la torta di pastafrolla* ‘trapios tešlos pyragas’ referentas įtraukiamas į aktualiąją diskurso erdvę ir iš karto pristatomas kaip identifikuojamas. *La pastafrolla* yra žinomas ir populiarus pyrago tipas Italijoje, todėl kalbamojoje situacijoje klausytojas gali remdamasis savo unikalia patirtimi jį susieti su kognityviniu pagrindu. Tokią žymimojo artikelio reikšmę (154) pavyzdyje patvirtina ir tai, kad vardažodžiai negali būti pateikti kaip apibrėžti, jeigu kalbamai situacijai vardažodžio referentas nėra pakankamai būdingas ir kalbamas referentas nėra semantinio rėmo dalis. Tokiu atveju italų kalboje vardažodis visuomet pateikiamas kaip neapibrėžtas⁶⁹:

- (155) *La direttrice ha fatto una torta con su la «B» e*
DEF direktorė padarė INDF tortas su ant DEF B ir
la «Q» fatte di caramelle. (it.) DS
DEF Q padarytos iš karamelė
‘Direktorė iškepė tortą su karamelinėmis B ir Q raidėmis ant viršaus’

Žymėjimo skirtumus rumunų ir italų kalbų pavyzdyje (151) ir italų kalbos pavyzdyje (154) nuo jų originalų ar vertimų į anglų kalbą (kurioje aptartais atvejais žymimasis artikelis nevartojamas) galima paaiškinti skirtinga apibrėžtumą lemiančių veiksnių interpretacija. Viena vertus, aptartais inferentinio apibrėžtumo atvejais referentai įvedami į aktualią diskurso erdvę reminėje pozicijoje (todėl juos nurodantys vardažodžiai galėtų būti pristatyti kaip neapibrėžti), kita vertus, dėl semantinio rėmo juos nurodantis vardažodis gali būti pristatytas kaip apibrėžtas, nes pats semantinis rėmas numato poziciją kalbamam referentui. Tokiu atveju žymėjimo skirtumai atsiranda dėl to, kad vienoje kalbose gali būti teikiama pirmenybė vienam, o kitose - kitam principui. Rumunų ir ypač italų kalba inferentinio apibrėžtumo atveju teikia pirmenybę apibrėžtumo žymėjimui.

⁶⁹Pavyzdyje «B» ir «Q» yra romano veikėjų vardų pirmosios raidės.

Dėl šios priežasties su žymimuoju artikeliu tiesioginio papildinio pozicijoje gali būti naudojami ir daiktavardiniai junginiai, tradiciškai vadinami nereferentiniais:

- (156) *Mi ha detto che il padre di Pandora fa il*
Man pasakė kad DEF tėvas OF Pandora daro DEF
lattaio (it.) DS
pienininkas
'Man pasakė, kad Pandoros tėvas yra pienininkas'

Manychiau, kad ir šiuo atveju žymimojo artikelio naudojimą lemia junginio konceptualizacija, o ne jo referentiškumas tikrovėje. Plg. pavyzdžio vertimą į anglų kalbą:

- (157) *He told me Pandora's father is a*
Jis pasakė man Pandoros tėvas yra INDF
milkman! (angl.) SD
pienininkas

Kaip italų kalboje (156) pavyzdyje pateiktoje predikatyvinėje konstrukcijoje apibendrintas profesijos žymėjimas su žymimuoju artikeliu, taip anglų kalboje – su nežymimuoju. Tikrovės atžvilgiu abu junginiai identiški, tačiau anglų kalboje konceptualiai *a milkman* 'pienininkas' yra vieno reprezentatyvaus tipo pavyzdžio išskyrimas iš visos tipą sudarančios pavyzdžių aibės. Tuo tarpu italų kalbos pavyzdyje sintaksinė konstrukcija ir kalbamoji situacija leidžia apibrėžiamąją vardažodžio 'lattaio' interpretaciją. Tokie pavyzdžiai rodo, kad apibrėžtumo žymėjimas priklauso ne tik nuo vardažodžio semantikos, bet ir nuo pasirinktų žymėjimo tendencijų konkrečioje kalboje.

Kadangi inferentinio apibrėžtumo žymėjimas priklauso nuo kultūrinio konteksto (plg. Beckins 2013), teoriškai įmanoma galimybė, kad tiriamosiose kalbose situaciškai ir inferentiškai apibrėžtų veiksmažodžių žymėjimas nesutaptų. Vis dėlto analizuotoje medžiagoje tokių atvejų nepasitaikė. Viena vertus, rumunų ir italų kultūrinės tradicijos yra pakankamai artimos, todėl tikėtina, kad šiose kultūrose esti mažai skirtingų kultūrinės tradicijos nulemtų ICM ir semantinių rėmų⁷⁰. Kita vertus, tekstai, kuriuose šio tyrimo metu buvo analizuotas apibrėžtumo rodiklių naudojimas, nėra kultūriškai specifiški, todėl jei ir esama dėl kultūrinių priežasčių skirtingų ICM rumunų ir italų kultūrose, jų disertaci-

⁷⁰Plg. Beckinsas tyrime lygino dviejų skirtingų laikmečių ir tradicijų – biblinės hebrajų ir šių laikų anglų – nulemtus žymimojo artikelio vartosenos atvejus.

jos tyrime naudotuose tekstuose nepasitaikė, o aptarti apibrėžtumo žymėjimo skirtumai yra nulemti kitų priežasčių.

Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, rumunų ir italų kalbose nuosekliai žymimas visų pagrindinių apibrėžtumo tipų (Spraukienė 2011: 28) apibrėžtumas. Šios kalbos turi visiškai sugramatintą apibrėžtumo raišką, kuri privalomai reiškiamą su visais tipo pavyzdžio lygmenyje apibrėžtais vardažodžiais.

3.3.7. Generinis apibrėžtumas

Iš teorinėje darbo dalyje apžvelgtų darbų matyti, kad aptardami generinį apibrėžtumą autoriai aptaria referencijos požiūriu nehomogenišką apibrėžiamų vardažodžių klasę (plg. Lyons 1999: 179-193; Holvoet ir Tamulionienė 2006; Farkas ir Swart 2009). Bendras generiškai apibrėžtų vardažodžių referentų bruožas yra tai, kad referencija yra ne konkretaus pavyzdžio, bet tipo lygmenyje. Kalbant apie generinę referenciją turinčius vardažodžius ir jų konceptualizaciją diskurse, neišvengiamai reikia atskirti ir vardažodžius apibūdinamuosiuose teiginiuose bei jų taksonominę vartoseną. Jie aptariami šiame skyriuje.

Apibūdinamiesiems generiniams teiginiams galima priskirti tokias teiginius, kuriais kas nors pasakoma apie visą klasę arba rūšį (Holvoet ir Tamulionienė 2006: 20). Tokiuose teiginiuose esančių vardažodžių apibrėžtumas rumunų ir italų kalbose koduojamas žymimuoju artikeliu. Anot Panos Dindelegan, rumunų kalboje tokiais atvejais vartojamas žymimasis artikelis atlieka kvantifikacinę funkciją (pavyzdys autorės, Pană Dindelegan 2013: 290):

(158) *Balena este un mamifer (rum.)*
Banginis-DEF yra INDF žinduolis
'Banginiai yra žinduoliai'

Tokia pati konstrukcija naudojama ir italų kalboje (pavyzdys mano – AK):

(159) *La balena è un mammifero (it.)*
DEF banginis yra INDF žinduolis
'Banginiai yra žinduoliai'

Pavyzdžiai (158) ir (159) yra tipiniai skaičiuotinių daiktavardžių apibūdinamosios generinės referencijos vartojimo atvejai rumunų ir italų kalbose. Tokiuose pasakymuose pateikta informacija yra priskiriama tiesiogiai įvardytam tipui. Kadangi savybė 'žinduolis' priskiriama tiesiogiai tipui 'banginis', negali būti

atvejų, kai ji nebūtų priskirta konkrečiam šio tipo pavyzdžiui. Taigi šiuo atveju referencija yra generinė, t. y. tipo lygmenyje (t.y. kaip identifikuojamą pateikiant tipą).

Aptariant D tipo generinį apibrėžtumą ir jo žymėjimą reikia aptarti skirtumą tarp generinių pasakymų su skaičiuotinių daiktavardžių vienaskaita ir daugiskaita. Apibrėžiamosios skaičiuotinių vardažodžių formos vienaskaitoje gali žymėti tiek apibrėžtą esinį (t. y. turėti referentą tipo pavyzdžio lygmenyje), tiek apibrėžtą tipą (t. y. turėti apibrėžtą referentą tipo lygmenyje). Pvz., tai, kad (158) ir (159) pavyzdžiuose vardažodis *balena / la balena* 'banginis' turi generinę referenciją aišku iš viso sakinio semantikos, o ne iš vardažodžio formos. Literatūroje teigiama, kad skirtingų generinių teiginių konstrukcijos dažnai gali pakeisti viena kitą (plg. Lyons 1999: 181-185). Rumunų ir italų kalbose, priešingai negu anglų kalboje, apibūdinamųjų generinių vardažodžių daugiskaitos formos visuomet žymimos žymimaisiais artikeliais:

- (160) a. *Balenele sunt mamifere marine (rum.)*
 Banginiai-DEF yra žinduoliai jūriniai
- b. *Le balene sono mammiferi marini (it.)*
 DEF banginiai yra žinduoliai jūriniai
 'Banginiai yra jūros žinduoliai'

Nors apibūdinamųjų teiginių vardažodžius (160) pavyzdyje galime priskirti generinio apibrėžtumo tipui, nes jie apibūdina tipą, apimantį visus to tipo pavyzdžius, visgi skirtingos konstrukcijos implikuoja skirtingą koncepto pateikimą pašnekovui (Croft ir D. A. Cruse 2004: 47-49; Langacker 2008: 4). (158) ir (159) pavyzdžiuose eksplicitiškai referuojama į tipą, o (160) – tipo pavyzdžius. Tokiais atvejais kalbėtojas turi galimybę pasirinkti konstrukciją, o apibrėžtumo žymėjimas nuo pasirinktos generinės referencijos konstrukcijos rumunų ir italų kalbose nepriklauso.

Rumunų ir italų kalbose nėra skirtumo tarp konkrečių ir abstrakčių vardažodžių generinio apibrėžtumo žymėjimo. Visi D tipo generiniai junginiai žymimi žymimaisiais artikeliais:

- (161) a. *Dragostea, cu puternica ei componentă culturală,*
 Meilė-DEF su galingą jos komponentą kultūrinį
tinde <...> să fie înlăturată <...> (rum.) DIF:31
 linksta kad būtų eliminuota
- b. *L'amore, con la sua potente componente*
 DEF-meilė su DEF savo galingas komponentas

culturale, tende <...> a essere

kultūrinis linksta būti

accantonato <...> (it.) PALD:27

patraukta į šoną

‘Meilę, ir jos galingą kultūrinį elementą, linkstama <...> eliminuoti <...>’

Vardažodžiai taksonominiuose junginiuose nuo vardažodžių apibūdinamuosiuose junginiuose skiriasi referencijos apimtimi (plg. Holvoet ir Tamulionienė 2006: 20; Farkas ir Swart 2009: 190). Anot autorių, taksonominiai junginiai visuomet turi baigtinę referentų aibę dėl to, kad yra lokalizuoti laike ir erdvėje. Šių vardažodžių apibrėžtumas tiek rumunų, tiek italų kalbose nuosekliai žymimas žymimaisiais artikeliais:

(162) a. *Dacă aici se spune că oamenii urmăresc*
Jeigu čia REFL kalba kad žmonėsDEF persekioja
fericirea <...> (rum.) DIF:133
laimę-DEF

b. *Se lì si dice che gli uomini ricercano la*
Jei ten REFL sako kad DEF žmonės ieško DEF
felicità <...> (it.) PALD:117
laimė

‘Jei čia sakoma, kad žmonės ieško laimės <...>’

Pavyzdyje (162) vardažodis ‘žmonės’ yra apibrėžtas generiškai, tačiau jo referencijos tipas skiriasi nuo vardažodžių referencijos apibūdinamuosiuose generiniuose teiginiuose. Vardažodžio ‘žmonės’ referencija negali apimti visų tipo ‘žmogus’ pavyzdžių, nors tokio pasakymo referentas gali būti specifinis. Manychiau, kad, kaip ir vienaskaitos apibūdinamųjų generinių teiginių atveju, pateiktame pavyzdyje tipo deskripcija konceptualiai suvokiama kaip diskurso referentas, tačiau kalbėtojo pasirinkta daugiskaitos forma leidžia interpretaciją, kad esti tokių tipo ‘žmogus’ pavyzdžių, kuriems pateikto teiginio pritaikyti negalima.

Tiramoji medžiaga rodo, kad rumunų ir italų kalbose ne prielinksniniuose junginiuose⁷¹ esantys be atributinių modifikatorių naudojami abstraktūs daiktavardžiai visuomet yra apibrėžti, jų apibrėžtumas žymimas žymimuoju artikeiliu:

⁷¹Specifiniai apibrėžtumo žymėjimo atvejai prielinksniniuose junginiuose aptariami atskirai 3.4.2 skyriuje.

- (163) a. *[fericirea] este frumusetea la limita*
 [laimė-DEF] yra grožis-DEF iki ribą-DEF
suportabilului, dincolo de care încep
 pakenčiamumo-DEF, toliau nuo kurią prasideda
durerea. (rum.) DIF:132
 skausmas-DEF.
- b. *[la felicità] è la bellezza al limite della*
 [DEF laimė] yra DEF grožis iki riba OF.DEF
sopportabilità al di là della quale comincia
 pakenčiamumas iki nuo ten OF.DEF kuri prasideda
il dolore. (it.) PALD:117
 DEF skausmas
 ‘[laimė] yra grožis ties pakenčiamumo riba, už kurios prasideda
 skausmas’

Manychiau, kad tokia abstrakčių daiktavardžių ‘pakenčiamumas’ ir ‘skausmas’ vartosena šiuose pavyzdžiuose yra artima kitiems generinės referencijos vardažodžiams. Jų apibrėžtumas koduojamas žymimaisiais artikeliais, nes vardažodžiai yra apibrėžti tipo lygmenyje. Įdomu, kad tokia vartosena skiriasi nuo anglų kalbos⁷²:

- (164) *[happiness] it is beauty at the limit of the*
 laimė tai yra grožis prie DEF riba OF DEF
endurable, beyond which pain begins. WWLW:101
 pakenčiamumas už kuri skausmas prasideda

Angliškame pavyzdžio vertime vardažodyje *the endurable* ‘pakenčiamumas’ žymimasis artikelis yra būtinas ne apibrėžtumui žymėti (vardažodis *pain* ‘skausmas’ jame vartojamas be artikelio), o nominalizacijos funkcijai atlikti. Tai, kad vardažodis *pain* vartojamas be determinanto, įrodo, kad šis vardažodis yra generinės referencijos pavyzdys (plg. Lyons 1999: 181 dėl masės ir abstrakčių konceptų generinės referencijos). Skirtingas apibrėžtumo rodiklių vartojimas su generiniais abstrakčiais daiktavardžiais skirtingose kalbose gali būti nulemtas to, kad aptarti generinio apibrėžtumo atvejai yra nutolę nuo prototipinio apibrėžtumo. Kita vertus, tokie pavyzdžiai rodo, kad vardažodžių apibrėžtumo žymėjimas gali priklausyti ir nuo daiktavardžio tipo. Bent generinio apibrėžtumo kontekste galima kelti prielaidą, kad pirmiausiai kalbose

⁷² Anglų kalboje situaciškai apibrėžti referentai, kurių tipo deskripcijos turi vienintelį tipo pavyzdį (*the sun* ‘saulė’, *the moon* ‘mėnulis’) vartojami su žymimaisiais artikeliais (Quirk ir kt. 1985: 156), o generinės referencijos abstraktūs bei masės daiktavardžiai vartojami be artikelio.

žymimas ne tik prototipiniams apibrėžtumo tipams priskiriami vardažodžiai, bet ir tokie vardažodžiai, kurių referentai yra prototipiniai esiniai (konkretūs, turintys savybę ‘apribotas’⁷³). Tokiu atveju, lyginant su anglų kalba, rumunų ir italų kalbų žymimasis artikelis vartojamas kontekstuose, į kuriuos anglų kalbos žymimojo artikelio vartosena nėra išplitusi.

Manychiau, kad rumunų ir italų kalbų tipo lygmenyje apibrėžtų vardažodžių žymėjimas leidžia daryti išvadą, kad aktualiojoje diskurso erdvėje apibrėžtumo požiūriu galima išskirti dviejų tipų referentus: tipo deskripcijos ir tipo pavyzdžio lygmenyje. Pritaikant šiame darbe vartojamą apibrėžtumo sampratą galima teigti, kad jeigu tipo pavyzdžio referento identifikavimui yra svarbus jo susiejimas su tam tikra kognityvine struktūra, tai tipo lygmens referentų apibrėžtumui svarbus TIPO kaip diskurso referento nedviprasmiškas pagrindimas. Natūralu, kad rumunų ir italų kalbose, kuriose apibrėžtumas, kaip matyti iš pavyzdžių, privalomai žymimas tiek tipo pavyzdžio, tiek tipo lygmenyje, generinės referencijos vardažodžiai visuomet naudojami su žymimuoju artikeliu.

Pažymėtina, kad rumunų ir italų kalbose apibrėžtumas tipo lygmenyje žymimas visose, tarp jų adverbialinėse pozicijose, jeigu prieveiksminė konstrukcija nėra reiškiamą prielinksniu junginiu:

- (165) *în restul apartamentului <...> locuiau proprietara,*
 LOC likuși-DEF buto-DEF gyveno šeimininkė-DEF
o poloneză, și fiica ei rubicondă <...> Făceau
 INDF lenkė ir dukra-DEF jos raudonskruostė darė
baie împreună în ficare seară <...> noaptea
 vonią drauge LOC kiekvieną vakarą naktį-DEF
poloneza bea țeapăn, de una
 lenkė-DEF gėrė kietai OF viena
singură <...> (rum.) DIF:28
 vieniša

‘likusioje buto dalyje gyveno šeimininkė, lenkė, ir jos raudonskruostė dukra. Jos maudydavosi drauge kiekvieną vakarą. <...> naktį lenkė baisiai gerdavo, viena <...>’

- (166) *Non solo di giorno, ma anche la*
 NEG tik OF diena bet irgi DEF

⁷³Anot Langackerio, apriboti esiniai yra tokie, kurie suvokiami, kaip turintys vienokias ar kitokias (nebūtinai aiškiai išreikštas) ribas. Tokiems objektams būdingas kontrastas su savo apilinka, vidinė objekto struktūra, o jį įvardijančiam daiktavardžiui – savybė ‘skaičiuotinis’ (Langacker 2008: 136-138).

notte <...> (it.) INDR

naktis

‘Ne tik dieną, bet ir naktį <...>’

Taigi tiek rumunų, tiek italų kalbose nuosekliai žymimaisiais artikeliais koduojamas visų generiškai apibrėžtų ne prielinksniuose junginiuose esančių vardažodžių apibrėžtumas, ir nepriklauso nei nuo generinio apibrėžtumo (D tipo ar taksonominio), nei nuo daiktavardžio tipų.

3.3.8. Neapibrėžtumas

Šio tyrimo metu atlikta pavyzdžių analizė rodo, kad apibrėžtumas rumunų ir italų kalbose nuosekliai žymimas tiek tipo pavyzdžio, tiek tipo lygmenyje. Tuo tarpu neapibrėžtumo raiška nėra tokia nuosekli. Vardažodžių neapibrėžtumas vienaskaitoje nėra žymimas nuosekliai dėl to, kad nežymimasis artikelis rumunų ir italų, kaip ir kitose romanų kalbose, yra skaitvardinės kilmės, todėl gali žymėti tik skaičiuotinių daiktavardžių referentų neapibrėžtumą:

- (167) a. *Bunicii i-am spus că mă întâlnesc cu un Senelei-DEF jai-pasakiau kad REFL sutinku su INDF prieten. (rum.) JS:62*
draugą
- b. *Ho detto che ho un appuntamento con un Pasakiau kad turiu INDF susitikimas su INDF amico. (it.) DS*
draugas
‘Senelei pasakiau, kad susitinku su draugu.’

Kaip skaičiuotinių daiktavardžių yra žymimas ir abstrakčių daiktavardžių konkrečių tipo pavyzdžių neapibrėžtumas:

- (168) a. <...> *filozofii invidiau viața simplă și filosofai-DEF pavydėjo gyvenimą-DEF paprastą ir mulțumită a păstorilor <...>. avem în schimb sotu AL piemenų-DEF turime priešingai de-a face aici cu o fericire terestră, OF-daryti čia su INDF laime žemiška imanentă. (rum.) DIF:133*
imanentiška

- b. <...> *i filosofi invidiavano la vita semplice*
 DEF filosofai pavydėjo DEF gyvenimas paprastas
e appagata dei pastori <...> qui avremmo invece
 ir sotas OF.DEF piemenys čia turime tačiau
a che fare con una felicità terrestre,
 daryti su INDF laimė žemiška
immanente. (it.) PALD:118
 imanentiška
 ‘<...> filosofai pavydėjo paprasto ir sotaus piemenų gyvenimo <...>
 čia gi kalbama apie žemišką, imanentišką laimę’

Vardažodis *O ferire terestră, imanentă / una felicità terrestre, immanente* ‘žemiška, imanentiška laimė’ pristatomas pašnekovui kaip neapibrėžtą referenciją turintis vardažodis. Iš pasakojimo konteksto galima spręsti, kad sotas ir paprastas piemenų gyvenimas suvokiamas kaip vienas iš galimų tipo ‘laimė’ referentų. Neapibrėžiamąją interpretaciją lemia tai, kad galimų tipo ‘laimė’ referentų aibėje referento, kuriam priskiriama savybė ‘žemiškas ir imanentinis’, pašnekovas negali nedviprasmiškai susieti su jokia kognityviniu pagrindu.

Manychiau, kad toks pats konceptualizacijos principas taikytinas ir I tipo generiniams junginiams, kurie rumunų ir italų kalbose žymimi nežymimuoju artikeliu:

- (169) a. *Adevărul este că D. m-a sedus (prin forță și*
 Tiesa-DEF yra kad D. mane-suviliojo per jėgą ir
persuasiune, mai mult așa cum un bărbat seduce
 įtikinėjimą daugiau taip kaip INDF vyras suvilioja
o femeie) <...> (rum.) DIF:17
 INDF moterį
- b. *La verità è che D. mi ha sedotto (con forza*
 DEF tiesa yra kas D. mane suviliojo su jėga
e persuasione, soprattutto così, come un uomo
 ir įtikinėjimas pirmiausia taip kaip INDF vyras
seduce una donna) <...> (it.) PALD:16
 suvilioja INDF moteris
 ‘Tiesa ta, kad D. mane suviliojo (jėga ir atkaklumu, labiau taip kaip
 vyras suvilioja moterį) <...>’

Pasakymas *cum un bărbat seduce o femeie / un uomo seduce una donna* ‘kaip vyras suvilioja moterį’ yra generinis, nes suteikia informacijos apie kiekvieną galimą klasių ‘vyras’ ir ‘moteris’ referentą. Tačiau, kaip diskurso referentas, to-

kiu atveju yra išskiriamas ne tipas (kaip D tipo generinės referencijos atveju), o vienas nespecifinis tipo pavyzdys (plg. Radden ir Dirven 2007: 108). Kadangi nespecifinės referencijos vardažodis gali išskirti bet kurią klasės tipo pavyzdį (*ibid.* 108), apibūdinamieji teiginiai suteikia informacijos apie kiekvieną iš jų. Anot Langackerio, nespecifinės referencijos vardažodžio referentas yra laisvai pasirenkamas iš tam tikros referentų masės, atitinkančios vardažodžiu įvardijamą tipą. Dėl to generiniuose pasakymuose vardažodis su nežymimuoju artikeliu faktiškai nurodo į kiekvieną vardažodžiu įvardijamos klasės narį ir tokiu būdu įgija generinę referenciją (Langacker 1991: 106-107, 2008: 527).

Masės daiktavardžių neapibrėžtumas rumunų kalboje gali būti žymimas nežymimojo artikelio daugiskaitos forma *niște* (Pană Dindelegan 2013: 292-293), tačiau analizuotoje medžiagoje jis dažniausiai neturi jokio žymėjimo:

- (170) *Grupul tăbărî la o masă rezervată, se*
 Grupė-DEF nuskubėjo prie INDF stalą rezervuotą REFL
ceru șampanie <...> (rum.) DIF:136
 užsakė šampano
 ‘Grupelė nuskubėjo prie rezervuoto staliuko, užsisakė šampano <...>’

Italų kalboje masės daiktavardžių neapibrėžtumas dažniausiai žymimas dalies artikeliu:

- (171) *Il gruppo si avventò su un tavolo riservato,*
 DEF grupė REFL nuskubėjo prie INDF stalas rezervuotas
venne ordinato dello champagne <...> PALD:122
 buvo užsakyta PART šampanas

Pavyzdyje (171) vardažodis *dello champagne* ‘šampano’ yra neapibrėžtas, nes jo referentas yra tipo neapibrėžta dalis. Pažymėtina, kad dalies artikelis praneša pašnekovui, kad kalbama apie apibrėžto tipo neapibrėžtą dalį (plg. (Holvoet ir Spraunienė 2012: 95) ir autorių pateikiamą prancūzų kalbos, turinčios tokios pačios kilmės dalies artikelį kaip ir italų kalba, pavyzdį), taigi dalies artikelis eksplacitiškai žymi apibrėžtumą tipo ir neapibrėžtumą tipo pavyzdžio lygmenyje.

Daugiskaitos daiktavardžių neapibrėžtumas rumunų kalboje gali būti žymimas nežymimuoju artikeliu *niște*:

- (172) [*doamna Lucas*] *Avea niște sacoșe mari, venea de*
 ponia Lukas turėjo INDF krepšius didelius grįžo iš
la piață <...> (rum.) JS:19
 loc turgų

‘[ponia Lukas] Turėjo didelius krepšius, grįžo iš turgaus’

Kadangi italų kalba daugiskaitos nežymimojo artikelio neturi, dalies artikelio daugiskaitos forma gali būti vartojamas skaičiuotinių daiktavardžių neapibrėžtumui daugiskaitoje žymėti (Serianni 2006: 178). Plg.:

(173) *Avevo anche un lettore CD e dei*
Turėjau irgi INDF grotuvas CD ir PART
dischi <...> (it.) PALD:25
diskai

‘Taip pat turėjau CD grotuvą ir diskų <...>’

Tiek rumunų daugiskaitos nežymimasis artikelis *niște*, tiek italų kalbos dalies artikelio daugiskaitos forma *dei* išskiria neapibrėžtą referentų kiekį iš galimos referentų aibės, o specifinio neapibrėžtumo atveju žymi, kad išskirta referentų dalis nėra siejama su jokia kognityvine struktūra. Būtent todėl *niște* gali funkcionuoti ir kaip dalies artikelis rumunų kalboje (plg. Pană Dindelegan 2013: 292). Įdomu tai, kad tradiciškai italų kalbos gramatikose nežymimojo artikelio paradigmoje dalies artikelio daugiskaita nėra pateikiama (plg. Serianni 2006: 178), o rumunų kalbos nežymimojo artikelio paradigmoje nežymimasis artikelis *niște* pateikiamas visuomet (plg. Pană Dindelegan 2013: 292). Nors italų kalbos dalies artikelis ir rumunų kalbos artikelis *niște* (bei jo supletyvinė genityvo-datyvo forma) yra skirtingos kilmės, jie abu kalboje atlieka identiškas funkcijas. Tokia vartoseną patvirtina hipotezę (plg. Spraukienė 2011: 160), kad masės daiktavardžių ir skaičiuotinių daiktavardžių neapibrėžto kiekio nurodymas turėtų būti traktuojama kaip ta pati gramatinė funkcija universalioje apibrėžtumo reikšmių konfigūracijoje. Vis dėlto reikia pripažinti, kad nors artikelis *niște* yra pateikiamas kaip nežymimojo artikelio paradigmos dalis (plg. Pană Dindelegan 2013: 292), jis vartojamas ganėtinai retai, t. y. daugiskaitos neapibrėžtų vardažodžių neapibrėžtumas rumunų kalboje nėra privalomai žymimas. Dažniau neapibrėžti vardažodžiai rumunų kalboje daugiskaitoje vartojami be artikelio, nors jo vartojimas ir būtų gramatiškas:

(174) *In picioare avea sandale decupate* <...> (rum.) DIF:66
LOC kojas turėjo basutes atviras

‘Kojas buvo apsiavusi atviromis basutėmis’

Pavyzdyje (174) vardažodis *sandale decupate* ‘atviros basutės’ įveda į diskursą referentą, kuris pristatomas pašnekovui kaip neidentifikuojamas. Vis dėlto jo

neapibrėžtumas nėra žymimas nežymimuoju artikeliu. Tai, kad apskritai daugiskaitos neapibrėžti vardažodžiai dažniau vartojami be artikelio leidžia daryti išvadą, kad neapibrėžtumas (priešingai negu apibrėžtumas) rumunų kalboje nėra nuosekliai žymimas. Nors nedidelis artikelio *niște* vartojimo pavyzdžių kiekis neleidžia daryti galutinių išvadų, panašu, kad su šiuo artikeliu (tiek daugiskaitos, tiek masės daiktavardžių atveju) linkstama vartoti neapibrėžtus specifinius referentus turinčius vardažodžius.

Daugiskaitos I generinių pasakymų analizuotoje rumunų kalbos medžiagoje neaptikta. Kaip pažymi Lyonsas, kalbos daugiskaitoje leidžia arba I, arba D tipo generines konstrukcijas, bet ne abi drauge (kaip vienaskaitos atveju) (Lyons 1999: 193). Kaip matyti iš generinių junginių analizės, rumunų kalbą galima priskirti prie daugiskaitos D generines konstrukcijas leidžiančių kalbų. Tokių konstrukcijų neapibrėžtų vardažodžių daugiskaitos formos, nors ir leidžia identifikuoti tipą, kaip ir vienaskaitos atveju, gali būti analizuojamos kaip neapibrėžto elementų skaičiaus išskyrimas iš visos galimų referentų aibės ir niekada neturės generinės referencijos:

- (175) *O să-ncep să livrez ziare <...> (rum.) JS:20*
 Pradėsiu kad nešiočiau laikraščius
 'Pradėsiu nešioti laikraščius <...>'

Baigiant skyrių apie neapibrėžtumo raišką rumunų ir italų kalbose, reikia pastebėti, kad kaip ir apibrėžtumo raiška, vardažodžių neapibrėžtumas gali priklausyti nuo dinamiško požiūrio taško diskurse. Rumunų ir italų kalbose identifikuojamas ir unikalus esinys gali būti pristatomas ir žymimas kaip neapibrėžtas, jeigu jis pristatomas iš kito požiūrio taško:

- (176) a. *Toată școala vorbește despre cum o bătrână*
 Visa mokykla kalba apie kaip INDF senolė
de șaptezeci și șase de ani i-a speriat
 OF septyniasdešimt ir šešis OF metus jį-išgąsdino
pe Barry Kent <...>(rum.) JS:97
 Barį Kentą
 'Visa mokykla šneka apie tai, kaip septyniasdešimt šešerių metų senolė išgąsdino Barį Kentą <...>'
- b. *La storia che una donna di*
 DEF istorija kad INDF moteris OF
settantasei anni ha spaventato Barry
 septyniasdešimt šešerių metai išgąsdino Baris

Kent <...> *ha fatto il girro della scuola (it.) DS*
 Kentas padarė DEF juokas OF.DEF mokykla
 ‘Istorija, kaip septyniasdešimt šešerių metų moteris išgąsdino Barį
 Kentą <...> sukėlė juoką mokykloje’

Pavyzdyje (176) vardažodžiai *o bătrână de șaptezeci și șase de ani / una donna di settantasei anni* ‘septyniasdešimt šešerių metų senolė’ yra specifiški ir kalba apie pagrindinio romano veikėjo močiutę. Pasakotojas vardažodžio *o bătrână / una donna* referentą galėtų pašnekovui pristatyti kaip identifikuojamą ir apibrėžtą (anaforiškai, reliaciškai ar situaciškai)⁷⁴. Tokį konstrukcijos pasirinkimą lemia tai, kad požiūrio taškas šioje pasakojimo dalyje iš pasakotojo perkeliamas jo bendramoksliams. Taigi pasakotojui (ir klausytojui) identifikuojamas referentas iš perkeltąjo požiūrio taško perspektyvos pristatomas kaip neapibrėžtas, nors ir specifinis.

3.4. Daiktavardiniai junginiai be determinantų

Iki šiol aptarti atvejai rodo, kad šiuolaikinėse rumunų ir italų kalbose su artikeiliais vartojami daiktavardiniai junginiai yra pagrįsti, taigi jie yra vardažodžiai, presuponuojantys diskurso referento egzistavimą aktualioje diskurso erdvėje (plg. Langackerio ir kitų kognityvistų vartojamą grindžiamosios predikacijos terminą (Langacker 1999: 229; Mikulskas 2006, 2009)). Vis dėlto, tiek rumunų, tiek italų kalbose yra daiktavardinių junginių, kurie vartojami be jokių determinantų. Ne visi tokie junginiai vartojami nereferentiškai, todėl šiame poskyryje bus aptariama daiktavardinių junginių be determinantų vartoseną ir jų santykis su apibrėžtumu⁷⁵. Rumunų ir italų kalbose be aptartų neapibėžiamosios referencijos vardažodžių galima išskirti dvi daiktavardinių junginių be determinantų grupes: daiktavardiniai junginiai veiksmažodiniuose junginiuose ir daiktavardiniai junginiai prielinksniniuose junginiuose.

3.4.1. Daiktavardžiai veiksmažodiniuose junginiuose

Nereferentiškai rumunų ir italų kalbose vartojami daiktavardžiai, kurie drauge su veiksmažodžiu konceptualiai profilioja procesą:

⁷⁴Pvz., rumunų kalboje gramatiškai būtų galima tokia konstrukcija su apibrėžiamąja deskripcija: <...> *despre cum bunica care are șaptezeci și șase de ani* <...> (‘<...> apie tai, kaip senelė DEF, kuriai septyniasdešimt šešeri metai <...>’)

⁷⁵Šiame skyriuje atskirai nebeaptariami tikriniai vardai.

(177) *După vreo două săptămâni deja mă plictisem de Po*
 Po išties dvi savaites jau REFL nuobodžiavau OF
ea, nu de o astfel de legătură aveam
 jos NEG OF INDF tokį OF ryšį turėjau
nevoie <...> (rum.) DIF:61
 poreikį

‘Po maždaug dviejų savaitių ji man jau kėlė nuobodulį, ne tokio ryšio man reikėjo <...>’

(178) *Faccio finta di essere un parente. (it.) DS*
 Darau apsimetimas OF būti INDF giminaitis
 ‘Apsimetu besąs giminaitis’

Kadangi rumunų ir italų kalbose objekto pozicijoje esančio vardažodžio apibrėžtumas gali būti žymimas tiek tipo, tiek tipo pavyzdžio lygmenyje, apibrėžtas vardažodis vienskaitoje būtų vartojamas su žymimuoju artikeliu⁷⁶. Literatūroje minimi junginiai su įvairiais veiksmažodžiais ir daiktavardžiais, kuomet veiksmažodiniam junginiui priklausantis daiktavardis vartojamas be jokio determinanto (Serianni 2006: 83). Maiden ir Robustelli aiškina, kad tokiuose junginiuose svarbi tik „bazinė daiktavardžio reikšmė, o ne esiniai (angl. *entities*), žymimi daiktavardžiu“ (Maiden ir Robustelli 2000/2007: 70). Taigi toks daiktavardis vartojamas nereferentiškai, jo bazinę reikšmę inkorporuoja valdantysis veiksmažodis, drauge su daiktavardžiu profiliuojantis procesą⁷⁷.

Vis dėlto, daiktavardžiai juos inkorporuojančiuose⁷⁸ junginiuose rumunų kalboje dažniausiai, o italų kalboje visuomet naudojami su apibrėžtumo rodikliu, jeigu daiktavardis turi modifikatorių:

- (179) a. <...> *de parcă nu eu, ci el ar fi avut nevoie*
 tartum NEG aš bet jis būtų turėjęs poreikį
irepresibilă să se exprime pe sine. (rum.) DIF:131
 nesulaikomą kad REFL išreikštų save
 ‘<...> tartum ne man, o jam būtų nepaprastai reikėję išreikšti save’
- b. *Infatti, siccome faccio la raccolta di francobolli,*
 Iš tiesų kadangi darau DEF rinkimas OF pašto ženklai
sono anch'io un filantropo. (it.) DS
 esu ir-aš INDF filantropas
 ‘Iš tiesų, kadangi renku pašto ženklus, ir aš esu filantropas’

⁷⁶ Italų kalboje objekto pozicijoje be determinanto gali būti vartojami tik neapibrėžti masės daiktavardžiai.

⁷⁷ Tokia pati išvada daroma ir naudojant kitas, ne kognityvines, prielaidas (Korzen 1996: 89).

⁷⁸ Dėl termino žr. (Espinal ir McNally 2011).

Manychiau, kad tokia vartoseną atsiranda dėl to, kad prototipiškai modifikatoriai daiktavardiniuose junginiuose implikuoja tam tikros esinių (realių ar abstrakčių) aibės egzistavimą (jeigu yra nesulaikomas poreikis, tuomet turėtų būti ir kitoks – sulaikomas). Toks daiktavardinis junginys laikytinas vardažodžiu, todėl žymimas ir jo apibrėžtumas (ar neapibrėžtumas, jeigu kalbėtojas vardažodį pristatytų kaip pašnekovui neidentifikuojamą).

Lyginant inkorporuojančių veiksmažodžių pavyzdžius rumunų kalboje su itališkais, galima pastebėti, kad nors bendri principai (schematinė veiksmažodžio reikšmė, abstraktūs neapriboti daiktavardžiai) yra būdingi abiem kalboms, tačiau pačios inkorporuojančios konstrukcijos kalbose nebūtinai sutampa. T. y. jei veiksmažodis sudaro daiktavardį inkorporuojančią konstrukciją vienoje kalboje, nebūtinai ji turės atitikmenį kitoje. Apskritai rumunų kalboje inkorporuojančios veiksmažodinės konstrukcijos gerokai dažnesnės, manychiau, kad tai gali lemti ir didesnis, lyginant su italų kalba, tokių konstrukcijų sugramatinimo laipsnis. Pirmiausia, rumunų kalboje esti inkorporuojančių konstrukcijų, kuriose daiktavardis turi modifikatorių:

- (180) *Am încercat să facem puțină curățenie în*
 ieškojau kad padaryčiau mažą tvarkymą LOC
dormitor <...> JS:109
 miegamąjį
 ‘Bandėme truputį aptvarkyti miegamąjį’

O italų kalboje esti minimalių porų, rodančių, kad tas pats veiksmažodžius su tuo pačiu daiktavardžiu gali, tačiau nebūtinai sudaro inkorporuojantį junginį:

- (181) a. *far piacere a qualcuno*
 daryti malonumas kam nors
 ‘ką nors pamaloninti’
 b. *far un piacere a qualcuno*
 daryti INDF malonumas kam nors
 ‘daryti kam nors paslaugą’

Tai, kad inkorporuojančios konstrukcijos nuo junginio su artikeliu skiriasi sugramatinimo laipsniu rodo ir tokie pavyzdžiai:

- (182) *Merg la mare de ficare dată singur și de*
 Vykstu prie jūrą OF kiekvieną kartą vienas ir OF
ficare dată fac plajă complet
 kiekvieną kartą darau paplūdimį visiškai

gol <...> (*rum.*) *DIF:160*

nuogas

‘Kiekvieną kartą prie jūros keliauju vienas ir kiekvieną kartą deginuosi visiškai nuogas’

Novelės vertime į italų kalbą inkorporuojamoji konstrukcija nevertinama:

- (183) *Vado al mare ogni volta da solo e*
Keliauju į.DEF jūra kiekvienas kartas vienas ir
ogni volta prendo il sole completamente
kiekvienas kartas imu DEF saulė visiškai
nudo <...> (*it.*) *PALD:144*
nuogas

Vis dėlto analogišką rumuniškai konstrukciją galima rasti šnekamojoje italų kalboje (citata iš internetinės pokalbių svetainės italų kalba):

- (184) <...> *scherzo non faccio spiaggia, io faccio solo*
juokauju NEG darau paplūdimys aš darau tik
campagna e montagna (it.)
užmiestis ir kalnai
‘<...> juokauju, aš nesideginu, aš tik einu į lygumų ir kalnų žygius’

Taigi, didėjant konstrukcijos gramatiškumo laipsniui, joje esantis daiktavardis vartojamas bazine savo reikšme, nereferentiškai, ir neprofiluuoja diskurso referento. Tam, kad tokiuose junginiuose būtų vartojamas žymimasis artikelis, jis turėtų būti perėjęs visas Greenbergo aptartas artikelio raidos stadijas ir tapęs nebe apibrėžtumo, o daiktavardiškumo rodikliu.

Inkorporuojamos konstrukcijos visuomet sudaromos su abstrakčiais veiksmažodžiais⁷⁹. Italų kalboje jos sudaromos su veiksmažodžiu *fare* ‘daryti’. Rumunų kalboje tokie inkorporuojančių veiksmažodžių funkcijas dažnai atlieka veiksmažodžiai ‘daryti’ bei ‘turėti’, tačiau esti junginių ir su kitais veiksmažodžiais:

- (185) *Dacă aș ști karate* <...> (*rum.*) *JS:41*
Jeigu žinočiau karate

⁷⁹Espinal ir McNally priena prie tokios pačios išvados dėl atitinkamų konstrukcijų ispanų ir katalonų kalbose naudodamos sintaksinę junginių ir semantinę junginio dėmenų analizę (Espinal ir McNally 2011: 125). Jų teigimu, sintaksinė ir semantinė inkorporuojančių veiksmažodžių junginių struktūra skiriasi. Semantiniu požiūriu sintaksinio objekto reikšmė inkorporuojama į veiksmažodžio reikšmę ir ją papildo. Būtent todėl inkorporuojančių veiksmažodžių reikšmė visuomet yra abstrakti. Ispanų ir katalonų kalbose tokią funkciją gali atlikti tik ‘turėjimo’ reikšmę turintys veiksmažodžiai (*ibid.* 125).

‘Jei mokėčiau karate <...>’

- (186) *Colegii mei <...> puneau muzică și*
Kolegos-DEF mano dėdavo muziką ir
dansau <...> (rum.) DIF:7
šokdavo
‘Mano kolegos <...> paleisdavo muziką ir šokdavo’

Su veiksmažodžiu nereferentiškai vartojamam daiktavardžiui semantiniai apribojimai yra mažesni, tačiau dažniausiai tai būna abstraktūs daiktavardžiai arba reifikuotų veiksmy pavadinimai:

- (187) *Eu cred că avem nevoie de ambele feluri de*
Aš tikiu kad turime poreikį OF abu tipus OF
fericire <...> (rum.) DIF:134
laimę
‘Tikiu, kad mums reikia abiejų laimės tipų’

- (188) *Azi am făcut curățenie în casă împreună cu*
Šiandien dariau tvarkymą LOC namus drauge su
tata. (rum.) JS:71
tėtį-DEF
‘Šiandien drauge su tėčiu valiau namus’

Tačiau pasitaiko ir konstrukcijų su neabstrakčiais daiktavardžiais⁸⁰:

- (189) *Acum mama are gripă. (rum.) JS:13*
Dabar mama-DEF turi gripą
‘Dabar gripu serga mama’

Anot Korzeno, tyrusio tokio tipo konstrukcijas italų kalboje, tokie daiktavardžiai atlieka nereferentinę veiklos specifikuojančią funkciją (Korzen 2003: 49). Taigi objektą inkorporuojantys veiksmažodžiai yra tipologiškai paplitęs reiškinys, kurio daiktavardinis dėmuo yra nereferentiškai vartojamas daiktavardis. Tokio dėmens tyrimas apibrėžtumo atžvilgiu yra nerelevantiškas, o artikelių vartojimas tokiuose sintaksiniuose kontekstuose žymėtų paskutinę jų raidos stadiją, kurioje artikeliai praranda referentų koordinavimo funkciją ir tampa daiktavardiškumo rodikliais.

⁸⁰Taip pat plg. (186) pavyzdį.

3.4.2. Prielinksninių junginių valdomų vardažodžių apibrėžtumo žymėjimas

Antroji didelė daiktavardžių, vartojamų be apibrėžtumo rodiklių, grupė rumunų ir italų kalbose yra prielinksniniai junginiai, tad kaip ir inkorporuojamųjų veiksmažodinių junginių atveju, reikalinga atskirai aptarti tokių prielinksnių valdomų daiktavardžių santykį su apibrėžtumu ir jo žymėjimu. Šio tyrimo metu analizuoti pavyzdžiai leidžia daryti išvadą, kad daiktavardžius prielinksniniuose junginiuose kognityvinės gramatikos požiūriu galima skirstyti į tris grupes: neapibrėžiamosios referencijos vardažodžiai, apibrėžiamosios referencijos vardažodžiai ir nereferentiniai daiktavardžiai.

Rumunų kalboje žymimasis artikelis nevartojamas prielinksniniuose junginiuose, kuriuose daiktavardis neturi modifikatoriaus. Tačiau tiriamosios medžiagos analizė rodo, kad tokiu atveju vardažodžių neapibrėžtumas tipo pavyzdžio lygmenyje visuomet žymimas nežymimuoju artikeliu tiek rumunų, tiek italų kalbose⁸¹:

- (190) a. <...> *ca legănatul pe un*
kaip supimasis-DEF ant INDF
balansoar <...> (rum.) DIF:34
supamają kėdę
- b. *come il cullarsi su una sedia*
kaip DEF supimasis ant INDF kėdė
a dondolo <...> (it.) PALD:29
supimuisi
'kaip supimasis ant supamosios kėdės'

Prielinksninio junginio priedas pavyzdyje (190) yra neapibrėžiamosios nespecificinės referencijos vardažodis. Pašnekovas negali identifikuoti šio vardažodžio referento, tačiau vardažodis yra grįstas, todėl pašnekovui referentas pristatomas kaip (galimai) egzistuojantis. Taigi, nors rumunų kalboje gramatiškai įmanomas junginys be determinanto *pe balansoar*, šiuo atveju nežymimojo artikelio kalbėtojas praleisti negali, nes pasikeistų sakinio reikšmė: vardažodis *balansoar* būtų interpretuojamas kaip apibrėžtas (tipo pavyzdžio arba tipo lygmenyje). Manychiau, kad privalomas neapibrėžiamųjų artikelių vartojimas su neapibrėžtais vardažodžiais prielinksniniuose junginiuose rodo, kad apibrėžtumas prielinksniniuose rumunų kalbos junginiuose visgi yra žymimas⁸², o žy-

⁸¹Daugiskaitos daiktavardžių neapibrėžtumas rumunų ir italų kalbose nėra nuosekliai žymimas jokioje sintaksinėje pozicijoje, tad, siekiant kuo aiškiau parodyti apibrėžtumo rodiklių distribuciją prielinksniniuose junginiuose, pateikiami daiktavardžių vienaskaitos pavyzdžiai.

⁸²Priešingą interpretaciją pateikia Hansenas (2004: 54).

mėjimo opoziciją juose sudaro nežymimasis artikelis ir nulinė žymimojo artikelio forma.

Nors neapibrėžtumo žymėjimas rumunų ir italų kalbos prielinksniuose junginiuose sutampa, apibrėžtų vardažodžių ir nereferentiškai vartojamų daiktavardžių skirtis šiose kalbose yra koduojama skirtingai. Junginiuose, kurių struktūra N + PREP + N, vardažodžiai rumunų kalboje prie junginio prado visuomet jungiami semantinę reikšmę turinčiu prielinksniu, o nereferentiniai daiktavardžiai – prielinksniu *de*⁸³:

(191) *Dar când cunoști cea mai minunată femeie din*
Bet kai pažįsti ART.DEM gražiausią moterį iš
lume <...> (rum.) DIF:112
pasaulį
'Bet kai sutinki pačią gražiausią moterį pasaulyje <...>'

(192) <...> *și l-ar lăsa inocent ca un creier de*
ir jį-paliktų nekaltą kaip INDF protą OF
copil <...> DIF:112
vaiką
'<...> ir jis [protas] liktų nekaltas kaip vaiko <...>'

Nors sintaksiškai tokie junginiai turi tokią pačią struktūrą, jie yra nevienareikšmiai apibrėžtumo atžvilgiu. Pavyzdyje (191) junginys *din lume* atlieka referento atskaitos taško funkciją. Jo referentas 'pasaulis' yra grįstas situaciškai ir yra semantiškai apibrėžtas, nors neturi formalaus apibrėžtumo rodiklio. Prie junginio prado šis daiktavardis jungiamas semantinę reikšmę 'iš' turinčio prielinksniu. Kita vertus, antrajame pavyzdyje vardažodis *copil* 'vaikas' negali būti traktuojamas kaip referentiškas. Sakinyje nėra kalbama apie jokių konkretų vaiką, nėra kalbama apie visą vaikų klasę apskritai: tiesiog *de copil* čia atlieka klasifikacinę funkciją žymėdamas proto atmainą – vaiko protą. Manychiau, kad (192) pavyzdyje daiktavardis naudojamas nereferentiškai, todėl prie junginio prado jis jungiamas prielinksniu *de*. Anot Panos Dindelegan (2013: 347), prielinksnis *de* rumunų kalboje prisijungdamas daiktavardžius be determinanto (angl. *bare nouns*), yra posesyvinio ryšio potipis, atliekantis „tipą ar savybę

⁸³ Žinoma, daiktavardžio referentiškumas *de* junginiuose priklauso nuo junginio funkcijos. Rumunų kalboje vardažodžiai gali būti valdomi šio prielinksniu, kai prielinksninį junginį prisijungia veiksmažodžio forma. Pvz., taip reiškiamas agentas neveikiamosios rūšies konstrukcijoje: <...> *atât femeile descrise de Salinge* <...> DIF:12 (<...> tiek Salingerio aprašytų moterų <...>).

nurodančio genityvo funkciją“ (Pană Dindelegan 2013: 347). Koptjevskaja-Tamn (2005) juos vadina „negrindžiamaisiais genityvais“⁸⁴.

Nereferentinių junginių žymėjimo prielinksninėse konstrukcijose rumunų kalboje nekeičia ir atributiniai modifikatoriai:

- (193) <...> *pretext, de fapt, pentru o desfășurare de*
 pretekstas faktiškai FOR INDF paroda OF
imagerie suprarrealistă cum rareori poți vedea
 paveikslėlius siurrealistinius kaip retai gali pamatyti
într-un singur loc. (rum.) DIF:50
 LOC-INDF vieną vietą
 ‘<...> pretekstas, tiesą sakant, siurrealistinių kūrinių parodai, kokią re-
 tai gali pamatyti vienoje vietoje <...>’

Tuo tarpu vardažodžių apibrėžtumas prielinksniniuose junginiuose visuomet žymimas žymimuojų artikeliu, jeigu vardažodis turi atributą, toks pavyzdžiui būtų reliaciškai apibrėžtas vardažodis:

- (194) <...> *asta era trei sferturi din pälăvrăgeala*
 tai buvo trys ketvirčiai iš kalbą-DEF
lor. DIF:120
 jų
 ‘<...> tai buvo trys ketvirčiai jų kalbos’

Galiausiai, tai, kad rumunų kalboje atributiniai prielinksniniai junginiai su prielinksniu *de* semantiškai skiriasi nuo prielinksninių junginių su kitais prielinksniais, matyti ir iš jų distribucijos. Junginiai su prielinksniu *de* rumunų kalboje niekada nevartojami reliacinio apibrėžtumo atvejais, t. y. siejant grindžiamąjį vardažodį su kitu diskurso referentu:

- (195) <...> *algele prelungi care <...> se-ngroasă în*
 dumbliai-DEF pailgi kurie REFL-storėja LOC
apa verde, gelatinoasă, de pe fundul
 vandenį-DEF žalią drebutinį OF ant dugną-DEF
mărilor. (rum.) DIF:13
 jūrų-DEF
 ‘<...> pailgi dumbliai, kurie storėja žaliame, drebučių pavidalo jūros
 dugno vandenyje’

⁸⁴ Angl. *non-anchoring genitives*.

Pavyzdyje (195) vardažodis *apa* ‘vanduo’ turi du atributinius būdvardžius ir vieną prielinksniu junginiu reiškiamą atributinę frazę. Prielinksninį junginį sudaro priklausomas prielinksninis junginys, sudarytas iš prielinksnio ir daiktavardinio junginio. Kadangi daiktavardinis junginys yra apibrėžtas ir siejamas su kognityviniu pagrindu (vardažodžio ‘dugnas’ atskaitos taškas ‘jūrų’ gali būti priskiriamas generiniam apibrėžtumo tipui), toks junginys negali būti tiesiogiai prijungiamas prielinksniu *de* kaip atributinis modifikatorius. Kognityvinės gramatikos terminais atributinio modifikatoriaus, kurio pradas yra *de*, priedas negali būti grįstas esinys, tačiau gali būti lokatyvinis ryšys (angl. *relationship*), kurį šiuo konkrečiu atveju profiliuoja prielinksnis *pe* ‘ant’.

Tuo tarpu italų kalboje daiktavardžio referentiškumas neapriboja galimo vartoti prielinksnio. Vardažodžių apibrėžtumas juose gali, tačiau neprivalo būti koduojamas žymimuoju artikeliu, o nereferentiniai junginiai su determinantais nevartojami. Plg. pavyzdžius:

- (196) *Quando però conosci la donna la più straordinaria*
 Kai tačiau pažįsti DEF moteris DEF nuostabiausia
al mondo <...> (it.) PALD:96
 LOC.DEF pasaulis
 ‘Kai vis dėlto pažįsti pačią gražiausią moterį pasaulyje <...>’

Bet:

- (197) *Al mattino, vicino ai muri in pietra del*
 LOC.DEF rytas šalia į.DEF sienos LOC akmuo OF.DEF
castello <...> (it.) PALD:108
 pilis
 ‘Ryte prie mūrinių pilies sienų <...>’

Pavyzdyje (196) prielinksniniame junginyje esančio vardažodžio *mondo* ‘pasaulis’ referentą klausytojas gali identifikuoti, todėl su juo vartojamas žymimasis artikelis. (197) pavyzdyje vardažodis *pietra* ‘akmuo’ vartojamas nereferentiškai, jam apibrėžtumo kategorija neaktuali, todėl su juo joks determinantas nėra vartojamas. Vis dėlto, nors didžioji dalis apibrėžtų vardažodžių italų kalbos prielinksniniuose junginiuose vartojami su žymimuoju artikeliu, yra pavyzdžių, su daiktavardžiu nevartojamas joks determinantas, nors daiktavardis vartojamas referentiškai:

- (198) *Oggi pomeriggio è passato l'ispettore della*
 Šiandien popiet praėjo DEF-inspektorius OF.DEF

scuola: mi ha beccato in giardino, su una sedia
 mokyklos mane užtiko LOC sodas ant INDF kėdė
a sdraio. (it.) DS
 gulėjimui

‘Šiandien po pietų pro šalį ėjo mokyklos inspektorius: jis mane užtiko sode ant gulto’

Pavyzdyje (198) daiktavardis *giardino* ‘sodas’ turi referentą, tokio vardažodžio apibrėžtumas galėtų būti priskirtas inferentiniam apibrėžtumo tipui, tačiau jis vartojamas be determinanto. Vis dėlto, priešingai negu rumunų kalboje, tokia vartosena italų kalboje nėra apibendrinta nei pagal apibrėžtumo tipą, nei pagal junginyje esantį prielinksni. Plg.:

(199) *Ieri sera dei vicini irresponsabili hanno fatto*
 Vakar vakare PART kaimynai neatsakingi padarė
la festa del falò nel giardinetto dietro
 DEF šventė OF.DEF laužas LOC.DEF sodelis už
casa! (it.) DS
 namas

‘Vakar vakare neatsakingi kaimynai surengė laužų šventę sodelyje už namo!’

Tenka pripažinti, kad šiame tyrime aptariamas apibrėžtumo žymėjimas pagal apibrėžtumo tipus negali paaiškinti tokio žymimųjų artikelių variantiškumo italų kalbos prielinksniniuose junginiuose. Žymimojo artikelio vartojimas ar išleidimas su prielinksnių valdomais vardažodžiais italų kalboje nepriklauso nuo apibrėžtumo tipo ir, šiuo atžvilgiu, yra nenuoseklus.

3.5. Apibendrinimas

Apibendrinant apibrėžtumo žymėjimą rumunų ir italų kalbose galima pastebėti, kad jose apibrėžtumo ir neapibrėžtumo žymėjimas nėra simetriškas. Rumunų ir italų kalbos iš esmės nuosekliai (eksplicitiškai arba kontrasto principu) žymi apibrėžtumą tipo pavyzdžio lygmenyje tiek vienaskaitoje, tiek daugiskaitoje. Apibrėžtumo žymėjimas yra nuosekliai išplėstas ir tipo lygmenyje.

Rumunų ir italų kalbų apibrėžtumo žymėjimo skirtumų esti prielinksninėse konstrukcijose. Rumunų kalboje tokioje sintaksinėje pozicijoje be atributinių modifikatorių esančių vardažodžių apibrėžtumas žymimuojamiu artikeliu nežymimas. Vis dėlto nuo tikrosios nereferezentinės vartosenos tokius pavyzdžius skiria prielinksnio pasirinkimas. Tuo tarpu italų kalboje apibrėžtumo žymėjimas

prielinksninėse konstrukcijose nėra nuoseklus. Nors apibrėžtus vardažodžius linkstama žymėti žymimaisiais artikeliais, reikalinga papildomai tirti priežastis, kodėl šis žymėjimas nėra apibendrintas.

Neapibrėžtumo raiška nuoseklesnė tik su vienaskaitos skaičiuotiniais daiktavardžiais, jų neapibrėžtumas žymimas visose sintaksinėse pozicijose. Daugiskaitos daiktavardžių neapibrėžtumo žymėjimas yra selektyvus, tikslios priežastys, lemiančios neapibrėžtumo rodiklio pasirinkimą su daugiskaitos ar masės daiktavardžiais priklauso ne nuo apibrėžtumo žymėjimo strategijų, o nuo pragmatinių priežasčių. Rumunų ir italų kalbų kalbotyros tradicijose skirtingai aprašomų rumunų kalbos nežymimojo daugiskaitos artikelio ir italų kalbos dalies artikelio funkcijos ir vartoseną tipologiniu požiūriu sutampa. Šie rodikliai tipologiškai panašūs į kitose, pavyzdžiui, danų, kalbose esančius daugiskaitos / masės neapibrėžtumą žyminčius rodiklius (Spraunienė 2011: 160).

Kadangi neapibrėžti vardažodžiai tipo pavyzdžio lygmenyje gali būti apibrėžti tipo lygmenyje (Holvoet ir Spraunienė 2012: 95), galima kelti klausimą, koks yra apibrėžtų tipo pavyzdžių santykis su apibrėžtumu tipo lygmenyje. Manychiau, kad visus tipo pavyzdžio lygmenyje apibrėžtus vardažodžius reikėtų suvokti kaip semantiškai apibrėžtus ir tipo lygmenyje, nes pašnekovas identifikuodamas konkretų tipo pavyzdį visuomet gali identifikuoti ir jo tipą. Dėl šios priežasties papildomas identifikuojamus esinius žyminčių vardažodžių apibrėžtumo žymėjimas tipo lygmenyje būtų perteklinis. Tokia vartoseną suponuotų tokią referencijos tipų hierarchiją:

Schematinė nereferentinė vartoseną > tipo referencija > tipo pavyzdžio referencija

Matyti, kad nors rumunų ir italų kalbos turi išplėtotą apibrėžtumo raišką, jų žymimojo artikelio vartoseną nėra išplitusi į nereferentinius kontekstus, taigi jis nėra perėjęs į Greenbergo minimą trečiąją artikelio raidos stadiją (Greenberg 1978/1990: 252) ir tapęs specifiškumo ar daiktavardiškumo rodikliu.

Apibrėžtumo žymėjimo analizė rumunų ir italų kalbose patvirtina prielaidą, kad apibrėžtumas yra dinamiškiems (t. y. nuo kalbėtojo komunikacinių tikslų priklausomiems) diskurso referentams būdinga kategorija, galinti apimti tiek konkrečius esinius, tiek identifikuojamus tipus, jeigu jie funkcionuoja kaip diskurso referentai. Apibrėžtų vardažodžių santykis su tikrovės referentais ne visuomet yra unikalus, todėl kalbėtojas dažnai turi laisvę, priklausomai nuo komunikacinių tikslų pristatyti vardažodį kaip apibrėžtą (tipo pavyzdžio ar tipo lygmenyje) ar neapibrėžtą.

4. SEMANTINIAI ŽEMĖLAPIAI

4.1. Semantinio žemėlapiro metodas

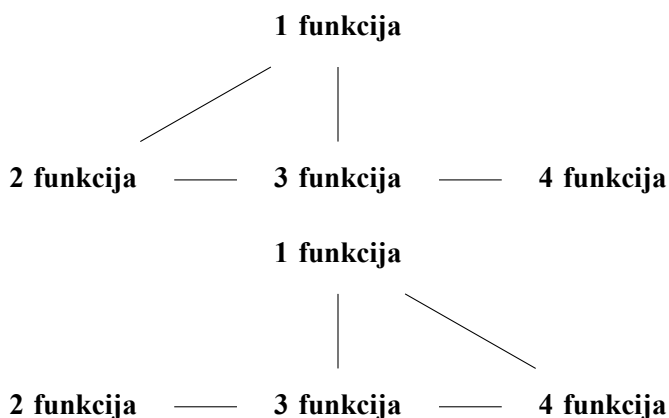
Tiriant gramatines reikšmes, ypač atliekant gretinamąjį tyrimą skirtingose kalbose ar tiriant skirtingų gramatinių elementų reikšmes, itin paranku naudoti Andersono sukurta semantinio žemėlapiro metodą (Anderson 1986). Jį išplėtojęs Haspelmathas (1997: 57-59, 2003) atsiribojo nuo svarstymų apie gramatinių reikšmių monosemiją ir polisemiją ir vietoje jų vartoja funkcijų ir daugiafunkciškumo sąvokas. Daroma prielaida, kad šios funkcijos arba vartojimo tipai yra vieni su kitais susiję nepertraukiamos grandinės principu ir sudaro tam tikrą universalią semantinę erdvę⁸⁵. Kadangi vartojimo tipų sąsajos yra universalios, tokioje semantinėje erdvėje galima apibrėžti skirtingų gramatinių rodiklių (Haspelmatho vadinamų *grams* 'gramemomis') funkcijas (Haspelmath 2003: 213).

Dėl prielaidos, kad visos funkcijos tarp savęs yra daugiau ar mažiau susijusios, semantinio žemėlapiro metodas yra pranašesnis už taksonominį ar struktūralistinį gramatinės reikšmės aprašą. Klasikinis – taksonominis aprašas (ypač būdingas klasikinių lotynų ir senovės graikų kalbų gramatikoms (plg. Bakker 2009: 147-148) nepretenduoja į universalumą. Jis kiekvienam gramatinės reikšmės potipiui duoda pavadinimą (pvz. *dativus possessivus*, *dativus auctoris*, *dativus iudicandis*) ir iš jų padaro atsitiktinį aprašą, nenurodydamas reikšmių potipių tarpusavio ryšių. Dėl šios priežasties sudėtinga lyginti skirtingų gramatinių rodiklių reikšmes sinchroniniu ir diachroniniu požiūriu. Semantinio žemėlapiro metodo privalumai geriausiai atsiskleidžia jį lyginant su struktūralistiniu gramatinės reikšmės aprašu, kuriam pagrindą davė Jakobsono darbai (plg. Jakobson 1984). Kaip pabrėžia Haspelmathas, struktūralistinis reikšmės aprašas dažniausiai pernelyg abstraktus, kad iš jo būtų galima išvesti konkrečias tam tikro gramatinio rodiklio funkcijas bei jas lyginti tarpusavyje (Haspelmath 2003: 213).

Semantinio žemėlapiro metodas ne tik susieja atskirus gramatinių reikšmių tipus ir leidžia lyginti skirtingų tos pačios ar kelių kalbų gramatinių rodiklių funkcijas, bet ir turi prognostinę vertę. Semantinės erdvės sudarymo principas yra gramatines funkcijas išdėstyti pagal panašumo kriterijų taip, kad gautoje semantinėje erdvėje būtų galima pažymėti konkrečių gramatinių rodiklių

⁸⁵Semantinė erdvė dar gali būti vadinama kognityvine erdve (Haspelmath 2003), kadangi manoma, jog universalus gramatinių funkcijų išdėstymas erdvėje atspindi kognityvinę gramatinės reikšmės struktūrą. Iš dalies universalios semantinės erdvės primena kognityvistų sudaromų radialinių tinklų metodą, tačiau papildomai implikuoja funkcijų išdėstymo universalumą.

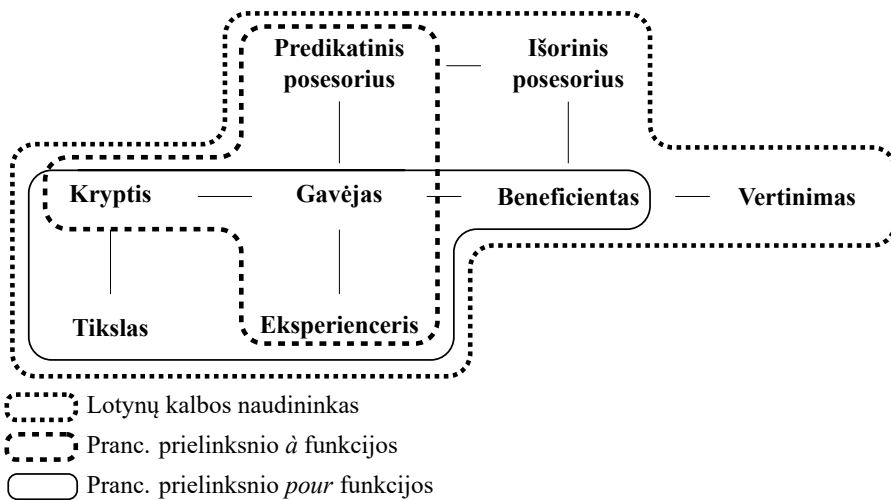
reikšmes (pavyzdys iš Haspelmath 2003: 216):

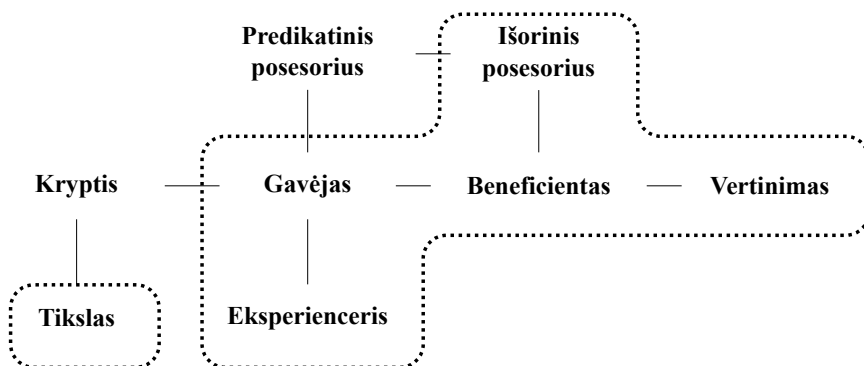
1 pav.: Dvi skirtingos semantinės erdvės

Kaip pažymi Spraunienė, gramatinės „funkcijos ir jų vieta semantiniame žemėlapyje turėtų būti nustatoma dedukcijos būdu remiantis išbaigta gramatinės reikšmės teorija, tačiau tai, žinoma, yra utopija, todėl tenka griebtis indukcijos metodo“ (Spraunienė 2011: 142). Dėl šios priežasties universalios semantinės erdvės dažniausiai sudaromos remiantis gretinamaisiais skirtingų kalbų tyrimais. Tokioje semantinėje erdvėje galima nubraižyti bet kurių gramatinių rodiklių semantinius žemėlapius, jie leidžia vienu metu lyginti ir sinchroninius, ir diachroninius duomenis. Pavyzdžiui, semantinio žemėlapių metodas leidžia patikrinti, kokie rodikliai prancūzų kalboje perėmė išnykusio lotynų kalbos dalyvo funkcijas. Plg. 2 pav. pateiktą semantinį žemėlapi (semantinė erdvė iš Haspelmath 2003, semantinis žemėlapis iš *ibid.* ir mano).

Diachroniniams tyrimams semantinio žemėlapių metodas naudingas dėl jo prognostinės vertės. Jeigu semantinėje erdvėje teisingai sužymėtos A, B ir C gramatinės funkcijos, tuomet rodiklis, žymintis A funkciją, negali įgyti funkcijos C, neįgydamas funkcijos B. Todėl, jei gramatinis rodiklis turi tik funkciją A, galima daryti išvadą, kad plečiantis jo reikšmei, jis gali pradėti žymėti funkciją B ateityje. Kita vertus, jei rodiklis turi tik A ir C funkcijas, galima daryti išvadą, kad funkciją B jis žymėjo praityje, tačiau kalbai keičiantis prarado. Plg. 3 pav. pateikiamą semantinį žemėlapi, iliustruojantį naudininko krypties žymėjimo funkcijos nunykimą lietuvių kalboje (semantinė erdvė iš *ibid.* semantinis žemėlapis A. Holvoeto paskaitų medžiaga).

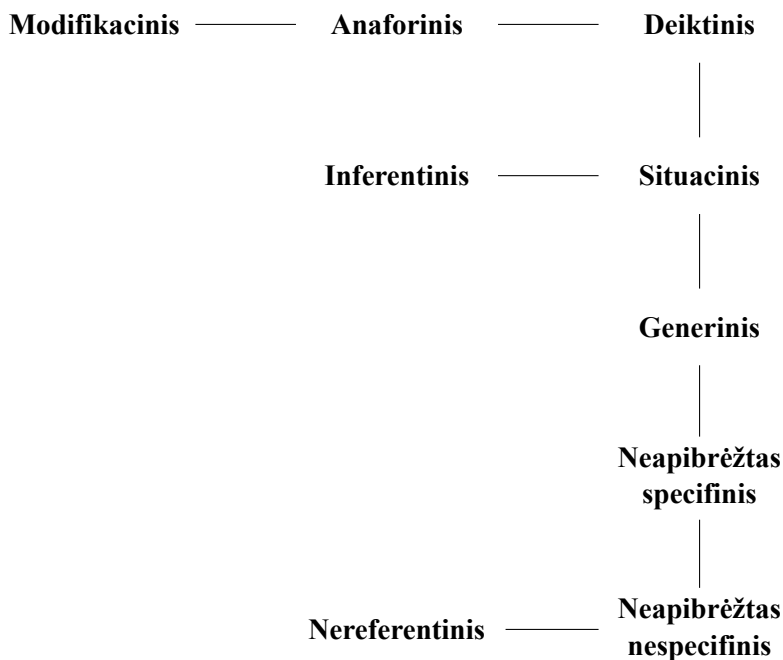
2 pav.: Lot. datyvo ir pranc. prielinksnių *à* ir *pour* funkcijos

3 pav.: Naudininko funkcijos lietuvių kalboje

4.2. Universali apibrėžtumo semantinė erdvė

Universalios apibrėžtumo semantinės erdvės matmenis, remdamasi artikelių vartoseną skandinavų, hebrajų ir anglų kalbose, pirmoji sudarė Spraunienė (2011). Autorės pateikiama universali apibrėžtumo semantinė erdvė (*ibid.* 144) pateikiama 4 pav.

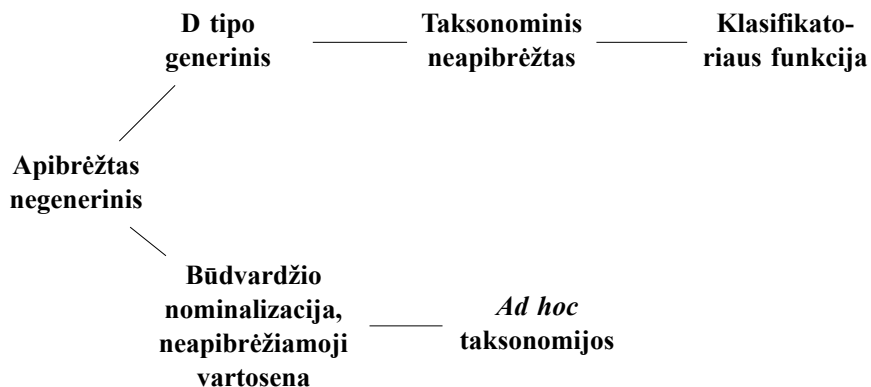

4 pav.: Universali apibrėžtumo semantinė erdvė pagal (Spraunienė 2011: 144)

Autorė teigia, kad apibrėžtumo rodiklis susiformuoja iš rodomojo įvardžio, turinčio arba vėliau įgyjančio anaforinę funkciją. Autorės siūloma kataforinė vartoseną esti prie anaforinės, nes tokios vartosenos atveju referento identifikacija galima, kaip ir anaforinio apibrėžtumo atveju, dėl lingvistinio konteksto. Spraunienė teigia, kad situacinė vartoseną artima deiktinei, o situacinę ir inferentinę vartoseną sieja tas pats referento identifikacijos principas⁸⁶. Generinė vartoseną artima situacinei, nes generinės vartosenos atveju identifikacijai naudojamas tas pats principas tik joje identifikuojami ne „atskiri individai, o individų rūšys, klasės ar tipai“ (*ibid.* 144). Dalis šios semantinės erdvės vėliau tikslinta Holvoeto ir Spraunienės, remiantis skandinavų artikelių ir baltų kalbų apibrėžiamųjų būdvardžių vartojimo duomenimis (Holvoet ir Spraunienė

⁸⁶Autorės vadinamas „bendruoju žinių fondu“.

2012: 93). Patikslinimas pateiktas 5 pav.

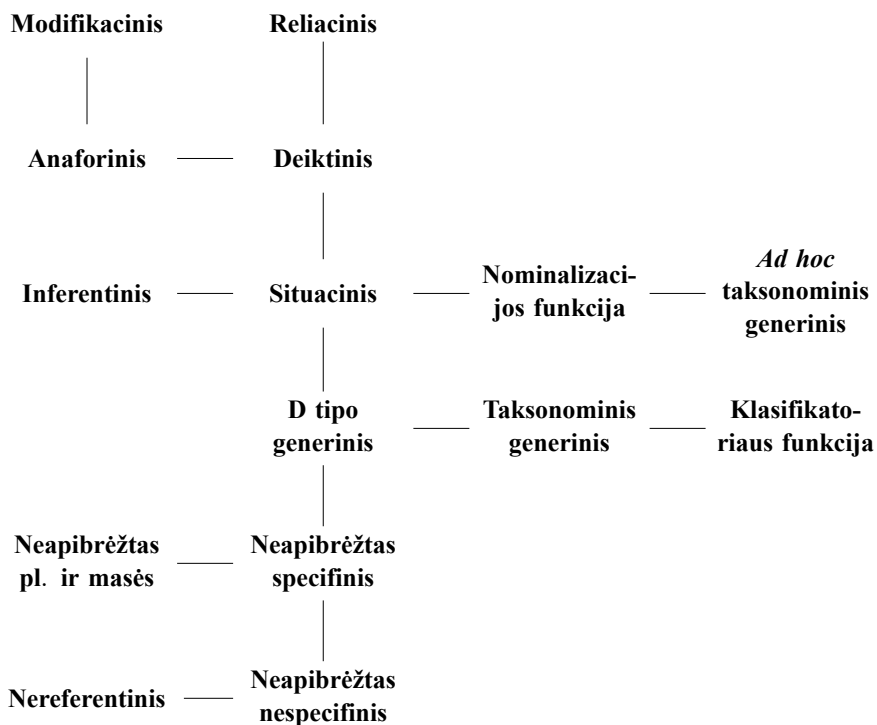
5 pav.: Universalios apibrėžtumo semantinės erdvės patikslinimas pagal (Holvoet ir Spraunienė 2012: 93)

Remiantis šio tyrimo analizės duomenimis, universalią apibrėžtumo semantinę erdvę galima patikslinti. Manoma, kad reliacinis apibrėžtumo tipas yra artimas deiktiniam apibrėžtumo tipui dėl panašaus referento identifikacijos principo. Tiek deiktinio, tiek reliacinio apibrėžtumo atveju vardažodžio referento apibrėžiamąją interpretaciją gali lemti diskurso referento sąsaja su kalbėtoju arba pašnekovo figūromis, pirmuoju atveju reiškiami rodomaisiais, antruoju – savybiniais arba asmeniniais įvardžiais. Kitais atvejais referentas identifikuojamas dėl sąsajos su kitu į aktualiąją diskurso erdvę įtraukiamu ar joje esančiu referentu. Galima kelti klausimą dėl modifikacinio apibrėžtumo vietos universaliojoje diskurso erdvėje. Tipo pavyzdžio lygmenyje apibrėžtų modifikacinio apibrėžtumo atvejų analizė rodo, kad jie gali būti tiek jau įtraukti į aktualiąją diskurso erdvę (artimesni deiktiniam – anaforiniam), tiek identifikuojami dėl sąsajos su ICM (taigi artimesni situaciniam apibrėžtumui). Tikslią šio apibrėžtumo tipo vietą universaliojoje apibrėžtumo semantinėje erdvėje galėtų parodyti kitų kalbų tyrimai.

Rumunų ir italų kalbų pavyzdžių analizė parodė, kad I tipo generinio apibrėžtumo diskurso referentai yra artimesni nespecifiniam neapibrėžtumui, o ne D tipo generiniam apibrėžtumui. Be to, nė viena iš minėtų ar šiame tyrime naudotų kalbų neturi skirtingų neapibrėžtumo ir I tipo generinio apibrėžtumo rodiklių, tad nėra pagrindo šių funkcijų išskirti semantiniame žemėlapyje⁸⁷. Kadangi kalbos, kurios iki šiol buvo naudojamos apibrėžtumo semantiniams

⁸⁷Ši prielaida galėtų būti patikslinta tiriant kitų tipologiškai skirtingų ir genetiškai nesusijusių kalbų neapibrėžtumo rodiklius.

žemėlapiams sudaryti, nedaro formalaus žymėjimo skirtumo tarp specifinio ir nespecifinio neapibrėžtumo, nėra visiškai aišku, kur turėtų būti atidėta daugiskaitos ir masės neapibrėžtumo funkcija. Anot Spraunienės, danų kalbos įvardis *noget / nogle* vartojamas tik su daugiskaitos ir masės specifiniais neapibrėžtais vardažodžiais (Spraunienė 2011: 160). Tad, manyčiau, universalioje semantinėje erdvėje būtų galima išskirti daugiskaitos ir masės neapibrėžtumo funkciją šalia specifinio vienaskaitos daiktavardžių neapibrėžtumo. Patikslinta apibrėžtumo semantinė erdvė pateikiama 6 pav.

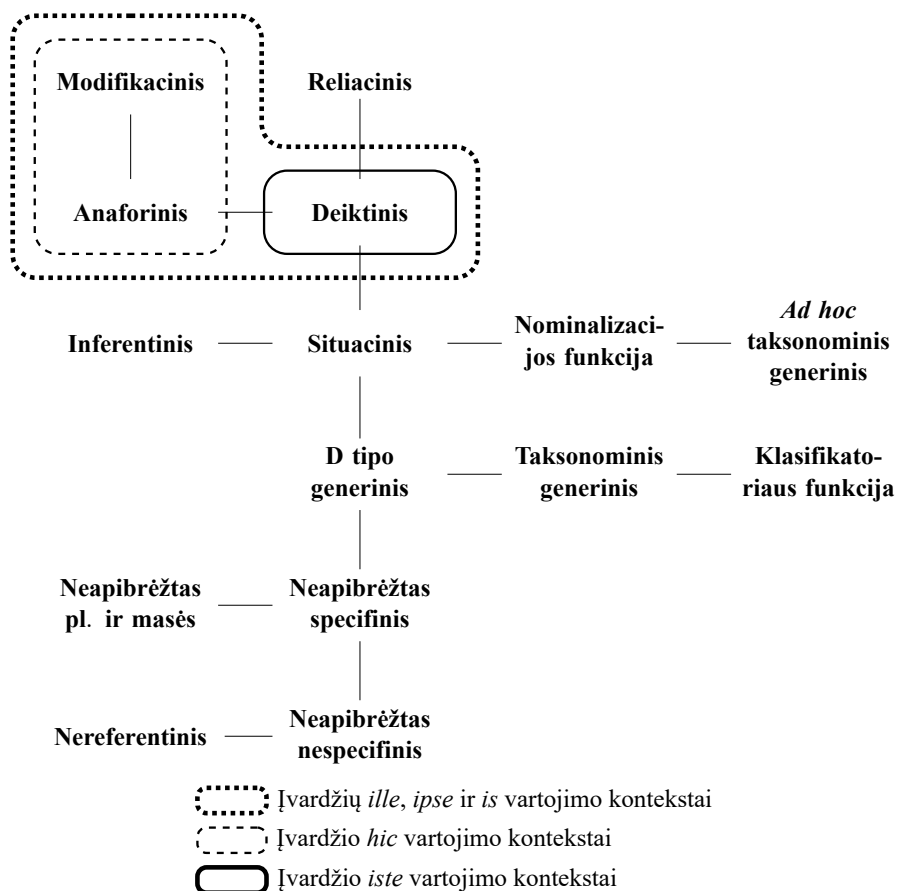

6 pav.: Patikslinta universali apibrėžtumo semantinė erdvė

Ši universali apibrėžtumo semantinė erdvė naudojama šiame tyrime analizuotų kalbų apibrėžtumo rodiklių semantiniams žemėlapiams nubraižyti.

4.3. Vėlyvosios lotynų kalbos demonstratyvų semantinis žemėlapis

Vėlyvosios lotynų kalbos rodomųjų įvardžių kontekstų semantinis žemėlapis pateikiamas 7 pav.

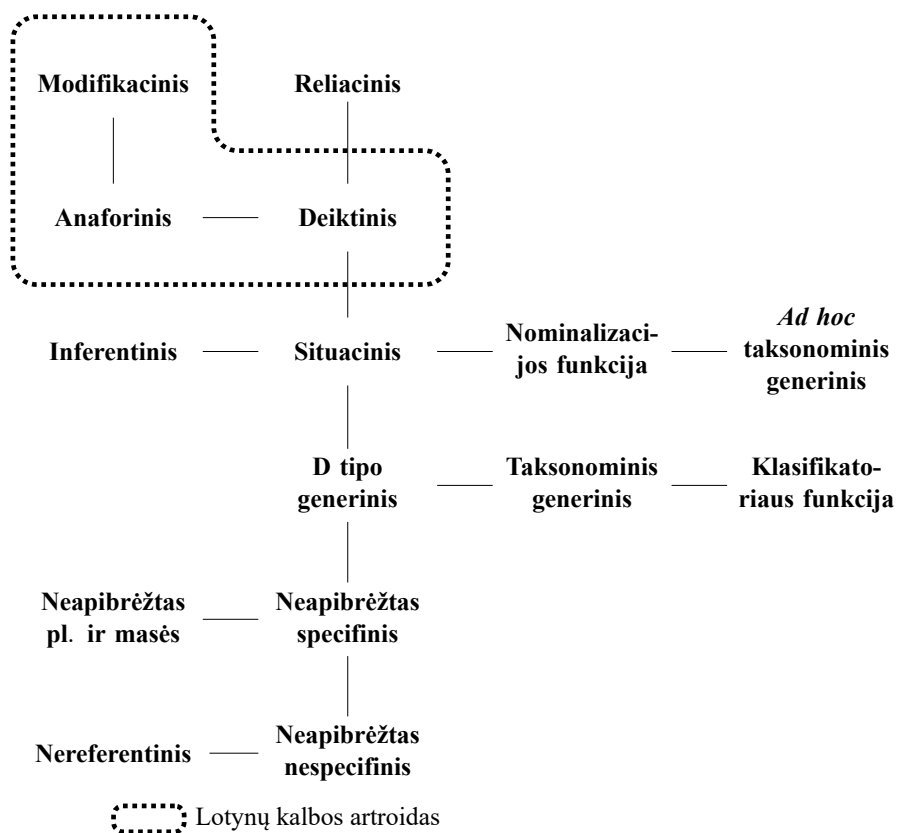

7 pav.: Įvardžių vartojimo kontekstai *Itinerarium Egeriae* tekste

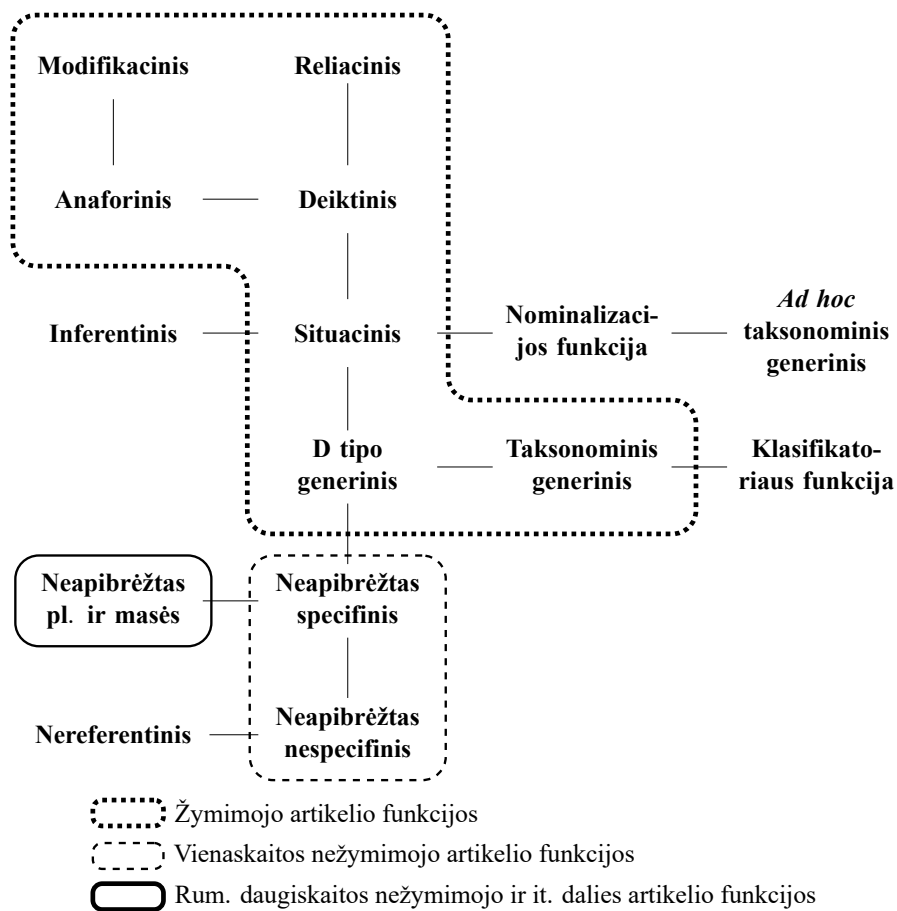
Vėlyvosios lotynų kalbos artroido semantinis žemėlapis pateikiamas 8 pav.

4.4. Rumunų ir italų kalbų apibrėžtumo rodiklių semantinis žemėlapis

Šiuolaikinių rumunų ir italų kalbų apibrėžtumo kategorijos rodiklių semantinis žemėlapis pateikiamas 9 pav.

8 pav.: Vėlyvosios lotynų kalbos artroido semantinis žemėlapis

9 pav.: Rumunų ir italų kalbų apibrėžtumo rodiklių semantinis žemėlapis

IŠVADOS

Kognityvinė apibrėžtumo samprata, išplėtota Bakker ir šios autorės patikrinta apibrėžtumo rodiklių analize senojoje graikų kalboje (Bakker 2009), leidžia nuosekliai paaiškinti ir apibrėžtumo rodiklių vartoseną disertacijoje analizuotose kalbose. Apibrėžtumo rodiklių vartoseną rodo, kad apibrėžiamoji ar neapibrėžiamoji vardažodžio interpretacija priklauso pirmiausia nuo vardažodžio referento siejimo su kognityviniu pagrindu aktualiojoje diskurso erdvėje, o jų referentinis statusas tikrovės atžvilgiu yra galima, tačiau nebūtina apibrėžtumo sąlyga. Apibrėžtumo rodiklių vartojimas žymi, kad diskurso referentas gali būti nedviprasmiškai siejamas su kognityviniu pagrindu aktualiojoje diskurso erdvėje, o neapibrėžtumo rodiklis – kad tokia sąsaja nėra galima arba nėra svarbi kalbamojoje situacijoje. Dėl šios priežasties kalbėtojas dažnai gali pasirinkti, priklausomai nuo komunikacinių tikslų, vardažodį pateikti kaip apibrėžtą arba ne.

Siekiant paaiškinti visus apibrėžtumo atvejus tiriamosiose kalbose, universali apibrėžtumo semantinė erdvė buvo papildyta dviem apibrėžtumo tipais: reliaciniu ir modifikaciniu. Modifikacinis apibrėžtumo tipas iš dalies sutampa su Spraunienės išskirtu kataforiniu apibrėžtumo tipu (Spraunienė 2011), tačiau apima ne tik apibrėžtus vardažodžius su kataforiniais restriktyviais šalutiniais sakiniais, tačiau ir Bakker aptartus atvejus, kai vardažodžio apibrėžiamąją interpretaciją leidžia drauge vartojamas referenciją tikslinantis modifikatorius. Tuo tarpu reliacinis apibrėžtumas remiasi kognityvistų darbuose aptarta atskaitos taško konstrukcija, leidžiančia referentą iš karto pristatyti kaip apibrėžtą (t. y. identifikuojamą) aktualiojoje diskurso erdvėje dėl jo sąsajos su kitu grįstu diskurso referentu.

Vėlyvojoje lotynų kalboje įvardžiai *ille* ir *ipse* gali atlikti nesugramatinto apibrėžtumo rodiklio artroido funkcijas. Tipologiškai tokia vartoseną gali būti artima lietuvių kalbos artroido funkcijoms. Vis dėlto vėlyvosios lotynų kalbos artroidas pasižymi mažu sugramatinimo laipsniu. Pirmiausia jis vartojamas tuose pačiuose kontekstuose kaip ir rodomasis įvardis. *Itinerarium Egeriae* tekste nėra pavyzdžių, kuriuose artroidas žymėtų inferentinį ar situacinį apibrėžtumą. Kita vertus, didesnis *ille* ir ypač *ipse* dažnis tekste dažnai gali būti paaiškintas stilistinių teksto ypatybių.

Lotynų kalbos artroido ir analizuotų romanų kalbų žymimųjų artikelių funkcijos skiriasi pirmiausia savo apimtimi: žymimieji artikeliai vartojami žymėti tiems apibrėžtumo tipams, su kuriais lotynų kalbos artroidas neaptinka-

mas. Rumunų ir italų kalbose žymimi visi apibrėžtumo tipai, kai vardažodžio referentas yra išskirtas tipo pavyzdys ir D tipo bei taksonominis generinio apibrėžtumo tipai. Rumunų ir italų kalbų žymimojo artikelio vartojimo skirtumai nulemti ne skirtingos jų distribucijos universalioje apibrėžtumo semantinėje erdvėje, o žymimųjų artikelių įsitvirtinimo arba skirtingo vardažodžio interpretavimo apibrėžtumo požūriu kai kuriose konstrukcijose.

Rumunų ir italų kalbose žymimaisiais artikeliais nuosekliai žymimas visų vardažodžių, esančių ne prielinksniuose junginiuose, apibrėžtumas. Jų žymėjimas nepriklauso nei nuo apibrėžtumo tipo, nei nuo daiktavardžio tipo. Pažymėtina, kad tiek rumunų, tiek ypač italų kalbose, plačiai žymimas inferentinis apibrėžtumas. T. y., kaip inferentiškai gali būti apibrėžti ir reminėje pozicijoje naujai į diskursą įvedami referentai, kurių apibrėžiamoji interpretacija, pavyzdžiui, anglų kalboje nėra galima. Nei rumunų, nei italų kalbose žymimieji artikeliai niekada nevartojami su nereferentiniais daiktavardiniais junginiais bei neapibrėžtais vardažodžiais, tad nepaisant plačios distribucijos rumunų ir italų kalbų žymimųjų artikelių vartosena nėra išplitusi į specifinius ar nereferentinius kontekstus, taigi jie nėra perėję (ar pereinantys) į Greenbergo minimą trečiąją artikelio raidos stadiją (1978/1990: 252).

Nenuoseklus apibrėžtumo žymėjimas esti tik rumunų ir italų prielinksniuose junginiuose. Rumunų kalboje prielinksniuose junginiuose atributo neturinčių vardažodžių apibrėžtumas žymimuojų artikeliu nežymimas, tačiau konstrukcijoje N + PREP + N nuo antrojo daiktavardžio referentiškumo priklauso prielinksnio pasirinkimas. Tuo tarpu italų kalbos prielinksninėse konstrukcijose esti atvejų, kai prielinksnių valdomi vardažodžiai vartojami be jokio determinanto. Tokiais atvejais žymimojo artikelio išleidimas nepriklauso nuo apibrėžtumo tipo ir gali būti nulemtas kitų veiksnių, kuriuos būtina tirti papildomai.

Rumunų kalboje modifikaciniam apibrėžtumui žymėti gali, tačiau neprivalo, būti vartojamas rodomasis artikelis *cel*. *Cel* žymi, panašiai kaip apibrėžiamieji būdvardžiai lietuvių kalboje, referenciją tikslinantį modifikatorių, ir kaip rodomieji įvardžiai deiktinio ir anaforinio apibrėžtumo atveju lemia apibrėžiamąją vardažodžio interpretaciją. Kai *cel* neužima pirmosios pozicijos daiktavardiniame junginyje, vardažodžio apibrėžtumas privalomai žymimas ir žymimuojų artikeliu.

Neapibrėžtumas rumunų ir italų kalbose nuosekliai žymimas tik vienaskaitoje, tačiau priešingai negu apibrėžtumo žymėjimas, neapibrėžtumas rumunų ir italų kalbose žymimas visose sintaksinėse pozicijose, taip pat ir prielinks-

niniuose junginiuose. Vardažodžių neapibrėžtumas daugiskaitoje gali būti žymimas nežymimuoju artikkeliu rumunų kalboje bei dalies artikkeliu italų kalboje, tačiau toks žymėjimas nėra privalomas ir tироje medžiagoje sutiktas retai. Rumunų kalbos daugiskaitos nežymimasis artikkelis *niste* ir italų kalbos dalies artikkelis *del* iš esmės atlieka tas pačias masės ir daugiskaitos daiktavardžių neapibrėžtumo žymėjimo funkcijas.

ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS

1	Dvi skirtingos semantinės erdvės	134
2	Lot. datyvo ir pranc. prielinksnių <i>à</i> ir <i>pour</i> funkcijos	135
3	Naudininko funkcijos lietuvių kalboje	135
4	Universalios apibrėžtumo semantinė erdvė pagal (Spraunienė 2011: 144)	136
5	Universalios apibrėžtumo semantinės erdvės patikslinimas pagal (Holvoet ir Spraunienė 2012: 93)	137
6	Patikslinta universalios apibrėžtumo semantinė erdvė	138
7	Įvardžių vartojimo kontekstai <i>Itinerarium Egeriae</i> tekste	139
8	Vėlyvosios lotynų kalbos artroido semantinis žemėlapis	140
9	Rumunų ir italų kalbų apibrėžtumo rodiklių semantinis žemėlapis	141

LITERATŪROS SARAŠAS

Šaltiniai

- Cărtărescu, Mircea (2005). *De ce iubim femeile (DIF)*. București: Humanitas.
- Cărtărescu, Mircea (2008). *Perché amiamo le donne (PALD)*. Vert. Bruno Mazoni. București: Humanitas.
- Cărtărescu, Mircea (2011). *Why we love women (WWLW)*. Vert. Alistair Ian Blyth. Plymouth: University of Plymouth Press.
- Cledonius (1923). *Ars Cledonii. Grammatici Latini (GL)*. Red. Heinrich Keil. Tom. V. Leipzig: B. G. Teubner, p.p. 10–79.
- Donatus (1864). *Ars Grammatica. Grammatici Latini (GL)*. Red. Heinrich Keil. Tom. IV. Leipzig: B. G. Teubner, p.p. 377–402.
- Eco, Umberto (2012). *Il nome della rosa (INDR)*. Kindle leidimas. Bompiani.
- Egeria (1982). *Itinerarium. Journal de voyage (itinéraire) et lettre sur la bienheureuse Égérie*. Red. Manuel C. Diaz y Diaz ir Pierre Maraval. Paris: Éditions du Cerf.
- Pompeius (1923). *Commentum Artis Donati. Grammatici Latini (GL)*. Red. Heinrich Keil. Tom. V. Leipzig: B. G. Teubner, p.p. 81–312.
- Priscianus (1855). *Institutionum Grammaticarum Libri XVIII. Grammatici Latini (GL)*. Red. Heinrich Keil. Tom. II. Leipzig: B. G. Teubner.
- Probus (1864). *Institutia Artium. Grammatici Latini (GL)*. Red. Heinrich Keil. Tom. IV. Leipzig: B. G. Teubner, p.p. 47–192.
- Townsend, Sue (2013). *Jurnalul secret al lui Adrian Mole (JS)*. Vert. Florentina Hojbotă. București: Editura Arthur.
- Townsend, Sue (2014). *Il diario segreto di Adrian Mole (DS)*. Vert. Carlo Brera. Kindle leidimas. Sperling & Kupfer.

Mokslinė literatūra

- Abbott, Barbara (2006). *Definite and Indefinite. Encyclopedia of Language and Linguistics*. Red. Keith Brown. Amsterdam: Elsevier, p.p. 392–399.
- Adams, James N. (2007). *The Regional Diversification of Latin 200 BC–AD 600*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Adams, James N. (2013). *Social Variation and the Latin Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Aebischer, Paul (1948). *Contribution à la protohistoire des articles ille et ipse dans les langues romanes. Cultura neolatina 8*, p.p. 181–203.

- Ambrazas, Vytautas, red. (1997). *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Anderson, Lloyd B. (1986). Evidentials, paths of change, and mental maps. Typologically regular asymmetries. *Evidentiality: The Linguistic Encoding of Epistemology*. Red. Wallace L. Chafe ir Johanna Nichols. Norwood: Ablex, p.p. 273–312.
- Bakker, Stéphanie J. (2009). *The Noun Phrase in Ancient Greek: A Functional Analysis of the Order and Articulation of NP Constituents in Herodotus*. Leiden / Boston: Brill.
- Bally, Charles (1932). *Linguistique générale et linguistique française par Charles Bally*. Paris: Ernest Leroux.
- Bateman, Nicoleta ir Maria Polinsky (2010). Romanian as a two-gender language. *Hypothesis A/Hypothesis B*. Red. Donna B. Gerdts, John C. Moore, ir Maria Polinsky. Cambridge, MA: MIT Press, p.p. 41–77.
- Bauer, Brigitte L. M. (2008). Nominal apposition in Vulgar and Late Latin. At the crossroads of major language changes. *Latin vulgaire–latin tardif VIII: actes du VIIIe Colloque international sur le latin vulgaire et tardif, Oxford, 6-9 septembre 2006*. Red. Roger Wright. Hildesheim: Olms-Weidmann, p.p. 42–50.
- Beckins, Peter (2013). Non-prototypical uses of the definite article in Biblical Hebrew. *Journal of Semitic Studies* 58(2), p.p. 225–240.
- Bonnard, Henri ir Claude Régner (1991). *Petite grammaire de l'ancien français*. Paris: Editions Magnard.
- Bréal, Michel (1987). *Essai de Sémantique : (science des significations)*. Paris: Librairie Hachette.
- Brizuela, Marquela (1999). The Selection of Definite Expressions in Spanish. *Discourse studies in cognitive linguistics*. Red. Karen Van Hoek, Andrej A. Kibrik, ir Leo Noordman. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins publishing company, p.p. 75–90.
- Česnulienė, Vida (2012). Gramatinė kohezija mokslinio ir publicistinio stiliaus tekstuose. *Filologija* 17, p.p. 45–55.
- Christophersen, Paul (1939). *The articles: a study of their theory and use in English*. Copenhagen: Einar Munksgaard.
- Coleman, Robert (1975). Greek Influence on Latin Syntax. *Transactions of the Philological Society* 74(1), p.p. 101–156.
- Corbett, Greville G. (2012). *Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Cornish, Francis (1999). *Anaphora, Discourse and Understanding. Evidence from English and French*. Oxford: Clarendon Press.
- Croft, William ir D. Alan Cruse (2004). *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cruse, Alan (2004). *Meaning in Language*. Oxford: Oxford University Press.
- De Mulder, Walter ir Anne Carlier (2006). Du démonstratif à l'article défini : le cas de ce en français moderne. *Langue française* 152-4, p.p. 96–113.
- De Mulder, Walter ir Anne Carlier (2010). The emergence of the definite article: ille in competition with ipse in Late Latin. *Subjectification, Intersubjectification and Grammaticalization*. Red. Kristin Davidse, Lieven Vandelanotte, ir Hubert Cuyckens. Berlin / New York: De Gruyter Mouton, p.p. 241–276.
- De Mulder, Walter ir Anne Carlier (2011). The grammaticalization of definite articles. *The Oxford Handbook of Grammaticalization*. Red. Bernd Heine ir Heiko Narrog. Oxford: Oxford University Press, p.p. 522–534.
- Diessel, Holger (2013). Distance Contrasts in Demonstratives (v2020.3). *The World Atlas of Language Structures Online*. Red. Matthew S. Dryer ir Martin Haspelmath. Zenodo. URL: <https://wals.info/chapter/41>.
- Dimitrova-Vulchanova, Mila ir Vulchanov Valentin (2012). An Article evolving: the Case of Old Bulgarian. *Grammatical Change: Origins, Nature, Outcomes*. Red. Dianne Jonas, John Whitman, ir Andrew Garrett. Oxford: Oxford University Press, p.p. 160–178.
- Dobrovie-Sorin, Carmen, Isabela Nedelcu, ir Ion Giurgea (2013). Genitive DPs and pronominal possessors. *A Reference Grammar of Romanian: Volume 1: The Noun Phrase*. Red. Carmen Dobrovie-Sorin ir Ion Giurgea. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, p.p. 309–354.
- Dryer, Matthew S. (2013a). Definite Articles (v2020.3). *The World Atlas of Language Structures Online*. Red. Matthew S. Dryer ir Martin Haspelmath. Zenodo. URL: <https://wals.info/chapter/37>.
- Dryer, Matthew S. (2013b). Indefinite Articles (v2020.3). *The World Atlas of Language Structures Online*. Red. Matthew S. Dryer ir Martin Haspelmath. Zenodo. URL: <https://wals.info/chapter/38>.
- Epstein, Richard (1993). The definite article: early stages of development. *Historical Linguistics 1991. Papers from the 10th international conference on historical linguistics. Amsterdam, 12-16 August 1991*. Red. Jaap van Marle. Amsterdam, Philadelphia: Benjamins, p.p. 111–134.

- Epstein, Richard (2002a). Grounding, subjectivity and definite descriptions. *Grounding: The Epistemic Footing of Deixis and Reference*. Red. Frank Brisard. Berlin / New York: Mouton de Gruyter, p.p. 41–82.
- Epstein, Richard (2002b). The definite article, accessibility, and the construction of discourse referents. *Cognitive Linguistics* 12-4, p.p. 333–378.
- Espinal, M. Teresa ir Louise McNally (2011). Bare nominals and incorporating verbs in Spanish and Catalan. *Journal of Linguistics* 47, p.p. 87–128.
- Evans, Vyvyan (2007). *A Glossary of Cognitive Linguistics*. Edinburg: Edinburg University Press.
- Faingold, Eduardo D. (1996). Demonstrative pronouns and definite article in Latin. *Papere zur Linguistik* 56, p.p. 67–82.
- Farkas, Donka F. ir Henriëtte de Swart (2009). Stability and variation in article choice: generic and non generic contexts. *Quantification, Definiteness & Nominalization*. Red. Anastasia Giannakidou ir Monika Rathert. Oxford: Oxford University Press, p.p. 188–213.
- Fauconnier, Gilles (2002). *Mappings in Thought and Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fillmore, Charles J. (1976). Frame Semantics and the Natural Language. *Annals of the New York Academy of Sciences* 280, p.p. 20–32.
- Fraurud, Kari (1990). Definiteness and the Processing of Noun Phrases in Natural Discourse. *Journal of Semantics* 7, p.p. 395–433.
- Fruyt, Michèle (2003). Anaphore, cataphore et déixis dans l'Itinerarium d'Égérie. *Latin vulgaire et latin tardif VI: actes du VIe Colloque international sur le latin vulgaire et tardif, Helsinki, 29 août - 2 septembre 2000*. Red. Heikki Solin, Martti Leiwo, ir Hilla Halla-aho. Hildesheim: Olms-Weidmann, p.p. 99–119.
- Fruyt, Michèle (2009). Grammaticalization in Latin. *New perspectives on Historical Latin Syntax. Vol. 4: Complex Sentences, Grammaticalization, Typology*. Red. Philip Baldi ir Pierluigi Cuzzolin. Berlin: Walter de Gruyter, p.p. 661–864.
- Girdenienė, Danutė (1971). Aktualioji skaida ir jos reiškimo būdai lietuvių kalboje. *Kalbotyra* 22(1), p.p. 35–47.
- Giurgea, Ion (2014). Construcția cu dublă definitudine în limba de azi și în limba veche. *Limba română: diacronie și sincronie în studiul limbii române*. Red. Rodica Zafiu, Adina Dragomirescu, ir Alexandru Nicolae. București: Editura Universității din București, p.p. 109–120.

- Goffic, Pierre le (1993). *Grammaire de la phrase nominale française*. Paris: Hachette.
- Greenberg, Joseph Harold (1978/1990). How Does a Language Acquire Gender Markers. *On Language: Selected Writings of Joseph H. Greenberg*. Red. Keith Denning ir Suzanne Kemmer. Stanford, California: Standford University Press, p.p. 241–271.
- Guillaume, Gustave (1919). *Le problème de l'article et sa solution dans la langue française*. Paris: Nizet.
- Hansen, Björn (2004). The Life Cycle of a Definiteness Marker: The Long and Short Form of the Adjective in Old Church Slavonic, Russian, Serbian and Croatian. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 68, p.p. 51–73.
- Harkness, Albert (1871). *A Latin Grammar*. Harward: Apleton.
- Harris, Martin (1978). *The Evolution of French Syntax: a comparative approach*. London: Longman.
- Haspelmath, Martin (1997). *Indefinite Pronouns*. Oxford: Oxford University Press.
- Haspelmath, Martin (1999). Explaining article-possessor complementarity: economic motivation in noun phrase syntax. *Language* 75.2, p.p. 227–243.
- Haspelmath, Martin (2003). The geometry of grammatical meaning: semantic maps and cross-linguistic comparison. *The new psychology of language*. Red. Michael Tomasello. New York: Erlbaum.
- Haspelmath, Martin (2007). Pre-established categories don't exist: Consequences for language description and typology. *Linguistic Typology* 11(1), p.p. 119–132.
- Hawkins, John A. (1978). *Definiteness and Indefiniteness: A Study in Reference and Grammaticality*. London: Croon Helm.
- Hawkins, John A. (2004). *Efficiency and Complexity in Grammars*. Oxford: Oxford University Press.
- Heim, Irene Roswitha (1982). The semantics of definite and indefinite noun phrases. Disertacija. University of Massachusetts.
- Heine, Bernd (2002). On the role of context in grammaticalization. *New Reflections on Grammaticalization*. Red. Ilse Wisner ir Gabriele Diewald. Stanford, California: John Benjamins publishing company, p.p. 83–101.
- Hertenberg, Mari Johanne Bortal (2015). *Third Person Reference in Late Latin*. Berlin / Boston: Walter de Gruyter.
- Himmelmann, Nicolaus P. (1996). Demonstratives in Narrative Discourse: A Taxonomy of Universal Uses. *Studies in Anaphora*. Red. Barbara

- Fox. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, p.p. 205–255.
- Hofmann, Johann Baptist ir Anton Szantyr (1965/1972). *Lateinische Syntax und Stilistik*. München: Beck.
- Holvoet, Axel ir Birutė Spraunienė (2012). Towards a semantic map for definite adjectives in Baltic. *Baltic Linguistics* 3, p.p. 65–99.
- Holvoet, Axel ir Aurelija Tamulionienė (2006). Apibrėžtumo kategorija. *Daiktavardinio junginio tyrimai*. Red. Axel Holvoet ir Rolandas Mikulskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, p.p. 11–32.
- Householder, Fred W. (1981). Apollonius Dyscolus and the Origins of Deep Structure. *Apollonius Dyscolus: The Syntax of Apollonius Dyscolus*. Red. Fred W. Householder. Amsterdam: John Benjamins B. V., p.p. 4–17.
- Jakobson, Roman (1984). *Russian and Slavic Grammar: Studies, 1931-1981*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Koptjevskaja-Tamn, Maria (2005). Maria's ring of gold: Adnominal Possession and Non-anchoring Relations in European Languages. *Possessives and Beyond: Semantics and Syntax: University of Massachusetts Occasional Papers in Linguistics* 29. Red. Ji-yung Kim, Yury A. Lander, ir Barbara H. Partee. Amherst: University of Massachusetts Occasional Papers, p.p. 155–181.
- Korzen, Iørn (1996). *L'articolo italiano fra concetto ed entità*. Copenhagen: Museum Tusulanum Press.
- Korzen, Iørn (2003). Determinazione nominale e incorporazione in italiano. Un approccio pragmatico-testuale. *Cahiers Ferdinand de Saussure* 56, p.p. 35–66.
- Krifka, Manfred ir Claudia Gerstner (1987). "An Outline of Generics". *Forschungsberichte des Seminars für natürlich-sprachliche Systeme*. Universität Tübingen.
- Kupisch, Tanja ir Christian Koops (2007). The definite article in non-specific direct object noun phrases. *Nominal Determination: Typology, Context Constraints, and Historical Emergence*. Red. Elisabeth Stark, Elisabeth Leiss, ir Werner Abraham. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, p.p. 189–214.
- Labutis, Vitas (1998). *Lietuvių kalbos sintaksė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Lakoff, George (1987). *Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind*. Chicago: University of Chicago Press.

- Lambrecht, Knud (1994). *Information structure and sentence form*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Langacker, Ronald Wayne (1991). *Foundations of Cognitive Grammar, vol. 2: Descriptive Application*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald Wayne (1993). Reference-point constructions. *Cognitive Linguistics* 4(1), p.p. 1–38.
- Langacker, Ronald Wayne (1995). Possession and Possessive Constructions. *Language and the Cognitive Construal of the World*. Red. John R. Taylor ir Robert E. MacLaury. Berlin / New York: Mouton de Gruyter, p.p. 51–80.
- Langacker, Ronald Wayne (1999). Assessing the cognitive linguistic enterprise. *Cognitive Linguistics: foundations, scope, and methodology*. Red. Theo Janssen ir Gisela Redeker. New York: Mouton de Gruyter, p.p. 13–60.
- Langacker, Ronald Wayne (2000). *Grammar and Conceptualization*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Langacker, Ronald Wayne (2002). *Concept, Image and Symbol*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Langacker, Ronald Wayne (2008). *Cognitive Grammar: A basic introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Laury, Ritva (2007). *Demonstratives in Interaction. The emergence of Definite Article in Finnish*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Lehmann, Christian (1995/2002). *Thoughts on Grammaticalization*. Cologne: Lincom Europa.
- Livescu, Michaela (2009). Histoire interne du roumain, morphosyntaxe et syntaxe. *Romanische Sprachgeschichte / Histoire linguistique de la Roumanie vol. 3*. Red. Gerhard Ernst ir kt. Berlin / New York: John Benjamins Publishing Company, p.p. 2646–2692.
- Lyons, Christopher (1999). *Definiteness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Maiden, Martin ir Cecilia Robustelli (2000/2007). *A Reference Grammar of Modern Italian*. Second. London / New York: Routledge.
- Manoliu, Maria (2010). Pragmatic and discourse changes. *The Cambridge history of the Romance Languages*. Red. Martin Maiden, John Charles Smith, ir Adam Ledgeway. Cambridge: Cambridge University Press, p.p. 472–531.

- Maraval, Pierre (1982). Préface. *Journal de voyage (itinéraire) et lettre sur la bienheureuse Égérie*. Red. Manuel C. Diaz y Diaz ir Pierre Maraval. Paris: Éditions du Cerf.
- Marchello-Nizia, Christiane (2006). *Grammaticalisation et changement linguistique*. Bruxelles: De Boeck.
- Menge, Hermann (1953/1990). *Repetitorium der Lateinische Syntax und Stilistik*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Mikulskas, Rolandas (2006). Apibrėžiamųjų būdvardžių aprašo perspektyva. *Daiktavardinio junginio tyrimai*. Red. Axel Holvoet ir Rolandas Mikulskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, p.p. 33–65.
- Mikulskas, Rolandas (2009). Jungties konstrukcijos ir jų gramatinis kontekstas. *Acta Linguistica Lithuanica* 61, p.p. 113–156.
- Mikulskas, Rolandas (2015). Aspekto raiška jungties konstrukcijose. *Lietuvių kalba* 9, p.p. 1–49.
- Niculescu, Alexandru (1999). *Individualitatea limbii române între limbile romanice vol. 3*. Cluj-Napoca: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Nocentini, Alberto (1990). L'uso dei dimostrativi nella Peregrinatio Egeriae e la genesi dell'articolo romanzo. *Atti del convegno internazionale sulla Peregrinatio Egeriae*. Arezzo: Accademia Petrarca di lettere e arti e scienze, p.p. 137–158.
- Palmer, Leonard R. (1954). *The Latin language*. London: Faber ir Faber limited.
- Pană Dindelegan, Gabriela, red. (2013). *The Grammar of Romanian*. Oxford: Oxford University Press.
- Payne, Thomas E (1994). The Pragmatics of Voice in a Philippine Language. *Voice and Inversion*. Red. Thomas Givón. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, p.p. 317–364.
- Pelyvás, Péter (2006). Relating Cognitive Models in Nominal Grounding. *Metaphors of sixty. Papers presented on the occasion of the 60th birthday of Zoltán Kövecses*. Red. Réka Benczes ir Szilvia Csábi. Budapest: Eötvös Loránd University, p.p. 169–209.
- Pieroni, Silvia (2009). Deixis and Anaphora. *New Perspectives on Historical Latin Syntax. Vol. 3: Constituent syntax: quantification, numerals, possession, anaphora*. Red. Philip Baldi ir Pierluigi Cuzzolin. Berlin: De Gruyter Mouton, p.p. 389–501.
- Quirk, Randolph ir kt. (1985). *A comprehensive grammar of the English language*. London: Longman.

- Radden, Günter ir René Dirven (2007). *Cognitive English Grammar*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Renzi, Lorenzo (1976). Grammatica e storia dell'articolo italiano. *Studi di grammatica italiana*. Firenze: Accademia della crusca, p.p. 5–42.
- Riegel, Martin, Jean-Christophe Pellat, ir René Rioul (1994). *Grammaire méthodique du français*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Rosinas, Albertas (1996). *Lietuvių bendrinės kalbos įvardžiai: funkcijos ir semantika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Rosinas, Albertas (2009). *Baltų kalbų įvardžių semantinė ir morfologinė struktūra*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Rubba, Jo (1996). Alternate Grounds in the Interpretation of Deictic Expressions. *Spaces, Worlds and Grammar*. Red. Gilles Fauconnier ir Eve Sweetser. Chicago ir London: University of Chicago Press, p.p. 227–261.
- Russell, Bertrand (1905). On Denoting. *Mind* 14(56), p.p. 479–493.
- Selig, Maria (1992). *Die Entwicklung der Nominaldeterminanten im Spätlatein. Romanischer Sprachwandel und lateinische Schriftlichkeit*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Serianni, Luca (2006). *Grammatica Italiana. Italiano comune e lingua letteraria*. Torino: UTET Università.
- Siemund, Peter (2000). *Intensifiers in English and German: a comparison*. London: Routledge.
- Spraunienė, Birutė (2011). Apibrėžtumo žymėjimas lietuvių kalboje lyginant su danų ir kitomis artikelinėmis kalbomis. Disertacija. Vilniaus universitetas.
- Świątek, Artur (2014). *The Order of the Acquisition of the English Article System by Polish Learners in Different Proficiency groups*. Cambridge: Cambridge Scholar Publishing.
- Trakymaitė, Ringailė (2021). Adjectival definiteness marking: Lithuanian in a typological context. Disertacija. Vilniaus universitetas.
- Traugott, Elisabeth Closs, Bernd, ir Bernd Heine (1991). *Approaches to Grammaticalization. Volume I*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Tumėnas, Stasys (1988). Artroido (įvardinio artikelio) reiškiniai šiaurinėse lietuvių tarmėse. *Kalbotyra* 39(1), p.p. 90–97.
- Weinrich, Harald (1989). *Grammaire textuelle du français*. Paris: Les éditions Didier.

Willemse, Peter (2007). Indefinite possessive NPs and the distinction between determining and nondetermining genitives in English. *English Language and Linguistics* 11(3), p.p. 537–568.

SUMMARY

This PhD thesis delves into the grammatical category of definiteness in Romance languages, focusing on the use of definiteness markers. The research begins with an examination of the usage and interpretations of demonstratives in Late Latin, offering a historical foundation. It then progresses to a comparative analysis of the definiteness marking systems in Romanian and Italian, two languages with distinct morphological approaches to definiteness. Central to this research is understanding the functions and meanings of these definiteness markers within a broader typological framework.

Research Problem and Objective. Historically, the typology of the grammatical category of definiteness has been primarily investigated using the English language, as has research on definiteness within the paradigm of cognitive grammar. While there is extensive research on Late Latin demonstratives and the articles of both Romanian and Italian, the data from these languages have not been examined using the semantic content of the category of definiteness as a *tertium comparationis*. Given that Romanian is part of the Balkan Sprachbund, its definiteness marking is distinctively unique within the Romance branch. It becomes pivotal to ascertain if the definiteness markers in Romanian signify the same content as those in Italian. Moreover, given the assertion that the cognitive configuration of grammatical meanings is universal, and the universal grammatical configuration of definiteness has been affirmed in Lithuanian linguistics using only data from Baltic, Germanic, and Hebrew languages, there emerges a necessity to corroborate it using a more diverse language set, incorporating findings from Romance and, if feasible, Late Latin analysis.

The dissertation's primary objective is to investigate the definiteness markers' meanings in two Romance languages, Italian and Romanian, which have distinct morphological representations of definiteness. This exploration is grounded in the semantic content of the definiteness category, using it as a *tertium comparationis*, and extends to their shared ancestral language, Late Latin. By drawing semantic maps of the definiteness markers in these languages, the research aims to compare their functions and employ the findings to shed light on the universal principles governing definiteness.

To achieve this goal, the dissertation sets out the following tasks:

1. Examine whether the typology of definiteness functions proposed in the

- most recent literature is adequate and precise for the languages under investigation and refine it using a cognitive grammar approach.
2. Investigate which demonstratives, and in which instances, performed the function of definiteness markers in Late Latin.
 3. Examine if the Latin pronoun 'ille' had specific meanings or usage contexts that paved the way for it to become a grammaticalized definiteness marker in the studied Romance languages.
 4. Investigate the types of definiteness that are marked by Romanian definite and indefinite articles.
 5. Investigate the types of definiteness that are marked by Italian definite and indefinite articles.
 6. Based on the analysis of definiteness marker functions in Romanian and Italian, verify and, if necessary, refine the meaning configuration in the universal semantic space of the definiteness category.
 7. Create a semantic map of the demonstrative pronouns of Late Latin, if they are used to mark definiteness.
 8. Create a semantic map of Romanian definiteness markers.
 9. Create a semantic map of Italian definiteness markers.

Research Methods. The core method utilised in this dissertation is the qualitative analysis of authentic samples from Late Latin, Romanian, and Italian. This analysis aims not only to determine the universal types of definiteness marked in these languages but also to understand the specific meanings conveyed by the definiteness markers in use. To meet the dissertation's objective and complete the outlined tasks, a comprehensive qualitative examination of both the structure (i.e., the definiteness markers) and the underlying meanings (i.e., the universal definiteness interpretations) was carried out in these languages. To emphasise both the typological and the diachronic dimensions of definiteness representation in these languages, the semantic map technique was employed.

Novelty and Relevance of the Dissertation. A distinctive feature of this dissertation is the application of the cognitive grammar approach to investigate definiteness and its expression in Late Latin, Italian, and especially Romanian languages. Modern research on definiteness marking in Romanian primarily relies on the generative grammar model; the cognitive model has not yet been employed in such studies. Due to this differing methodology, the findings of

the dissertation are significant within Romance linguistics, as they may supplement previous research data.

The dissertation is also relevant for typological studies of the category of definiteness. The semantic map method has not been previously used to examine the systems of definiteness markers in Romance languages. In this study, a novel research methodology is applied to explore definiteness markers in Romance languages – specifically Italian and Romanian. Moreover, data from these languages facilitate the verification and refinement of the universal configuration of definiteness meanings, which can be applied to research on definiteness systems in other languages. Another novelty is the application of the semantic map method to investigate diachronic variations of grammatical definiteness markers. Although previously constructed semantic maps of definiteness markers were based on historical data, they presented only synchronic semantic maps of definiteness markers.

With the recent expansion of Romance language studies in Lithuania, especially at Vilnius University, this dissertation also gains relevance within the Lithuanian linguistics context, enhancing Romance linguistics research in Lithuania. Indirectly, the relevance of the dissertation also emerges when discussing research on the Lithuanian language. Recent studies on Lithuanian language definiteness have mainly focused on definite adjectives and their functions. Therefore, there is a need to examine the functions of Lithuanian articloids, especially from a typological perspective, by comparing them to the functions of non-grammaticalized definiteness markers in other languages, including Latin.

Empirical Material. For this study, data of two types was utilized: examples from literary language for qualitative analysis, and additional data on definiteness markers, as is customary in typological research, were sourced from descriptive grammars. For the qualitative analysis of Latin definiteness markers, the text “Itinerarium Egeriae” from the end of the 4th century was used. The corpus for the qualitative analysis of Romanian and Italian consists of over 5000 constructions in Romanian and their counterparts in Italian. These were collected from Mircea Cărtărescu’s articles and short story collection “De ce iubim femeile” and its translation into Italian “Perché amiamo le donne,” as well as from the Romanian (Jurnalul secret al lui Adrian Mole) and Italian (Il diario segreto di Adrian Mole) translations of Sue Townsend’s diary novel “The Secret Diary of Adrian Mole.” When necessary, as a *tertium comparationis*, the

English translation of Mircea Cărtărescu's book "Why we love women" was used. Throughout the study, descriptive grammars of Romanian and Italian languages were also employed as primary research materials.

Structure of the dissertation. The dissertation comprises an introduction, four chapters and conclusions. The first chapter discusses the literature pertinent to the research problem, analysing the grammatical category of definiteness, its types, and its representation from both typological and diachronic perspectives. Also discussed are important concepts of reference and referentiality, the terminology employed in the study, and the theoretical premises underpinning the research. Building on the foundation laid in the first chapter, the second chapter shifts focus to Late Latin. In this chapter, an analysis of the meanings of pronouns used in the Late Latin text "Itinerarium Egeriae" is presented, based on identified universal types of definiteness and an analysis of indirect sources – works of Roman grammarians addressing definiteness in Latin. The third chapter delves into the expression of the definiteness category in Romanian and Italian. It discusses the linguistic reasons determining definite and indefinite interpretations, definiteness typology, and based on Romanian and Italian languages material, the issue of referentiality in discourse is analysed. Here, the results of the qualitative analysis of this grammatical category's marking in Romanian and Italian are compared. The fourth chapter is devoted to the semantic map method and the universal cognitive space of definiteness types. In this chapter, using the results of the qualitative analysis of definiteness in Romanian and Italian, the configuration of the universal semantic space of definiteness is refined. The positions of new types of definiteness, not previously discussed in the literature, and their connections with other types of definiteness, are deliberated upon. The chapter concludes with semantic maps of the Latin articloid and the markers of definiteness (and indefiniteness) in Romanian and Italian. The dissertation concludes with a synthesis of the research findings, highlighting their implications for the understanding of definiteness in linguistic theory.

Thesis statements.

1. Definiteness, as a grammatical category, is primarily associated with the grounding status of a noun in the current discourse space. Nouns whose referents in the current discourse space are presented as being unambiguously associated with a cognitive ground — comprised of the speaker,

listener, and their immediate communicative environment — are interpreted as definite. Referents presented as indefinite cannot be unambiguously linked to a cognitive ground. Often, depending on communicative objectives and the viewpoint of the narrative, the speaker has the choice to present a noun as either definite or indefinite.

2. In the universal semantic space of definiteness, besides those discussed in the literature, one can discern modificational and relational types of definiteness. In the case of modificational definiteness, the definite interpretation of a noun is determined by the modifier in the phrase that indicates its reference (essentially pointing to the uniqueness and / or inclusiveness of the noun phrase referent). Such modifiers can determine a specific marking of definiteness. For relational definiteness, the definiteness of a noun is determined by a reference point structure created by various syntactic constructions. Such a structure can have a grounded noun or explicitly name another potential cognitive ground with which the referent of the definite noun can be unambiguously associated.
3. In Late Latin, the pronouns ‘ille’ and ‘ipse’ could function similarly to the Lithuanian articloid, serving as typologically similar ungrammaticalized markers of definiteness. However, their high frequency in the “*Itinerarium Egeriae*” text is not solely due to their function as articloids, but also due to the stylistic characteristics of the text. In Late Latin texts, the articloid appears only with those types of definiteness that are also marked by the demonstrative pronoun, meaning the articloid never marks inferential or situational definiteness which are inherent for a grammaticalized definiteness markers.
4. In Romanian and Italian, the types of definiteness marked by definiteness indicators are deictic, anaphoric, modificational, relational, inferential, situational, generic D-type, and taxonomic definiteness. The differences in the use of definiteness markers in these languages are not due to their different distribution in the universal semantic space of definiteness but to their establishment or different interpretations of the noun in terms of definiteness in certain constructions.

Research results. The cognitive concept of definiteness provides a coherent explanation for the use of definiteness markers in the languages analysed in this dissertation. The application of these markers demonstrates that the def-

inite or indefinite interpretation of a noun primarily hinges on the association of the noun's referent with the cognitive ground within the current discourse space. The referent's status in the real world may influence semantic definiteness, but it is not a necessary condition for their definite interpretation. The use of definiteness markers indicates that a discourse referent can be unequivocally linked with the cognitive ground in the current discourse, whereas an indefiniteness marker suggests that such a connection is either impossible or irrelevant in the given context. Consequently, a speaker may opt to present a noun as either definite or indefinite, depending on their communicative goals.

To enhance understanding of definiteness marking in the examined languages, two distinct types of definiteness: relational and modificational were included in the universal semantic space. Modificational definiteness shows partial alignment with the cataphoric type previously identified in Lithuanian linguistic studies. However, this research indicates that its application is not limited to definite nouns accompanied by cataphoric restrictive relative clauses. It also encompasses instances where a noun's definite interpretation emerges from a modifier that clarifies how the referent is identifiable in the current discourse space. Relational definiteness, conversely, is based on the concept of reference point construction, as defined in cognitive grammar. This definiteness form unequivocally grounds a referent within the current discourse space, by linking it to another referent that is already established in the discourse.

Although Latin lacked a definite article, definiteness marking was a point of discussion among Roman grammarians. Well-known figures such as Donatus, in his "Ars Maior" from the 4th century AD, highlighted distinctions between demonstratives and definite articles. For Donatus, the difference was primarily formal: demonstratives functioned as articles when paired with nouns. Cledonius argued that when demonstratives accompanied nouns, they performed the role of the Greek article. Reflecting on Donatus's work in the 5th century AD, Pompeius sought to understand the semantic essence of the Greek article and concluded that Latin demonstratives weren't genuine articles, noting discrepancies in translating Greek noun phrases with definite articles into Latin. Meanwhile, Priscianus, another 5th-century grammarian, suggested a middle ground, proposing the emergence of articulative pronouns in Latin. Consequently, these grammarians recognised a link between definite articles and demonstratives, yet their comparisons with Greek and emphasis on classical usage might have limited their perspective on the evolving role of demonstratives, possibly transitioning towards articloids in their era.

Moving from historical analysis to practical examination, an analysis of the 4th-century AD text “*Itinerarium Egeriae*” reveals that while all classical Latin demonstratives are present, their usage displays distinctive patterns. The demonstrative ‘iste’ is exclusively used in instances of deictic definiteness within reported speech, suggesting its evolution into the primary DEM₁ demonstrative, a shift echoed in Romance languages. ‘Hic,’ aligning with its classical role as a DEM₁ demonstrative, does not seem to transition into an articloid. Despite its prevalence, ‘hic’ is associated with pragmatically significant referents or deictic contrast, diverging from typical articloid characteristics. Its frequent usage may explain the Roman grammarians’ interest in it. However, the study corroborates historical observations that ‘hic’ did not evolve into a definiteness marker in Late Latin and Romance languages.

Among the Latin demonstratives, ‘ille’ holds a distinguished role, having evolved into definite articles in most Romance languages. By the late 4th century AD, ‘ille’ may have already functioned as an articloid, albeit not uniformly. In “*Itinerarium Egeriae*”, its use in anaphoric and modificational definiteness contexts is noteworthy. Its articloid properties are particularly pronounced in anaphoric contexts, where its deictic meaning recedes, possibly indicating a primary function as a definiteness marker. These observations align with articloid features typologically observed in the Lithuanian language. However, ‘ille’ does not function consistently as an articloid in these contexts, maintaining its deictic contrast in certain instances and thereby retaining its demonstrative nature. The analysis of modificational definiteness presents a more complex picture, especially when a nominal is modified by a restrictive relative clause. In these instances, distinguishing between an article and a demonstrative remains ambiguous, suggesting a transitional phase towards further grammaticalization of ‘ille’ into a definitive article.

The prominence of ‘ipse’ in “*Itinerarium Egeriae*” has garnered a special scholarly interest, with diverse interpretations of its functional status. This study maintains that ‘ipse’ appears in both anaphoric and modificational contexts, often surpassing ‘ille’ in frequency and potentially functioning as an articloid. However, typically, ‘ipse’ functions as an intensifier specifying the referent without necessarily denoting its definiteness. Nevertheless, in some instances, when ‘ipse’ is used multiple times with the same anaphorically definite nominal, it appears to exhibit articloid-like characteristics, although such usage is rarer than reference-specifying meaning.

In addition to the previously discussed demonstratives, the demonstrative

'is' features prominently in "Itinerarium Egeriae", primarily in idiomatic expressions related to time or place, such as 'ea nocte' (that night) and 'eo loco' (that place). Such idiomatic usage, however, does not align with an emerging articloid, as it remains confined to specific contexts. Therefore, the research in "Itinerarium Egeriae" indicates that only 'ille' and sometimes 'ipse' could act as ungrammaticalized definiteness markers, akin to Lithuanian articloids. However, their use in Late Latin shows a low degree of grammaticalization, typically mirroring demonstrative pronouns. There are no instances in "Itinerarium Egeriae" where the articloid marks inferential or situational definiteness and the increased frequency of 'ille' and 'ipse' can primarily be attributed to the text's stylistic features.

Beyond the inherent arbitrariness of the Latin articloid, it and the definite articles of the analyzed Romance languages primarily differ in their scope. The study reveals that the definite articles in these languages encompass a broader range of applications than the Latin articloid, particularly in their capacity to mark diverse types of definiteness. These include relational, situational, inferential, and generic definiteness, in addition to the more conventional deictic, anaphoric, and modificational definiteness. These definiteness types have a compulsory marking by definite articles both in Romanian and Italian languages.

In the context of Romanian and Italian, demonstratives are frequently utilized in situations involving deictic, anaphoric, and modificational definiteness. This usage is especially prevalent when the surrounding context—be it immediate or linguistic—fails to provide sufficient clarity for the identification of a specific referent. Such demonstratives are integral to the languages' mechanisms for managing discourse deixis and coreferential nominals. A distinctive feature in Romanian is the obligatory use of a definite article when the demonstrative is positioned differently within the sentence structure. In contrast, Italian adheres to a different syntactic rule; here, demonstratives and articles share the same positional role, leading to the exclusion of articles when demonstratives are employed.

A unique aspect of Romanian is its approach to marking modificational definiteness. The language employs the demonstrative article 'cel' for this purpose, though its use is not compulsory. 'Cel' functions similarly to the definite adjectives found in Lithuanian, serving as a reference-specifying modifier. It aids in establishing the definite interpretation of a noun, akin to the role of demonstrative pronouns in cases of deictic and anaphoric definiteness. How-

ever, when ‘cel’ is not positioned at the beginning of a noun phrase, the definiteness of the noun must also be signaled through the addition of a definite article.

The study further highlights the broader interpretations of definite nominals in Romanian and Italian due to inferential definiteness. This aspect is particularly intriguing as it demonstrates that Romanian and Italian often categorize first-mentioned, non-unique referents as definite, provided they are part of an easily identifiable semantic frame. This practice contrasts with English, where such nominals are generally introduced as indefinite. The research suggests that this divergence in language usage is not rooted in cultural differences but rather in the linguistic tendencies of Romanian and Italian to activate any relevant semantic frame, thereby leading to a definite interpretation of the nominals.

In examining prepositional constructions, clear differences emerge in the marking of definiteness between Romanian and Italian. Romanian typically omits the definite article in prepositional phrases that do not include attributive modifiers. However, these instances are distinguishable from non-referential usages by the selection of specific prepositions. For example, the preposition ‘de’ is reserved for noun phrases with a classifier function and is not used in referential nominals. In Italian, the approach to marking definiteness within prepositional constructions is less straightforward. It exhibits neither consistency nor a dependency on the various types of definiteness marking. This inconsistency in Italian indicates a need for further research to unravel the underlying reasons for the lack of a generalized pattern in these constructions.

The treatment of indefiniteness in both Romanian and Italian is consistent in singular forms and is observed across all syntactic positions, including within prepositional phrases. The plural form, however, presents a different scenario. The Romanian indefinite article ‘niște’ and the Italian partitive article ‘del’ are used to denote mass and plural noun indefiniteness. Nevertheless, their application is not obligatory and is relatively rare in the material examined. This observation suggests a nuanced approach to marking plural indefiniteness in these languages, one that deviates from more straightforward singular forms.

APIE AUTORIŲ

Antanas Keturakis

antanas.keturakis@flf.vu.lt

Išsilavinimas

2012 – 2017 m. – doktorantūros studijos (Filologija), Vilniaus universitetas

2010 – 2012 m. – magistrantūros studijos (Lietuvių kalbotyra, klasikinės filologijos šaka), Vilniaus universitetas

2006 – 2010 m. – bakalauro studijos (Prancūzų filologija), Vilniaus universitetas

Stażuotės

2013 m. liepa – Lingvistikos vasaros mokykla Humboltų universitete, Berlynas, Vokietija

2012 m. rugpjūtis – Archeologinė stažuotė Apolonijoje, Albanija (vadovas prof. Jean-Luc Lamboley, Lijono universitetas, Prancūzija)

2012 m. liepa – Rumunų kalbos, kultūros ir civilizacijos vasaros mokykla, Brašovas, Rumunija

2011 m. rugpjūtis – Archeologinė stažuotė Apolonijoje, Albanija (vadovas prof. Jean-Luc Lamboley, Lijono universitetas, Prancūzija)

2009 birželis – liepa – Graikų kalbos ir kultūros vasaros mokykla, Atėnų universitetas, Graikija

2008 vasaris – liepa – ERASMUS stažuotė Salento universitete, Italija

Pranešimai konferencijose

„Teaching and learning Latin in the digital age“ pranešimas tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „Colloquium Balticum XIX Tartuense“, Tartu, Estija, 2022 spalio 15 d. (Pranešimas rengtas drauge su D. Andziulyte, Vilniaus universitetas)

„Roman Rhetoric in Translation: Rhetoric Figures Analysis from Functional Sentence Perspective“ pranešimas tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „Rhetoric across Cultures“, Tiubingenas, Vokietija, 2015 liepos 31 d.

„Italų kalbos žymimojo artikelio semantinis žemėlapis“ pranešimas 21-ojoje tarptautinėje Jono Jablonskio konferencija, Vilnius, Lietuva, 2014 spalio 03 d.

„Article as a Marker of Definiteness: Linguistics Captured by Greek Tradi-

tion“ pranešimas tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „Colloquium Balticum XII Marburgense“, Marburgas, Vokietija, 2013 lapkričio 10 d.

„Peregrinatio Egeriae: Evidence of Grammaticalization of Definiteness in Late Latin“ pranešimas tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „Colloquium Balticum X Vilnense“, Vilnius, Lietuva, 2011 lapkričio 12 d.

PADEKA

Už pagalbą, paramą ir palaikymą ilgo disertacijos rašymo metu esu nuoširdžiai dėkingas darbo vadovui prof. habil. dr. Axeliui Holvoetui. Taip pat norėčiau padėkoti darbo recenzentams prof. habil. dr. Danieliui Petit, doc. dr. Migueliui Karlui Villanuevai Svenssonui bei dr. Rolandui Mikulskui, kurių pastabos buvo itin vertingos baigiant rašyti darbą. Galiausiai už palaikymą, paskatinimą ir kantrybę esu amžinai skolingas savo žmonai Airei bei sūnums Augustui, Dovydui ir Kristijonui.

PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS

Keturakis, Antanas (2018). Endophoric definiteness: An analysis based on Romanian data. *Kalbotyra* 71, p.p. 65–83.

Keturakis, Antanas (2022). Looking for the Articloid: *Ille* and *ipse* in the *Itinerarium Egeriae*. *Kalbotyra* 75, p.p. 57–81.

UŽRAŠAMS

UŽRAŠAMS

UŽRAŠAMS

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, III rūmai, LT-10222 Vilnius
El. p. info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt
bookshop.vu.lt, journals.vu.lt
Tiražas 15 egz.